USÛLU AŞERE ~ RİSÂLE İLE'L-HÂİM

FEVÂİHU'L-CEMÂL

tasavvufî hayat

NECMÜDDİN KÜBRA

Hazırlayan: Mustafa Kara

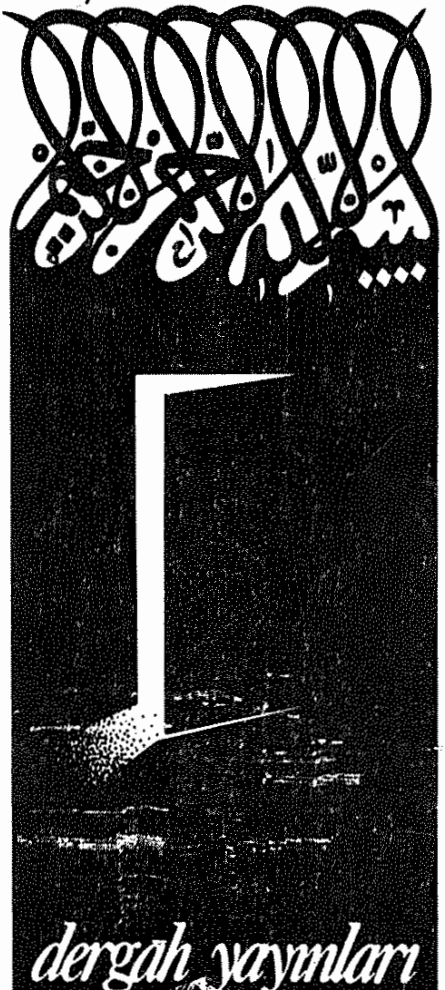

dergah yayınları

Dergâh Yayınları : 59
İslâm klasikleri : 5

Tasavvufî hayat'ın yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Necmüddin Kübra

Hazırlayan: Mustafa Kara

TASAVVUFÎ HAYAT

Usûlu aşere/Risâle ile'l-hâim/Fevâihu'l-cemâl

Hicrî 1400'ün
manevî değerine

islâm
klâsikleri

DERGÂH YAYINLARI
P.K. 1240 — İSTANBUL

BİRİNCİ BASKI : TEMMUZ 1980

Tasavvufî hayat, Emek Matbaacılık tesislerinde dizilip basılmış,
Alibaba Ciltevi'nde ciltlenmiştir.

SUNUŞ

Tasavvufla ilgili eserler -muhtevaları itibarıyla- tarikatlar öncesi ve tarikatlar sonrası tasavvufî eserler olmak üzere ikiye ayrılarak değerlendirilmektedir. Tarikatlar öncesi tasavvufî eserler umumi bir sınırlama ile Gazali'ye kadar gelmektedir.

Necmüddin Kübra tarikatlar sonrası tasavvufu için mühim bir isimdir. Kübreviye tarikatının kurucusu olan Kübra, eserlerini kaleme alırken, tasavvufî ıstılahları mücerred olarak değil de, tasavvufa yeni intisab etmiş bir kişiye yol gösterecek bir usûl takip etmeyi tercih etmiştir.

Elinizdeki eserde tercümelerini bulacağınız üç risâleden ilk ikisi olan **Usûlu aşere** ile **Risâle ile'l-hâim**, sûfilerin ehemmiyet atfettikleri on ıstılah esas alınarak kaleme alınmıştır. Bunlar aynı zamanda **âdâb-ı sûfiye** kitabı olarak da değerlendirilebilir.

Üçüncü risâle olan **Fevâihu'l-cemal** ise Necmüddin Kübra'nın en mühim risâlesi olarak bilinmektedir. Bu risâlede seyr u sülûk esnasında karşılaşılacak ruhî-batınî-sırrî olaylar, zorluklar ve bunlara karşı sûfînin geliştirmesi gereken tavırlar ortaya koyulmaktadır. Kübra bunları ortaya koyarken zaman zaman kendisinin karşılaştığı olayları da anlatmaktadır.

Risâlelerin tercümesinin önüne ilâve edilen «Giriş» kısmında ise Necmüddin Kübra'nın hayatı, Kübreviye tarikatı ve eserleri hakkında yeterli bilgiler verilmektedir. Bu «Giriş» kısmı Necmüddin Kübra hakkında Türkçe yapılan en derli toplu araştırma özelliğini taşımaktadır. Necmüddin Kübra'ya atfedilen eserler şimdiye kadar isim ve muhteva benzerlikleri yüzünden araştırmacıları yanıltmıştı. Mustafa Kara, yazmalar üzerinde yaptığı çalışmalarla bu yanılmaları da asgariye indirmiş oldu.

Tasavvufî hayat, İslâm klasikleri serisinin beşinci kitabı olmakta-

dır. Bundan önce Tasavvufun mahiyeti **(Şifâu's-sâil)**, Kuşeyrî risâlesi **(Risâle)**, Doğuş devrinde tasavvuf **(Ta'arruf)** ve Kelâm ilmi ve İslâm akâidi **(Şerhu'l-akâid)** yayımlanmıştı. Tasavvuf kitâbiyatında mühim bir yere sahip olan Hucvirî'nin **Keşfu'l-mahcûb**'u ile bu seri devam edecektir.

DERGÂH YAYINLARI

İçindekiler

SUNUŞ, 5

GİRİŞ: NECMÜDDİN KÜBRA, HAYATI, ESERLERİ, 9
Necmüddin Kübrâ, 11/Tasavvufî hayata girişi, 12/Mürşidleri, 13/Silsileler ve Kübreviye silsilesi, 15/Müridleri, 16/Son yılları, 16/Fikirleri, 18/Şiirle ilgisi, 20/Kübreviye tarikatı, 20
Eserleri, 23/ 1. Usûlu aşere, 23/2. Risâle ile'l-hâim, 24/3. Fevâihu'l-cemâl. 25/4. Aynu'l-hayat, Te'vilat-ı Necmiye, Bahru'l-hakâik, 26/Neticelendirirken, 27

I. USÛLU AŞERE, ŞERH-İ USÛL-İ AŞERE, 31
1. Tevbe, 44/2. Zühd, 47/3. Allah'a tevekkül, 49/4. Kanaat, 51/5. Uzlet, 52/6. Devamlı zikir, 58/7. Tamamen Allah'a yönelme, 62/8. Sabır, 63/9. Murakabe 64/10. Rıza

II. RİSÂLE İLE'L-HAİM, 71
1. Beden temizliği 75/2. Halvet, 76/3. Devamlı susmak, 76/4. Devamlı oruç, 77/5. Devamlı zikir, 78/6. Teslimiyet, 80/7. Hâtıra birşey getirmemek, 81/8. Kalbi şeyhe rabtetmek, 87/9. Ancak mecburiyet halinde uyumak, 88/10. Yeme içmede orta yolu izlemek, 89

III. FEVÂİHU'L-CEMÂL, 91
Müşâhede makâmında vücud - nefis ve şeytan arasındaki fark, 94/Zikir ateşi ile şeytan ateşi arasındaki fark, 95/Hâtır-ı Hakk ile hatır-ı nefs arasındaki fark, 100/Teklif düşer mi, 104/Zevk tebdili, 105/İstiğrak, 107/ Nefis, 110/Müşâhede, 113/ Fenâ 119
Hâl - makâm - vakt, 123/Hâl, 123/Makâm, 124/Raks - Semâ, 127/Vakt, 130
Tasavvufta humûd - cumûd, 141
Velînin alâmetleri 157

FOTOKOPİLER, 163
KİTABİYAT, 167
TASAVVUF ISTILAHLARI, 169
FİHRİSTLER, 201

GİRİŞ

NECMÜDDİN KÜBRA, HAYATI, ESERLERİ

Mustafa Kara

NECMÜDDİN KÜBRA

Tasavvuf tarihi ve Anadolu tasavvuf düşüncesinde Necmüddin Kübra diye bilinen Kübreviye tarikatının kurucusu büyük sûfînin tam adı şöyledir: Ebu'l-Cenâb Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah. Harezm'in köylerinden Hayvek (veya Hivek'te) doğduğu için nisbesi de Hayvekî'dir (1). Doğumunun 540/1145 de olduğu kesin değilse de vefatının 618/1221 de vukubulduğu bilinmektedir.

Çocukluk dönemini bu bölgede geçirdikten sonra ilmî seyahat ve çalışmalarına başlamıştır. Tasavvufî hayata girinceye kadar meşgul olduğu ilim dalı hadistir. Bu sahadaki çalışmalarına Hemedan'a giderek başlamış (2) Ebu'l-Ali'den icazet almıştır. Daha sonra İskenderiye'de hadisi âlî isnadla rivayet eden Abu Tahir Silefî (Öl. 576/1180) isimli Şafiî muhaddisin şöhretini duymuş ve ondan istifade etmek için İskenderiye'ye hareket etmiştir (3). Buradan da Nişabur'a geçerek devrin hadis âlimlerinden Ebu'l-Meâlî'nin derslerine devam etmiştir (4). Meşhur Kelâm alimi Fahruddin Razî ile görüştüğü de nakledilmektedir (5).

Tasavvufî hayata girdiğinde yaşının 35 civarında olduğunu söylersek (6) ömrünün en verimli dönemini zâhirî ilimlere tahsis etti-

---

1. Yakut Hamevî, *Mu'cemu'l-buldan*, II, 415 (Beyrut, ts).
2. Cami, *Nefahatü'l-üns*, çev. Lamiî Çelebi, s. 492 (İst. 1270/1853).
3. Kübra bu üstadının «Selefiyyü'l-itikâd» olduğunu zikretmektedir. Bk. *Fevaihu'l-cemâl*, nşr. F. Meier s. 79 (Wiesbaden 1957). Fakat lakâbı Selefî değil, Silefîdir. Bk. İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yan*, nşr. İhsan Abbas, I, 107 (Beyrut, ts); Zehebî, *Mizanu'l-itidâl*, I, 155 (Beyrut 1382/1963).
4. Bk. 3 nolu dipnottaki kaynaklar.
5. Subkî Takiyyuddîn, *Tabakatu'ş-şafiiyyeti'l-kübra*, V, 11 (Beyrut, ts.). *Ulûlu aşere* yanlışlıkla Fahruddin Razî'ye de nisbet edilmiştir. Bk. Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa Kit. nu. 656, 102a-102b.
6. Cami, *age*, s. 493.

ğini de söylemiş oluruz. Bu dönemde sahib olduğu parlak vekâ, üstün muhakeme ve isbat gücü sayesinde katıldığı bütün mübahese ve tartışmalarda farklı bir galibiyet ve üstünlük gösterdiği için kendisine «Tammetü'l-Kübra» lakabı verilmiştir ki bu Türkçedeki «Felâket adam»ın tam karşılığıdır (7). Daha sonraki yıllarda bu lakâbın birinci bölümü unutulmuş Şeyh'inin kendisine taktığı Necmuddin lakâbı ile ikinci bölümü «Kübra» bir araya getirilmiştir (8). Bazı eserlerde Şeyhu'l-kebîr diye de anılmaktadır (9).

Tasavvufî hayata girişi

Kübra'nın yaşadığı çağ tasavvuf tarihinin en hareketli ve en bereketli çağlarından biridir. Bu çağa **«tarikatlar çağı»** demek bile mümkündür. Çünkü hemen bütün büyük tarikatların pirleri bu yıllarda yaşamış, fikirleriyle tasavvufî düşünceyi bariz bir şekilde mektepleştirmiş ve yönlendirmişlerdir. Bu tesbiti şöyle bir tablo ile biraz daha açıklığa kavuşturabiliriz:

Tarikatın adı ve kurucusu	Yaşadığı yer ve tarih (öl.)
Kadiriye/Abdülkadir Geylânî	Bağdat/562/1167
Rufaiye/Ahmed Rufaî	Basra/578/1182
Bedeviye/Ahmet Bedevî	Fas-Mısır/675/1276
Desukiye/İbrahim Desukî	Mısır/676/1277
Medyeniye/Ebu Medyen	Endülüs/590/1194
Ekberiye/Muhyiddin b. Arabî	Endülüs-Şam/638/1240
Yeseviye/Ahmed Yesevî	Orta Asya/562/1167
Şazeliye/Abdullah Şazelî	Tunus/656/1258
Sadiye/Sadüddin Cibavî	Suriye/700/1300
Suhreverdiye/Şihabuddin Suhreverdî	Irak/632/1254
Koneviye/Sadruddin Konevî	Anadolu/673/1274
Haydariye/Kutbuddin Haydarî	İran/618/1221
Kübreviye/Necmüddin Kübra	Harezm/618/1221
Mevleviye/Mevlâna	Konya/Anadolu/672/1273
Bektaşiye/Hacı Bektaş Veli	Hacıbektaş/Anadolu/669/1270
Nakşibendiye/Bahauddin Nakşibend	Türkistan/791/1389

İslâm dünyasının hemen her bölgesinde güçlü ve meşhur şeyhlerin bulunması, İslâm toplumunu ister-istemez tasavvufî hayat ve

---

7. «Tammetü'l-kübra», Kur'ân-ı Kerîm'de de geçmektedir. Naziat, 79/34.
8. E. Bretels, *Tasavvuf ve edebiyat-ı tasavvuf*, Farsçaya çeviren: Siruz İyezdî s, 442 (Tahran, ts.).
9. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kit. nu. 1188, 58b.

düşünce ile karşıkarşıya getirmiştir. Dolayısıyla bu çağdan sonra kurulan Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinde de tasavvufun hakim rengi ilk bakışta belli olmaktadır. Başka bir deyişle, birkaç asır, tasavvufa intisab etmek hayatın normal seyri içinde yapılan bir iş haline gelmişti.

Mürşidleri

Tarikatlar tarihindeki bu canlılığa rağmen, Necmüddin Kübra'nın Tebriz'de **Şerhu Muhyi's-sünne**'yi okuturken karşılaştığı Baba Ferec Tebrizî (?)nin tavsiyesinden önce tasavvufî hayatla pek ilişkisi olmamıştır.

Kübra, ders okurken medreseye gelen Tebrizî'nin heybet ve haşmetinden çok etkilenmiş, arkadaşlarından Tebrizî hakkında bilgi aldıktan sonra hemen onunla ilişki kurmuştur. İlk karşılaşmalarında Şeyh'ten şu tavsiyeyi duyar: «Sana defter okuyacak vakit değildir. Vakittir ki ser-defter-i cihan olasın» (10). Bu ilk ikaza rağmen Astronomi bilgisine varıncaya kadar geniş medrese kültürü (11) uzun zaman kendisini tatmin edecek, edebilecek bir şeyh bulamaması neticesini doğurmuştur. Bu konuya kendi eserlerinde açık bir şekilde temas etmektedir (12).

Yine bir gün hasta-yolcu olarak Şeyh İsmail Kasrî (Öl. 589/1193)nin dergâhında konaklamak mecburiyetinde kalmış, tekkedeki semâ âlemleri kendisi için ayrı bir ızdırap konusu olmuştur. Birkaç gün bu dergâhta kalan şeyh, bazı düşüncelerinde meydana gelen değişikliklerle oradan ayrılmıştır (13).

İsmâil Kasrî onun ruhî durumunu anladığı için, Ammâr b. Yasir'e (Öl. 582/1186) gitmesini tavsiye etmiştir. Bir müddet burada

---

10. *Tibyan*, III, 80a; Lamiî Çelebi, *age*.
11. Lamiî Çelebi, *age*, 477. XV. asrın sonlarında kaleme alınan Hacı Bektaş *Velâyetnâme*'sinde de Kübra'nın astronomi ilmindeki üstünlüğü sözkonusu edilmektedir. Ancak bu münasebetle anlatılan Şeyhin, Moğollarla olan ilişkisinin tarihî gerçekliği olmasa gerektir. *Velâyetnâme*, nşr: Abdülbakî Gölpınarlı, s. 38, 39 (İst. 1958). Kübra'nın mürid ve mürşidleri ile ilgili bilgilere Alauddevle Simnanî'ye ait mecmuada da rastlamak mümkündür. BEEK, (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi), Genel, nu. 1592.
12. *Fevâih*... s. 58-59-60.
13. *Tibyan*, III, 81a, 81b.

kalan Necmüddin Kübra yine şeyhinin emri ile Ruzbihân Kebir Mısrî (Öl. 584/1188)nin yanına gitmiştir. Aslında şeyhler arasındaki mürid alışverişi yoluyla tasavvuf eğitiminin yapıldığını değişik zaman ve yerlerde görmekteyiz (14).

Bu tarz eğitimin sebepleri neler olabilir? İnsan eğitimi ile tekke eğitiminin içiçe olduğu aşikârdır. Dolayısıyla bu eğitimde bazı eğitimcilerin, tasavvuf diliyle şeyhlerin, eğitimin belli safhalarında başarılı olabilecekleri düşünülebilir. Herkesin başarılı olduğu alan aynı değildir. Bir başka sebep te şu olabilir: Mürid tasavvufî hayata girmekle beraber kendisini de birtakım manevî haz ve tesbitlerin içinde bulur. Bu his ve tesbitlere takılıp kalmamasını temin, kendisinin henüz işin başında olduğunu izhar etmek için böyle bir mekân değişikliği gerekebilir. Seyahat ve tekke düşüncesinde önemli bir yeri olan «**gurbet** düşüncesi»ni de hesaba katmak mümkündür.

Uzun müddet Mısrî'nin yanında kalan Kübra'nın, şeyhinin damadı olma vasfını kazandıktan sonra ise tekrar Ammar-ı Bitlisî'nin irşad halkasına girdiğini öğreniyoruz (15).

Bu seyahatler esnasında Necmüddin'de bulunan «ham»lığa ait olan şeyler yokolmuş, bu bâdireleri — eserlerinde çok açık olarak açıkladığı gibi — aşıp geçmiştir (16). Bu üçlü şeyh, müridinin oğlu Mevlâna (Öl. 672/1273)nın şu ifadesini hatırlatmaktadır: Hamdım, piştim, yandım.

Ruzbihan, damadını tekrar Bitlisi'ye gönderirken — yeni Şeyh'e verilmek üzere — eline şöyle bir not da iliştirmişti: «Sende ne kadar bakır varsa, gönder, hepsini saf altın yapıp tekrar sana iade edeyim» (17).

İkinci defa Ammar'ın yanına gelen Kübra, bir müddet burada kaldıktan sonra Harezm'de irşadla görevlendirilmiştir (18). Harezm'deki büyük tasavvufî potansiyelin hazırlayıcısı olan Kübra'nın, tekke düşüncesine karşı bu bölgedeki bazı çıkışların varlığı sebebiyle ilk anda gitmekten çekindiğinden de sözedilmektedir. Fakat, şeyhin emri esastır. Nitekim o yapılmıştır ve hayırlı netice vermiştir.

---

14. *Tibyan*, III, 81b.
15. Lamiî Çelebi, *age*, 475.
16. Subkî, *age*, V, 11.
17. Lamiî Çelebi, *age*, 479. Simnanî, Kübra'nın şeyh ve müridleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Bk. BEEK Genel, nu. 1592, 113a.
18. Lamiî Çelebi, *age*, 479.

Silsileler ve Kübreviye silsilesi

Tarikatlar dönemi tasavvufunun en önemli hususiyetlerinden biri de şeyhler silsilesidir. Yani derviş, kendisini irşad eden şeyhten başlayarak onun şeyhi, onun da şeyhi... gibi bir silsile (zincir) ile tefekkür dünyasında Peygamberimiz'e (s.a.) kadar ulaşır. Aslında bu tip bir hoca-talebe, şeyh-mürid silsileleri başta hadis ilmindeki ravi zinciri olmak üzere diğer İslâmî ilimlerde de mevcuttur. Bu aynı zamanda ananeye bağlılığı ifade etmektedir.

Kübreviye tarikatının silsilesi ise şöyledir:

1. Hz. Muhammed (s.a.),
2. Hz. Ali (Öl. 40/661),
3. Hz. Hasan (Öl. 49/670),
4. Hz. Hüseyin (Öl. 61/680),
5. Zeynel Abidîn (Öl. 94/713),
6. Muhammed Bakır (Öl. 117/733),
7. Cafer Sadık (Öl. 148/765),
8. Musa Kâzım (Öl. 183/799),
9. Ali Rıza (Öl. 203/818),
10. Maruf Kerhî (Öl. 200/815),
11. Seri Sakatî (Öl. 251/865),
12. Cüneyd Bağdadî (Öl. 297/909),
13. Ebu Ali Ruzbarî (Öl. 322/933),
14. Ebu Osman Mağribî (Öl. 373/983),
15. Ebu Kasım Kürkanî (Öl. 469/1076),
16. Ebu Bekir Nessâc (Öl. 487/1094),
17. Ebu'n-Necib Suhreverdî (Öl. 563/1168),
18. Ammar Yasir (Öl. 582/1186),
    Ruzbihan Mısrî (Öl. 584/1188),
    İsmail Kasrî (Öl. 589/1193),
19. Necmuddin Kübra (Öl. 618/1221) (19).

---

19. Bilinen meşhur *silsile* bu olmakla beraber birçok silsilelerde olduğu gibi — bu silsilenin de bazı bölümlerini tarihî gerçeklerle bağdaştırmak güçtür. Meselâ Ebu Osman ile Ebu Kasım arasında 94 yıllık bir fasıla vardır. Kezâ Ebu'n-Necib'in şeyhi Ebu Bekir Nessac değil Ahmed Gazalî'dir. 517/1123 yılında vefat eden Ahmed Gazali tarihen de daha muvafıktır. Fakat tekrar etmeliyiz ki tasavvuf geleneğinde bu tip silsileler normaldir. Bir kişi hiç görmediği bir zat tarafından da

Müridleri

Anadolu'daki tasavvuf hayatı ve düşüncesi ile Necmüddin Kübra arasında sıkı bir ilişki olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu ilişki özellikle müridleri vasıtasıyla kurulmuştur. Kübreviye tarikatının Anadolu'da yaygın olan tarikatlar arasında yer almamasına karşılık, bu tarikatın fikirleri değişik kanallarla yaygınlık kazanmıştır. Bu kanallardan birincisi ve en önemlisi **Mevlevîliktir.** **Nefahatü'l-üns'e** göre Mevlâna'nın babası Sultanu'l-ulemâ Necmüddin Kübra'nın müridleri arasında yer almaktadır. Diğer taraftan Şems-i Tebrizî de bir diğer müridi olan Baba Kemâl Cendî (?)nin mürididir. Bu kanallardan ikincisi **Mirsâdü'l-ibâd** müellifi Necmüddin Dâye (Öl. 654/1256) dir. Türkçeye de çevrilen sözkonusu eserin (20) baştarafında Moğollardan kaçarak Anadolu'ya sığındığı, Kayseri ve Sıvas'ta kaldığı ve eserini bu yıllarda yazdığı ifade edilmektedir (21).

Diğer meşhur müridlerinden şu isimleri özellikle saymak gerekir: Mecduddin Bağdadî (Öl. 607/1210), Sadettin Hamevî (Öl. 650/1252), Radiyyüddin Ali Lala (Öl. 642/1244), Seyfüddin Baherzî (Öl. 658/1259) Aynuzzaman Cemâleddin (?), Necmüddin Dâye (Öl. 654/1256).

Son yılları

Şafii mezhebine mensub olan (22) ve tasavvuf erbabı yetiştirmedeki üstün başarısından dolayı «Şeyh veli-tiraş» lakâbını alan Necmüddin Kübra Hayvekî, içe dönük cihadda olduğu kadar dışa dönük cihadda da ileri bir noktada bulunmaktadır. Kaynaklarda şahsî özellikleri arasında zikredilen «kınayanın kınamasından korkmamak» (23) tesbiti ile beraber Moğol ordusuyla da dişe diş müca-

---

irşad edilebilir. Buna *Üveysî tarikat* denir. Maruf Kerhî ile Ali Rıza arasındaki münasebetler de bu kabildendir. bk. Mustafa Kara, «Maruf Kerhî ve tasavvuf-Şia ilişkileri», Fikir ve sanatta *Hareket*, VII. devre, sa. 16 (İst. Haziran 1980).

20. II. Murat adına Karahisarlı Kasım b. Muhammed tarafından, 825/1421 de *İrşadu'l-murîd ilâ'l-Murâd* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.
21. *Mirsadu'l-ibad*, s. 11 (Tahran, 1353/1934).
22. Subkî, *age*, V, 11.
23. Subkî, *age*, V, 11.

dele ettiğini görüyoruz (24). Leningrat Şark Tetkikleri Enstitüsü'nde bulunan bir kitabın adı bile bu konuda tatmin edici bilgiyi verme kudretindedir: **Şeyh Necmüddin Kübranı şehid kılıp şehr-i Harizm'i harab kılganının beyânı** (25).

Kübreviye tarikatının kurucusunun son anlarını Nefahatü'l-üns' şöyle aktarıyor: «... Çün Küffâr-ı Tatar Harezm'e geldiler, Şeyh ashabını cemetti. Altıyüzden ziyade idi. Ve Sultan Mahmud Harzemşah kaçmış idi. Ve küffâr-ı Tatar Onu Harezm'de sandılar ve Harezm'e geldiler. Şeyh, bazı ashabını, Şeyh Sa'deddin Hamevî ve Şeyh Radıyyüddin Ali Lala gibi ve gayrilerini talep eyledi. Ve ayıttı: 'Tez kalkınız ve bilâdınıza gidiniz ki, meşrık canibinden bir ateş yakıldı, mağribe karîb yere dek gelmiştir ve bu bir azîm fitnedir ki, bu ümmet içinde onun misli vaki olmamıştır.' Bazı ashabı ayıttılar: 'Ne ola ki, Hz. Şeyh bir duâ eylese, şayet ki bu fitne müslümanların bilâdından men u def'ola.' Şeyh buyurdu ki; 'Bu bir mübrem kazâdır. Def'i mümkün değildir.' Pes ashap iltimas ettiler. Ki davarlar müheyyâdır Eğer, şöyle ki; Hz. Şeyh ashabıyla muvâfakat eyleye. Ta onların mülazemetinden Horasan'a müteveccih olalar. Baîd görünmez. Şeyh buyurdu ki; Ben bunda şehit olmak dilerim ve bana taşra gitmeye izin yoktur. Pes, ashap müteveccih oldular. Çün küffâr şehre geldiler, Şeyh ashabın bakîsini davet etti ve ayıttı; 'Geliniz, Allah yolunda O'nun ismini yüceltmek için savaşalım.' Ve hânesine girdi ve hırkasını giyip, muhkem kuşandı ve ol hırkanın önü açık idi. İki koltuğunu taş ile doldurdu ve eline bir tire aldı ve taşra çıkıp küffâr ile mukabil oldu. Ve onlara karşı taş atar idi . Ta ki, hiç taş kalmadı, küffâr ona tîr-i bârân attılar. Bir ok mübarek sînesine dokundu. Çekip çıkardı ve düşüp onun üzerine vefat eyledi. Derler ki, şehit olduğu vakıtta bir kâfirin perçemini tutmuş idi. Şehadetten sonra kimse onu Şeyh'in elinden halâs edemedi. Akibet ol kâfirin perçemini kestiler...» (26).

---

24. Bu tarihî gerçek te Hacı Bektaş Veli *Velâyetnâme*'sindeki olayı yalanlamaktadır. *Velâyetnâme*'ye göre Şeyh, rasad ilmi ile ilgili bir kitap yazmış, getirip Abbasî halifesine sunmuş, halife de — aklî dengesi bozuk olduğu için — suyun sesi bana hoş geliyor diyerek, kitabı nehre atmış, bunu duyan Kübra Halife üzerine Tatar (Moğol)ları teşvik etmiştir. s. 39.
25. *Tasavvuf ve edebiyat-ı tasavvuf*, s. 435; *İA*, «Necmüddin Kübra» md.
26. Lâmiî Çelebi, *age*, 479-480. Ayrıca bk. İbn Esîr, *el-Kâmil*, XII, 369 vd. (Beyrut, 1385/1965).

Mevlâna da bu olaya işaret etmektedir:

Bir elden nûş edip iman şarabın
Bir elde perçem-i kâfir tutarlar.

Fikirleri

Hayatı hakkında toplu bilgi verdiğimiz Necmüddin Kübra tasavvuf tarihi ve kültüründe derin izleri olan sûfilerden biridir. Eser ve risâlelerinde çok açık olarak görülen iki ayrı özellik vardır:

1. Derin tasavvufî duyuş ve sezgileri dile getiren nazarî düşünceler. **Fevâihu'l cemâl ve fevâtihu'l celâl'ın** büyük bir kısmı buna çok tipik bir misâldir.

2. Yetiştirici ve olgunlaştırıcı tesbitlerini içine alan ve daha çok müridler için «elkitabı» mahiyetinde olan sistematik görüş ve nasihatlar. Bu grup kitap ve risâleleri için de **Usûlu aşere** ve **Risâle ile'l-hâim..** adlı risâleleri misâl olarak verilebilir.

Çok esrarengîz tesbitlerinin yanında şeriatın sınırlarını gayet titiz bir şekilde de muhafaza etmiştir. Tasavvuf tarihi geleneğinde üzerinde en çok lâf edilen konulardan biri olan Şeriat-tarikat-hakikat üzerine söylediklerini aktarırsak meseleye biraz daha açıklık getirmiş olacağız:

«**Şeriat** gemi gibidir, **tarikat** deniz gibidir, **hakikat** inci gibidir. Kim inciyi elde etmek isterse gemiye biner, denize açılır ve onu elde eder .Bu sıralamaya uymayan inciye ulaşamaz. Mürid için gerekli olan ilk şey şeriattır. Şeriattan maksat ise Allah'ın ve Resûlüllah'ın emrettikleridir. Abdest, namaz, oruç, zekât, hac, haramları terk.. gibi emirler ve yasaklardır.

«**Tarikat**, bütün dünyevî menzil ve makâmlardan uzak kalarak seni Mevlâ'ya yaklaştıracak olan takvaya yapışmak ve tutunmakdır. Hakikat ise gayeye ulaşmak, tecelli nurunu müşâhede etmek demektir. Nitekim namaz için de şöyle bir söz naklederler: Namazda üç özellik vardır: **Hizmet, kurbet** (yaklaşmak), **vuslat.** Hizmet şeriattır, kurbet tarikattır, vuslat ise hakikattır. Namaz bu üç özelliği de içine almaktadır. Bu konuda şöyle de denmiştir: O'na ibadet etmek şeriat, O'nun huzuruna varmak tarikat, O'nu müşahede etmek ise hakikattır... Şeriatın temizliği su ile, tarikatın temizliği kalbi, heva ve hevesten uzak ve boş tutmakla, hakikatın temizliği ise Allah'tan başka herşeyden ayrı kalmakla olur. Şeriatın namazı zikir

ve erkân iledir. tarikatın namazı Allah'a teveccüh ve dünya ilişkilerinden ayrı kalarak tamamen O'na yönelmek iledir...» (27).

Kübrâ, fikirlerini açık bir şekilde dile getirmiştir. Şahsî tereddüt, rüya ve ruhî tecessüsleri de bunların arasındadır. Meselâ üzerindeki büyük tartışmalar sebebiyle bazı sûfî yazarlar (28) Hallac (Öl. 309/921)dan ismen bahsetmekten çekindikleri halde Şeyh'in kitaplarında bunun tam aksini görmekteyiz (29). Rüya ve rüyaların yorumuna da büyük önem veren (30) Necmüddin Kübra'nın düşünce sistemine göre **cehd** ve **mücâhede** şu üç esasa dayanmaktadır:

1. Tedricî olarak yemeği azaltmak. Çünkü **ağyar** (vucüt, nefis, şeytan) bununla güç ve kuvvet bulur. Yemek azalınca hâkimiyetleri de azalır.
2. Mürşid-i kâmilin irâdesine tabi ve bağlı olmak.
3. Cüneyd-i Bağdadî (Öl. 297/909)nin sekiz esası olarak bilinen prensibleri yerine getirmek (31).

«Yolumuz kimya (madenleri altına çevirme) yoludur», diyen Necmüddin Kübra'nın (32) **semâ'** hakkındaki düşüncelerinin de müsbet olduğu anlaşılmaktadır (33).

Kaynaklarda kendisinden «Şeyhu'ş-şuyûh, Seyyidü'ş-şühedâ ve'l evliya, Mâlik-i erbab-ı kulûb, Sultanu'l-muhaddisîn ve'l-müfessirin, Necmü'l-hak ve'd-din» gibi ifadelerle sözedilen (34) Kübreviyenin piri, velâyetin tamamlanması için sıraladığı üçlü kademelerde de dikkati çekmektedir: Basitten mürekkebe doğru olan bu **kademeleşmenin** bazı görünümleri şöyle: Telvîn, temkîn, tekvîn. İlim, hâl, fenâ. Tecrîd, tefrîd, tevhîd. İbadet, ubûdiyet, ubûdet. Taâbbüd, ubudiyet,

---

27. Çorum İl Halk Kütüphanesi, nu. 608/9. Bu risâle Muhyiddin b. Arabî'ye de nisbet edilmiştir. Bk. Ahmed Ziyauddin, *Ruhu'l-arifin* sonunda (İst. 1275/1858).
28. Kuşeyrî bunlardan biridir. *Risâle*'de Hallac'tan nakiller yaptığı halde ayrı başlık altında ismini anmamıştır. Hallac'tan ismen bahsetmeyen Kelâbâzî'dir.
29. *Fevâih*, s. 37, 38, 39, 86.
30. Bu rüyalarla gaybet hali içiçedir.
31. *Fevâih*, s. 2-3. Cüneyd-i Bağdadî'nin sekiz esası şunlardır: Devamu'l-vudû, devamu's-savm, devamu's-sukût, devamu'l-halvet, devamu'z-zikir, devamu rabtı'l-kalb bi'ş-şeyh, devamu nefyi'l-havatır, devamu terki'l-i'tiraz.
32. *Fevâih*, s. 5
33. *Fevâih*, s. 45.
34. BEEK, H. Çelebi, nu. 1184, 154b.

hürriyet. Şuhûd, gaybet, işhad... (35). Buna benzer sıralamalar kendisinden önceki sûfilerde de görülmektedir (36).

Şiirle ilgisi

Eserleri üzerinde yaptığımız çalışmalarda Necmüddin Kübra'nın şairliği ile ilgili bir kayda rastlayamadık. Tetkik ettiğimiz eserlerinde şiir unsurunu kullanmamıştır.

Buna rağmen musteşrik Bretels, Farsçaya, **Tasavvuf ve edebiyat-ı tasavvuf** ismiyle çevrilen eserinde «Rubaiyat-ı Necmüddin Kübrâ» başlığı altında Şeyh'in yirmibeş tane Farsça rubaisini vermektedir (37).

Bu iddiayı tatmin edici bulmak zordur. Bu kadar rubaisi olan bir zatın iyi bir şair olması, dolayısıyla bu hünerini bütün eserlerinde ortaya koyması ve isbat etmesi gerekirdi, kanaatındayız, **Fevâihu'l-cemal** gibi baştan sona ince ve psikolojik tahlillerle dolu olan bir eserde, şiir unsuruna başvurmaması düşünülemez.

Yine ona atfedilen bir eserde bol bol Arapça şiir kullanıldığı görülmektedir (38).

Aslında Kübra'nın eserleri ile, takipçilerinin ve müridlerinin eserleri devamlı olarak birbirine maledilmektedir. Bağlı bulundukları şeyhin fikrî ve hissî hakimiyeti eserlerdeki ortak noktaların tesbitini kolaylaştırırken, fikrin kime ait olduğu meselesini zorlaştırmaktadır (39).

Kübreviye tarikatı

Gerek düşünceleri gerekse müridleri kanalıyla Anadolu tefekkürüne ve tasavvuf düşüncesine büyük tesirleri bulunan Necmüddin

---

35. *Fevâih*, s. 85, 86.
36. Meselâ bk. Sülemî. *Tabakatu's-sûfiye*, nşr. Nurettin Şaribe, s. 499 (Mısır, 1953).
37. Bretels, *Tasavvuf ve edebiyat-ı tasavvuf*, s. 436.
38. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kit. nu. 1395, 48b - 126a.
39. Necmüddin Kübra'ya atfedilen tefsir bu mesele için güzel bir misâldir. *Te'vilât-ı Necmiye*, *Bahru'l-hakâyık* ve *Aynu'l-hayat* isimlerindeki tefsir veya tefsirlerin gerçek müellifleri tartışılmaktadır.

Kübra'ya nisbet edilen bu tarikat Anadolu topraklarında fazla yayılma sahası bulamayan tarikatlardandır. Bunun muhtemel sebeplerine şimdilik giremiyoruz. Ancak şunu hatırlatmalıyız ki, Anadolu tasavvuf düşüncesini en çok etkileyen şahıs Muhyiddin b. Arabî olduğu halde ona nisbet edilen **Ekberiye** tarikatının da bu topraklarda yaygın bir tarikat olmadığını biliyoruz.

Kübreviye daha çok bugün İran ve Rusya'nın hakim olduğu bölgede yayılmış ve şöhret bulmuştur. Kübreviye mensuplarının yakın senelere kadar Rusya'daki rejime karşı tavır alanların başında bulunduklarını söyleyelim.

Gerek Pir'in şöhreti gerekse tasavvuf düşüncesi açısından güçlü müridlerinin faaliyetleri neticesinde tarikat, özellikle bu bölgelerde hızlı bir şekilde yayılmıştır. Onun vefatından kırk sene sonra bu bölgeye oldukça uzak bir yerde (Harran-Şam-Mısır) doğan ve yaşayan İbn Teymiye'nin (Öl. 728/1328) eserlerinde bile sözkonusu edilmesi, bu yaygınlığa bir misâl olarak verilebilir. (**Nakzu'l-mantık**, s, 38; **Mecmau Fetavâ-yı İbn Teymiye**, X, s, 454 [Riyad,1381]).

Kübreviye'nin, üzerinde özellikle durduğu konular ile Pir'in düşünceleri arasında büyük bir yakınlığın olması tabiîdir. Eserlerinden bu tesbit yapılabileceği için bu konuda teferruata girmiyoruz. Tarikatın adâb ve erkânı ise ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Şimdilik bir fikir vermesi yönünden tarikatın meşhur olan sekiz kolunu bir liste halinde göstererek bu bölüme de son vermek istiyoruz.

1. Baherziye/Seyfuddin Baherzî (Öl. 658/1259).
2. Nûriyye/Nuruddin Abdurrahman İsferâînî (Öl. 639/1241) (40).
3. Hemedâniyye/Ali Hemedânî (Öl. 787/1385) (41).
4. Rükniyye/Alâüddevle Simnânî (Öl. 736/1336)/Bağdad kolu (42).
5. İğtişâşiyye/İshak Hottalânî (VIII/XV. asır)/Horasan kolu (43).
6. Nûrbahşiyye/Muhammed Nurbahşî (Öl. 869/1465) (44).

---

40. *Tibyan*, III, 211a.
41. *İA*, «Tarikat» md.
42. *Tibyan*, I, 61b.
43. *İA*, «Tarikat» md.
44. *Tibyan*, III, 205b - 208b.

7. Aydarûsiyye/Ebu Bekr Aydarûs (Öl. 909/1503)/Yemen kolu (45).

8. Firdevsiyye/Rüknüddîn Firdevsî (Öl. 724/1323)/Hindistan kolu (46).

45. *Tibyan*, I, 302b.
46. *Tibyan*, II, 31a.

ESERLERİ

Necmüddin Kübra'ya atfedilen eserlerin sayısı hayli kabarıktır Özellikle **Usûlu aşere** adlı eserinin çok yaygın olması ve birçok isimle anılması bu sayıyı kabartmıştır. Biz bu bölümde tercümelerini verdiğimiz üç eserden tafsilatlı olarak bahsettikten sonra diğer eserlerine de temas edeceğiz:

1. Usûlu aşere

Tasavvufî Türk düşüncesi açısından Necmüddin Kübra'nın en önemli eseri şüphesiz **Usûlu aşere** adlı risâlesidir.

Risâlenin başında tarikatlarla ilgili olarak tesbit edilen üçlü tasnif (Tarik-i ahyar, tarik-i ebrar, tarik-i şuttar) kadar, risâlenin esas konusunu teşkil eden on tasavvufî esas (usûlu aşere) ta asırlardan beri önem ve şöhretini muhafaza etmiştir.

Risâle İsmail Hakkı Bursevî (Öl. 1137/1724) tarafından tercüme ve şerh edildikten sonra Osmanlı Devleti sınırları içindeki şöhreti daha da yaygınlık kazandı (47). (Esas metinle beraber İ. Hakkı Bursevî'nin şerhini de ileriki sayfalarda bulacaksınız. Metinle şerhi ayırdetmek için, metin siyah harflerle dizilmiştir).

Usûlu aşere'de, tasavvuf açısından açıklanan on esas şunlardır: Tevbe, Zühd, Tevekkül, Kanaat, Uzlet, Devamlı zikir, Allah'a tevecüh, Sabır, Murakabe, Rıza.

Risâlenin şöhret ve yaygınlığının bir belgesi de pekçok defa istinsah edilmiş olmasıdır. Bu durum risâlenin çok değişik isimler alması neticesini doğurmuştur. Meselâ şu isimler değişik nüshalarda sözkonusu risâlenin adıdır:

---

47. Risâle Şeyh Mustafa Üsküdarî tarafından da Türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. Kit. nu. 2946.

1. et-Tarîk ilellah (48),
2. Risâle-i Kübreviye (49),
3. Risâle fi't-tasavvuf (50),
4. Risâle-i turuk (51),
5. Risâle-i sülûk (52),
6. Risâle-i Necmüddin (53),
7. Risâle fî merâtibi's-sülûk ilallahi Taâlâ (54),
8. Risâle-i Necmiye (55),
9. Risâle-i celâl ve'l-cemâl (56),
10. Akrab-i turuk (57).

Bu durum başta Katip Çelebi ve Brockelman olmak üzere, daha sonra bunları kaynak olarak kullanan ilim adamlarını yanıltmıştır.

Necmüddin Kübra, eserlerinde ve dolayısıyla **Usûlu aşere**'de kullandığı hadislerin sahih olmasına özel bir titizlik göstermiştir. Nitekim Kübra'nın uzun yıllar hadis tahsil ettiğini ve bu konuda seçkinleştiğini daha önce belirtmiştik. Fakat **Usûlu aşere**'yi şerheden İsmail Hakkı Bursevi, şerhte kullandığı hadislerde aynı titizliği göstermemiştir.

Tercümede esas olarak Bursa Eski Eserler Kütüphânesi'nde mevcut nüshayı kullandık (Cami-i Kebîr, nu. 1700, 59a-61a).

2. Risâle ile'l-hâim

Tam adı **Risâle ile'l-hâimi'l-hâif min levmeti'l-lâim** olan bu risâle, Necmüddin Kübra'nın değişik bir usûlu aşeresidir. Kübra risâlenin baş tarafında iç ve dış temizlik yapılmadan kudsî ve Rabbanî huzura çıkılamayacağını, bunun da on esasla mümkün olabileceğini kaydettikten sonra bu on hususu ayrı ayrı açıklamaktadır. Bu esaslar şunlardır: Beden temizliği, Halvet, Devamlı susmak, Devamlı oruç,

---

48. Süleymaniye Ktp. Fatih Kit. nu. 3064, 79b - 81b.
49. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kit. nu. 2725, 149b - 150b.
50. Süleymaniye Ktp. Musalla Medresesi Kit. nu. 152, 53b.
51. BEEK, Cami-i Kebîr, nu. 1700, 59b.
52. Süleymaniye Ktp. Laleli Kit. nu. 2450, 33b.
53. BEEK, Cami-i Kebîr, nu. 1763.
54. BEEK, Cami-i Kebîr, nu. 3505, 82a.
55. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Kit. nu. 613.
56. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef. Kit. nu. 2399.
57. Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa Kit. nu. 656.

Devamlı zikir, Teslimiyet, Hâtıra bir şey getirmemek, Kalbi şeyhe rabtetmek, Mecburiyet halinde uyumak, Yeme-içmede ortayolu izlemek.

Hem risâlenin isminden, hem de bu maddelerden açıkça anlaşılmaktadır ki bu risâle yeni intisab etmiş müridler için yazılmış kılavuz mahiyetinde bir eserdir. Şeyh meselelere yer yer kendi hatıralarıyla açıklık getirmeye çalışmış, her esasla ilgili âyet ve hadisleri zikretmeye de özel bir gayret göstermiştir.

Havâtır meselesini diğer esaslara oranla çok daha geniş bir şekilde işleyen Necmüddin Kübra zikir konusunda da yeterli bilgiler vermektedir.*

Risâlenin Muvaffak b. Mecd Hasî tarafından Farsçaya tercüme edildiğini bilmekteyiz (58). Aynı mahiyette Necmüddin Kübra tarafından yazılan Farsça eserlere de rastlıyoruz (59). Dolayısıyla İran tasavvuf düşüncesi ile Necmüddin Kübra arasındaki ilgi açıklık kazanmaktadır. Ancak Necmüddin Kübra ile müridi Necmüddin Razî'nin eserlerinin birbirine maledildiği ihtimalini de devamlı gözönünde bulundurmak gerekmektedir.

Tercümede esas olarak şu nüshayı esas aldık: Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit. nu: 2052 (60).

3. Fevâihu'l-cemâl

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Şeyh Necmüddin'in en mühim eseri budur. Tam adı: **Fevâihu'l-cemâl ve fevatihu'l-celâl.** Kübra bu eserinde — tasavvuf klasikleri arasında pek az görülen bir usûlle — şahsî his ve mistik müşâhedelerine ağırlık vererek, gaybet hâlindeki tesbitlerini kaleme almış ve tasavvufî düşüncelerini bize aktarmıştır. Bu özelliği dolayısıyla **Fevâih**'te diğer sûfîlerden yapılan nakillere rastlamak pek mümkün değildir. Hatta tercümesini sunduğumuz **Risâle ile'l-hâim**'de sık sık naklettiği âyet ve hadislere de bu eserde rastlayamıyoruz. Esere bu açıdan yaklaştığımız zaman, onun mükemmel bir **tasavvuf pisikolojisi** diyebileceğimiz bir hüviyete sahip olduğunu söyleyebiliriz.

---

58. BEEK, Hüseyin Çelebi Kit. nu. 1184, 99a - 168a.
59. Meselâ bk. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kit. nu. 1393; nu. 1800, 31a; nu. 1188, 58b.
60. Diğer bazı nüshaları: Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Kit. nu. 1695; Ha-

Müşâhede, nefs, şeytan, vücûd, zikir, hâtır, zevk, istiğrak, fenâ, aşk, hâl, makâm, vakt, raks-semâ, humûd-cumûd... gibi konularda bilgi ve tesbitlerini açık ve samimi bir dille kaleme alan Necmüddin Kübra, sülûk hayatının ilk dönemlerinde başına gelen ruhî olayları da olduğu gibi aktarmış, irşad usûlünde bu tip tecrübeleri ile de müridlerine ışık tutmuştur.

Tercümede — yazma nüshalardan da faydalanmakla beraber — Fritz Meier'in tenkitli neşrini esas aldık (Wiesbaden 1957). Meier'in esere yazdığı ikiyüzelli sayfalık Almanca takdim yazısının ise — Kübra ile ilgili bilgilerin tartışılması açısından — büyük önem taşıdığı söylenebilir. Ayrıca metnin sonuna Mecdüddin Bağdadî, Ali Hemedânî, Ammar Bitlisî, Nureddin Bedahşî, Seyfüddin Baherzî, Aziz Nesefî gibi, Kübreviye tarikatının ileri gelenlerinin risâlelerinden bölümler aktarılması da neşre bir bütünlük kazandırmıştır.

4. Aynu'l-hayat, Te'vilat-ı Necmiye, Bahru'l-hakâik

Necmüddin Kübra hadis tahsili yanında tefsir tahsili de yapmıştı. Kaynaklarda hadisle ilgili bir eserinden bahsedilmemekte ise de tefsirinin olduğu ifade edilmektedir (61).

İlk kaynaklarda ilgili tefsirin tam adının bulunmaması meselenin bazı yönlerinin örtülü kalması neticesini doğurmuştur. Çeşitli kütüphânelerde yazmaları bulunan ve **Aynu'l-hayat, Te'vilât-ı Necmiye** ve **Bahru'l-hakâik** isimleriyle anılan tefsirler Kübra'ya atfedilmektedir. Bazı nüshalarda ve eserlerde ise bu eserler Necmüddin Dâye ve Alauddin Simnanî'ye nisbet edilmektedir. Dolayısıyla Brockelman, Meier, Prof. Zehebî ve Ö. Nasuhi Bilmen'in verdiği bilgiler birbirini nakzetmektedir.

Tasavvufî tefsirler üzerinde geniş araştırmalar yapmış olan Süleyman Ateş ise bu konuda şöyle demektedir: «Necmüddin Kübra'nın yazdığına işaret edilen oniki ciltlik tefsiri mevcut değildir... Herhalde adı **Aynu'l-hayat** olan Kübra tefsiri zayi olmuştur ve nerede olduğu bilinmemektedir... **Bahru'l-hakâik** ise Necmüddin Dâye'ye aittir» (62).

---

let Ef. Kit nu. 826; Şehid Ali Paşa Kit. nu. 1395, 2721, 2800.

61. Sübkî oniki ciltlik tefsirden sözetmektedir. Bk. *Tabakâtu'ş-Şafiiyye*, V, 11.

62. Geniş bilgi için bk. Süleyman Ateş, *İşarî tefsir okulu*, s. 139-150 (Ank. 1974); Katip Çelebi, Keşfu'z-zunûn, 459, 1181 (İst. 1362/1943).

Tanıtıcı bilgi verdiğimiz bu dört eser dışında Necmüddin Kübra'nın kütüphânelerimizde yazma olarak mevcut olan eserleri de şunlardır:

1. **Âdâbu's-sûfiyye** (63),
2. **Risâle-i Necmüddin** (64),
3. **Sekînetü's-salihîn** (65),
4. **Risâle-i sefîne** (66).

Neticelendirirken

Necmüddin Kübra ile ilgili ilk çalışmalarımızı ve onun üç eserinin tercümesini sunuyoruz. Necmüddin Kübra'nın hayatı, Kübreviye tarikatı ve diğer eserleri ile ilgili çalışmalarımızı sürdürmek niyetindeyiz.

Çalışmalarımda en büyük yardım ve desteği muhterem hocam Süleyman Uludağ'dan gördüm. Hem yol gösterdiler, hem de çalışmalarımı baştan sona okudular. Himmetlerine çok şey borçluyum. Kendilerine şükranlarımı arzediyorum.

Fevâihu'l-cemâl'in fotokopisini Frankfurt'tan gönderme zahmetine katlanan dostum Hasan Hüseyin Köksal'ı da burada anmak isterim.

Hiç şüphesiz bu eseri hazırlama fikrinin oluşmasında ve düzgün bir şekilde okuyucu karşısına çıkmasında Dergâh Yayınları'nın büyük emeği geçti. Emeği geçen arkadaşlara da teşekkürlerimi arzediyorum.

Değerli okuyucuların tenkitleri bizim için şüphesiz yol gösterici olacaktır. Böyle bir lutufta bulunacaklara şimdiden teşekkür etmeliyim. Bu çalışmanın gayesi de zaten Necmüddin Kübra konusunda ilk adımı atmaktır. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Çekirge Rebiulahır 1400/Mart 1980.

MUSTAFA KARA
Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü
Tasavvuf tarihi asistanı

---

63. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kit. nu. 2800, 107b - 118a.
64. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kit. nu. 1395, 48b - 126a.
65. BEEK, Hüseyin Çelebi, nu. 1184, 82a - 111a (Farsça).
66. Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit. nu. 697, 5b - 7a.

NECMÜDDİN KÜBRA'NIN ÜÇ RİSÂLESİ

I

USÛLU AŞERE
ŞERH-İ USÛL-İ AŞERE

Necmüddin Kübra
İsmail Hakkı Bursevî

Allah'a ulaşan yollar yaratıkların nefesleri sayısıncadır.

Bu söz tasavvuf erbabının çok meşhur olan sözlerinden biridir (1) ve çeşitli yorumları vardır.

1. Buradaki nefes insanın ağız ve burnundan girip çıkan havadır ki sayısı bir günde yirmidörtbin kadardır. Dolayısıyla herkesin bir ömür boyu aldığı nefesler kadar Hakk'a giden yolu var demektir. Her nefes Allah'a giden bir yol olduğu için bu yolda sebat edenler her nefes alıp verdikçe yol alır, yolcunun her adımda yol katettiği gibi. Aslında yol birdir, fakat her adım yolun sonuna ulaşmaya vesile olduğu için her adımda bir yol alma ve ilerleme sözkonusudur. Bunun için «Herkes nefesini ve saatını muhafaza etmelidir» denmiştir. Çünkü nefes ve saat boşa harcanınca gün, günün gereği gibi değerlendirilemeyişi ile ay, ay ile yıl, nihayet ömür zayi olur gider.

Bu konuda Senai (Öl. 526/1131) bir beytinde şöyle diyor:

«Gerçek sûfi, Allah'ı müşâhedenin zevki ile mest olduğundan bir nefeste iki bayram eder. Biri nefesi alırken diğeri verirken. Bu bayram seyr-i cemâl ile mutlu olmak ve bu yaşanan deruni hâl ile manevi neşe duymak demektir. Sûfiler böylece her nefes alıp vermede iki bayram yaparken zâhidler gibi olan örümcekler sinekleri kebap yapıp yerler».

Yani zâhidler (2) bu tip bir bayram nedir bilmezler. Kurban bayramında halk kurban eti ile uğraştığı bir zamanda onlar iyi amel

---

1. Gerçekten bu söz Necmüddin Kübra'dan çok önce yaşayan sûfilerce değişik tarzlarda ifade edilmiştir. Ebu Bekir Tamestanî (Öl. 340/951) «Allah'a ulaşan yollar mahlûkatın adedi kadardır», derken, Ebu'l-Hasan Müzeyyin (Öl. 328/939) ise bu yolların yıldızların sayısınca olduğunu söylemiştir. Bk. Sülemî, *Tabakatü's-sûfiyye*, nşr: Nurettin Şaribe, s. 383, 472 (Kahire 1389/1869). «Bu söz doğru mudur?», sorusuna İbn Teymiye şöyle cevap vermiştir: «Bununla Kitap ve sünnete uygun namaz, zekât, cihad, zikir, Kur'ân okuma... gibi işler kastediliyorsa doğrudur, yoksa yanlıştır». Bk. *Mecmau fetavâyı İbn Teymiye*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed Necdî, X, 454 (Riyad 1381/1961).
2. Zâhid buruda Türkçedeki «kaba softa» anlamındadır

ve davranışlarda bulunmaya gayret ederler. Bununla dünyanın değil de cennetin ve âhiretin nimetlerine kavuşurlar. Aslında Cemâl-i İlâhiyi görmek bütün bu nimetlerden daha üstün ve daha yücedir. Fakat «Men lem yezuk lem ya'rif» tadmayan bilmez. Ağzının tadını bilmeyene ne denir.

Soru: Hiç bir nefesi boşa harcamadan her nefeste sözkonusu bayram hâlini yaşamak mümkün müdür?

Cevap: Evet mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber: «Cennette bulunan bir gurup insan ile Allah arasında — bir nefeslik müddet için bile olsa — hiç bir perde bulunamaz», buyurmuştur. Onlar sürekli olarak Hakk'ı müşâhede ederler (3). Başka bir hadiste ise «Ya Rab sen den, senin vech-i kerimine devamlı olarak bakabilmenin lezzetini bana lutfetmeni istiyorum», diye dua edilmektedir. Buradan anlaşılıyor ki Peygamber, mukarrebler ve sıddıklar olarak bilinen yüce veliler, sürekli olarak O'na bakmanın verdiği haz ve zevk ile doludurlar. Çünkü onlar **«Kâbe kavseyn»** de (Necm, 53/9), **cem'-fark, sekr** ve **sahv** (4) bir arada yaşamaktadırlar.

Çeşitli şekiller ve değişik haller ile her zaman müşâhede halindedirler. Gaye de Mutlak'ın tecellisidir. Hak'kın tecellisi ise umûm ve şumulle kayıtlı değildir bunu iyi bilmek gerekir. İnsanda öyle kuvvetler ve kabiliyetler vardır ki, bedeniyle halkla olan ilişkilerini sürdürürken diğer tarafta gönlüyle ve müşâhedenin cezbesi ile istiğrak halini yaşaması mümkündür. Bunun için ârif olan kimsenin nefesi tesbih, uykusu ibadettir. Onun için gaflet yoktur. O, her zaman uyanıktır. Kalb gözü her zaman açıktır. Şu âyetler de bu konuya işaret ediyor: «Gece gündüz uyumanız ve O'nun lutfundan nasib aramanız yine O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz bunda hakikata kulak veren bir topluluk için ibretler vardır» (Rum, 30/23).

Bir hadiste de şöyle buyurulmaktadır: «İnsanlar uyku halindedirler. Ölünce uyanacaklardır» (5). Bu hadiste söz konusu edilen şahıslar normal halk tabakasıdır ki Hakk'a umumî ve mutlak bir yolla gitmek isterler. Halbuki esas gaye Allah'a hususî ve mukayyed bir yolla varmaktır. Bu hususu iyi anla!

2. İlâhî isimlerden her birinin bir kulu vardır. O isim o kulu

---

3. Tasavvufta Allah'ı görme, Allah'ı müşâhede konusu çok meşhurdur. Kelâm ve akâitte ise Allah'ın âhirette, gözle görüleceği fikri vardır.
4. Bu tasavvufî tabirler için bk: *Kuşeyrî risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, (İst. 1978).
5. Hadis için bk. Aclunî, *Keşfu'l-hafa*, II, 432 (Beyrut 1351/1932).

terbiye eder, yetiştirir. Aslında isimlerle müsemmâ yani isimlerin sahibi aynı varlıktır. İsimlerin çokluğu ve çeşitliliği müsemmânın çokluğu ve çeşitliliğini gerektirmez. Fakat bir ismin mahkümu olan kişi o isim kanalıyla ve o isim tarafından Hakk'a gider. Başka yere gitmez. Hakk'a sülûk devrîdir, hatti değildir. Herkes döne, döne sonunda «O'na döndürüleceksiniz» (Bakara, 2/28) haberi gereğince O'nu arzu eder ve O'na döner, O'na ulaşır. Bu çizilen bir daireye benzer. Bitiş noktası başlangıç noktasına kavuşur. Ve bu dairenin ortasındaki bir nokta dairenin her tarafını görür. Her taraf onun için dairedir. Beytullah'ın etrafındaki kubbelerin ona bakışı da böyledir.

İmdi bu ilâhî sır ve garib nakış, âlem-i âfak için de geçerlidir. Çünkü altı yönün mahlukâtı değişik ilâhî isimlere, bu isimler ise tek bir Varlık'a bakmaktadır. Ve O'nunla aynı hizadadırlar. «...Yeryüzünde yürüyen bütün yaratıkların alnından tutan O'dur, hepsinin tasarruf ve idaresi O'ndadır. Rabbim gerçekten doğru bir yol üzerindedir» (Hûd, 11/56). Bunun için bazı kâmil kişiler rahmet dairesini çok geniş tutmuşlardır. Fakat gerçeği anlamayanlar, anlayamadıkları noktada susacaklarına edeb sınırlarını aşarak işi lâf kalabalığına getirmek isterler.

İşte ey mümin, bu makâmı zevkle kavrayabildinse marifet sofrasından hisseni aldın demektir. Kabiliyetin varsa ilahî emirlerin gösterdiği yolda yürümelisin ki gerçek kul olabilesin. Aslında «Yerde ve gökte olan bütün varlıklar kul olarak O'na geleceklerdir» âyetine göre (Meryem, 19/93) bütün insanlar Allah'ın kuludur. Fakat hepsi O'nun istediği yolda değildir. Kimi fâsıktır, «Allah fâsık topluma hidayet etmez» (Tevbe, 9/24); kimi ise kâfirdir, «Allah kâfir topluluğa da hidayet etmez» (Bakara, 2/264). İşte mutlak ve mukayyet **hidâyeti** birleştiren kimse **insan-ı kâmil** olmaktadır. «Yüz üstü düşe kalka yürümekte olan kimse mi yoksa doğru bir yol üzerinde düpedüz dimdik yürüyen kimse mi daha çok hidâyete eren!» (Mülk, 67/22).

3. Dünyada ne kadar yaratık varsa o kadar Hakk'a giden yol olduğu gibi ne kadar iyi huy ve ahlâk varsa onların da herbiri O'na gider. Bunun için «Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız», hadisinden başka, şöyle bir rivayet te vardır: «Allah'ın üçyüzatmış tane iyi huyu vardır. İnanan bir kimse bunlardan herhangi biri ile Allah'a ulaşsa cennet ehlinden olur» Bu sözü duyan Hz. Ebu Bekir:

— Ey Allah'ın Resûlü bende bu huylardan herhangi biri var mı, diye bir soru sorunca Peygamberimizin:

— Ey Ebu Bekir bunların biri değil belki hepsi sende mevcuttur

ve bu ahlâkların Hakk Taâlâ'ya en sevgili olanı da cömertliktir», karşılığından anlıyoruz ki Hz. Ebu Bekir Cennetin sekiz kapısından bir defada girecektir. Çünkü O semavî kapılardan geçebilmenin sebeplerini şahsında toplamış, her ahlâkın cezbesi ile O'nu bulmuştur.

Müminler bu huylarla Allah'a ulaşırlar ama ulaşanlar arasında yine de farklar vardır. Yukarda da belirtildiği gibi cömertlikle ulaşan diğerlerine göre Allah'a daha yakındır. Bunun gibi Allah'ı bilen âlimin de diğerlerine üstünlüğü kiyas kabul etmeyecek derecede açıktır. Çünkü ilim ilâhî ve şerefli bir sıfattır. Konu ile ilgili şöyle bir söz de vardır: «Allah ile kul arasında en güzel huy rızâ ve teslimiyyet, kul ile kul arasındaki en güzel huy da cömertliktir».

4. Allah'a ulaşan yolların çok oluşunda, insanların sanat ve mesleklerinin çokluğuna da işaret vardır. Çünkü bunların da herbiri Hakk'a giden yoldur. Sultanlık, vezirlik, müfti, müderris gibi. Onun için büyük şahsiyetlerden biri şöyle demiştir: «Eğer İbrahim b. Edhem (Öl. 161/777) benim zamanımda olaydı O'nu tahtında iken irşad ederdim...» Çünkü saltanat ve onun mertebeleri de ilâhî isimlerdendir. Sûfi de Allah'a gitmek için nihayet bir başka ismi kullanmaktadır. Mesele aynı kapıya varıyor. Fakat şu varki, bu tip meslek erbâbı da Allah'a ulaşır ama bu genel hidâyet sınırları içinde kalır. Özel hidayete kavuşabilmek için ise mürşid-i kâmil şarttır. Bunun için sanat ve ilimde ihtilaf ve çeşitlilik bir nevi rahmet sayılmıştır. Herbiri insanları O'na ulaştırır. Fakat bu ulaşma yönü keşif sahibi kimselerin dışındakiler için bilinemediğinden, yolların çokluğu bu hayata yeni girenlerin yolunu kesici, masivâ özelliği de kazanabilir. İlâhî tecellîlerden sayılan, Hakk ve yol aynı şeyde olabilir.

Kısaca bunlardan, bu yollardan hangisi ile Hakk'a teveccüh edilirse vuslatın mümkün ve müyesser olduğuna şu âyet te işaret etmektedir: «...Her nereden yola çıkarsan yüzünü Mescid-i harama, Kâbe'ye çevir...» (Bakara, 2/150). Yani yönlerin çokluğu gaye olan isim ve varlığın çokluğunu gerektirmez. Kâbe'nin hangi yönünde bulunursanız bulunun yine O'na yönelirsiniz. Hakk'a talip olan kimsenin vuslat kapısına ulaşması kesindir. Çünkü bütün eşya ve varlıkta ilâhî isimler tezahür eder. Dolayısıyla sanat ve eşya da Allah'a ulaştırma gücüne sahip, yol göstermeye muktedirdir. Meselâ hava Hayy isminin mazharıdır, hareket halindedir, su, muhyi isminin mazharıdır helâk ve yokoluşu ortadan kaldırır. Bunlar gibi ekmekçi, Nafi' ismine, ekmek, Kayyûm ismine mazhardır.

Esans satan ölçme, terazi kefesi yapan tartma dolayısıyla Al-

lah'ın Adl ismi ile ilgilidirler. Fatiha suresindeki «Allah'ım bizi doğru yola ilet» meâlindeki âyette geçen «doğruluk»ta bu anlamdadır. Yine güzel kokusu olan şeyler O'nun Cemâl ismine, acı olanlar da «Her acı şifadır», sözü gereğince Nafi' ismiyle ilgilidir. Zehir gibi zararlı nesneler Celâl isminin mazharıdır. Bunun gibi saltanat İsm-i azamla, vezaret Vekil'le, müftilik İlimle, eğitim ve öğretim ise «Allah O'na (Adem'e) isimleri öğretti» (Bakara, 2/31) sırrı ile kadılık ve adliye teşkilatı ise «...Şüphesiz Rabbin kıyamet günü hükmünü verecektir..» (Yunus, 10/93) gerçeği ile ilgilidir. Çünkü isim müsemmâyı, yani sahibini gösterir, ona işaret eder. Müezzin «Allah sizi selâmet evine ve yurduna çağırıyor..» (Yunus, 10/25) âyetine, imam ise «Kulunun lisanı ile Allah kendisine hamdedenin hamdini işitti» mefhumuna işarettir. Mürid-mürşid, «..Allah dilediğini tezkiye eder manevî dünyasını temizler» (Nisa, 4/49) anlayışı, alan ve satan ise «Allah cenneti onlara vermek üzere müminlerin mallarını ve canlarını satın aldı» âyeti ile ilgilidir (Tevbe, 9/111).

Bu isimler emanettir. Peygamberin sıfatı emin ve sıddıktır. Kendisinden sonra gelen ümmeti de O'nun mazharıdır. Emanete hâin olan emîn sıfatına mazhar olamaz. Ev ve dükkan durumunda olan bizim vücûdumuz, Allah'ın, Mucid, Sani', Hâlık, Musavvir vb. isimlerinin neticesidir. Hidâyete ulaşanlar Hâdî, dalâlet ehli ise Mudıll ismi dairesindedir.

Aslında kâinatta çokluk değil vahdet hakimdir. Bu, pencerelerden içeri giren güneş ışığına benzer. Birkaç tane pencere olunca birkaç tane de ışık var gibi geliyor bize. Aslında ışık ta bir tanedir, güneş te.

İşte bu anda hissettiğim bir takım işaretleri sana aktardım ki imanın icmâlden tafsîle yükselsin. Aslında ilâhî işler için bir son, Hakk'ın tecellileri için bir sınır yoktur. Özet olarak diyelim ki O'nun mazharı olan Latîf ismi de O'na ulaştırır, Kahhâr ismi de. Çünkü bütün isimler O'nda toplanmıştır.

Bizim açıklamaya çalışacağımız yol ise bunların en açık ve en mükemmel olanıdır.

Bu yol Hakk'a ulaştıran yollardan O'na en yakınıdır. Diğer yollar da bu yola nisbetle daha yakın ve daha uzak olabilir. Fakat bu yol çok net ve açıktır. «Mahce-i beyza» (Beyaz cadde, ak cadde)dir. En mükemmelidir, bu yola giren yanlış bir yere gitmez, ana caddeden çıkmayıp kolaylıkla menziline ulaşır.

Yukarda da söylediğimiz gibi bu yollar çok olmakla beraber hepsini üç ana gurupta toplayabiliriz.

En yakın, en açık ve en mükemmel yollar yaratıkların nefesleri sayısınca iseler de hepsi bu guruplardan birine girer.

1. Tarîk-ı ahyâr: İbadet ve amel-i salih sahiplerinin yolu: Bu yola giren sâlikler, oruç, namaz, Kur'ân okumak, hacca gitmek vb. zâhirî ibadetleri çokça yaparlar.

Bu anlayış tabiîn ve tebe-i tabiîn devrine hakim olan anlayıştır. Mekke ve Medine'de olsun, Şam, Mısır, Bağdat Basra ve Kufe'de olsun bu hayatın mensuplarını bulmak mümkündü. Aralarında öyle kimseler vardı ki bir yıl içinde sadece bayramlarda — haram olduğu için — oruç tutmuyorlardı. Diğer bütün günleri oruçlu geçiriyorlardı. Onun için bunlara «sâimü'd-dehr» (bütün zamanını oruçlu geçiren) ismi verilmişti. Diğer bir kısmı sabahlara kadar namaz kılmak ve Kur'an okumakla meşgul olur, bir kısmı da — Abdullah b. Mübarek gibi — gazâ ile meşhur olmuş, kimi de hacca gitmeye büyük bir iştiyak ve arzu duyarmış.

Bu yola tarîk-ı ahyar denir. Bu yol ve usûlle, uzun bir dönemden sonra ruhunu olgunlaştırıp Hakk'a ulaşanlar azın azıdır.

Yani bu yola «En hayırlıların yolu» denir. Bu yolda sulûk edenler hayırlı, iyi iş ve davranışlarla meşguldurler. Hayırlı işleri yapanlar dolayısıyla insanların da en hayırlısı olurlar. Bundan dolayı bu isimle anılmışlardır. Bu usûlle uzun bir zaman esnasında O'na ulaşanlar çok azdır. Bu yolun başka bir adı **tarîk-ı zühddür**; bu, **tarîk-ı aşk** değildir. Bunun için uzun zamana muhtaçdır. Âşığın üç senede katettiği makâm ve menzili bunlar otuz senede katedemezler. Bununla birlikte bu bile küçümsenemez. Çünkü herkes buna ulaşamaz. Aksine çoğu gayeye erişemeden ömrü biter yolda kalır. Mekke'de mücavir hayatı yaşayan Fudayl b. Iyaz, şöyle demiştir: «İşte ey mümin! Uzun bir dönemden sonra Hakk'a ulaşma eski ümmet ve milletlere ait bir durumdur. Onlar üçyüz, dörtyüz senelik ömürlerini bu yolda harcayarak gayelerine ulaşmışlardı. Bu esnada ibadet etmekten vucutları ok gibi incelir, bedenleri yay gibi olurdu. Halbuki bizim için bu kadar uzun ömür sözkonusu değildir. Dolayısıyla çok kısa zamanda vuslatın gerçekleşmesi gerekir. Bu da kabiliyet ve yetkili mürşide bağlı olan bir şeydir. Bu iki şart olduktan sonra Hakk'a ulaşabilmek için kemân gibi bükülmeye de ihtiyaç kalmaz».

2. Tarîk-ı ebrâr: Mücâhede ve riyâzet sahiplerinin yolu. Bunlar ise iyi huylar edinmek, gönlünü tezkiye ve kalbini tasfiye etmek, gönül âlemini berraklaştırmak ve iç dünyanın imar ve ihyası için gayret gösteren kimselerdir.

İkinci yol mücâhede ve riyazet sahiplerinin yoludur. Bu yolda olanlar nefs-i emmarenin terbiyesi ile uğraşır. Bir taraftan gösteriş, çekememezlik, kendini beğenme, mal ve makâm sevgisi, kızgınlık gibi kötü huyları değiştirme ile meşgul olurken, diğer taraftan tevhid nuru, Allah'la beraber olmanın huzuru ve O'nun dışındaki varlıklarla ilişkiyi kesme gibi mücâhedelerle de kalplerini tasfiye ederler. Çünkü kalb bir ayna gibidir temiz ve parlak olmadıkça ilâhî tecellileri aksettiremez. Aynanın bulanık bir hal almasına, kararmasına ve paslanmasına sebep ise Allah'ın dışındaki varlıklarla olan sıkı ilişkilerimizdir. İlâhî marifet ise onun cilalanmasını temin eder. Bu marifetin de takva, amel-i salih, seyr ü sülûk ile meydana gelen bir irfan olması gerekir. Bu yollardan ayrı olarak elde edilen marifet şeytanidir ve makbûl değildir. Fâsık ve istidrac sahibi kimselerin marifeti gibi. Kendileri pislikler içinde yüzerken temizlik davasına düşüp marifetten dem vururlar..

İşte iç dünyanın imar ve ihyası yukarda anlattığımız şekilde olur, laf ü güzafla değil. Hatta beş günde, on günde bir iftar edecek kadar sıkı bir riyâzet hayatı yaşayanların bile ilâhî marifete ulaşamadıkları görülmüştür. Bunların riyâzetleri rahiplerin riyâzetlerine benzemektedir. Gerçi bu nevi sûfilerin, uyumama, devamlı susma uzlet gibi alışkanlıkları bulunduğu gibi bazan kendilerinin bile anlamadığı bir takım sözler söylerler, (şatah), kerâmet göstermenin hastası olurlar. Gaybdan haber verme, havada uçma, suda yürüme bir anda mekân değiştirme (tayy-ı mekân) gibi işleri bu hayatın gayesi zannederek bunlara kul köle olup bunlarla oyalanırlar. İnsanın içindekini keşfetme, ölülerle, melek ve cinlerle konuşma da bu (gibi gereksiz) işler arasında sayılabilir.

Halbuki gerçek riyâzet, insanda bir hassasiyet, bir iç safiyeti ve Allah'la dost olma hali meydana getirmeli, dünya ile ilgili meşgaleleri silip süpürmeli ve insanı kötü vasıflardan temizlemeli, ilâhî bir izzet, Rabbanî bir saltanat ve yüce bir makâm meydana getirmelidir. Mücâhede ise nefse zor ve ağır gelen şeyi yapmakla olur. **Amal-i nefsiyye** dedikleri sabır, tahammül, ezaya katlanma.. Hoşa giden şeylerden zaruret miktarı kullanma, az ile kanaat etme, şikayetten uzak durma halleri bunlardandır.

Bu yol da «tarîk-ı ebrâr» diye bilinir. Bu yol ile Hakk'a ulaşanlar — bir öncekine göre daha çok ise de — pek enderdir.

Bunlar iç takva (birr) ve dış takvayı gerçekleştirdikleri için «ebrâr» diye anılmaya hak kazanmışlardır. Bu yolla Allah'a ulaşanlar bir önceki guruba göre daha çoktur. Fakat olması gerekene göre ise çok azdır. İzafîlik prensiplerinde durum böyledir. Kendinden yukarı olanlara göre azdır, kendinden aşağı olanlara göre ise çoktur. Meselâ dünyada ki hayvanlar, cansızlara göre az, insanlara göre çoktur.

Nitekim Ebu Mansur, İbrahim Havvas'a (Öl. 291/903) «Nefsini hangi makâmda tutuyorsun» diye bir soru sormuştu.

Mutasavvıflar içinde iki tane meşhur İbrahim vardır. Bunlardan biri İbrahim b. Edhem, diğeri İbrahim Havvas'tır. Bu ikincisi çölde Hızır'la karşılaşmış ve «hangi davranışım sebebiyle seninle karşılaştım» diye bir soru sorunca, Hızır «Annene karşı iyi davranman sebebiyle», şeklinde karşılık almıştı. Evet Ebu Mansur'un yukardaki sorusuna İbrahim şöyle cevap verdi:

Otuz yıldan beri nefsimi tevekkül makâmında bulunduruyorum.

Otuz yıldan beri, tevekkül makâmında riyâzetle nefsimi düzeltmeye ve tashihe çalışıyorum. **Tevhid-i sıfatın** gayesi rızâ olduğu gibi **tevhid-i efâlin** gayesi de tevekküldür. Tevhid-i efâl ise kulun kendi fiillerini Hakk'ın fiilleri olarak müşahede etmesidir. Çünkü Kur'ân'da «... Rabbin ne dilerse onu hakkıyla yapandır», (Hûd, 11/107) buyurulmuştur. Bu müşâhede anlayışı kuvvet bulsa halka itiraza yer kalmaz. Şöyle bir söz de vardır: «İnsanın, kendi nefsine fark'la, halka ise cem' ile bakması gerekir», Kurtuluş yolu budur. Cem' ile bakıldığında «Cebr-i mutlak» lazım gelir. Suyun zorla çevirdiği değirmen taşı gibi. Zorla da olsa dönen taş olduğu için bu görevi yerine getirmesi sebebiyle kesb ve ihtiyar sözkonusudur. Bu durumda mutlak değil de mutavassıt, orta bir cebr anlayışı gerekir ki Ehl-i sünnetin de düşüncesi böyledir. Bu konuda daha ileri giderek bazı sözler söylemek mümkünse de kaderin sırrından olduğu için tartışma konusu olmalarına izin ve müsaade yoktur.

Ebu Mansur: Desene ömrünü iç dünyanın imar ve ihyası için tükettin, ey battâl!.. ey tenbel! fenâfillâh mertebesi nerede kaldı? Oraya ne zaman ulaşacaksın?

Fenâfillâh, Hakk'ı müşâhede istiğrak, zâhir ve bâtınını hisset-

meme, enfüs ve âfâktan habersiz olma demektir. Tevekkülle kayıtlı ve bağlı değildir.

İnsanın bâtını âhiret, zâhiri dünyadır. Bâtınî bir hâl ile bağlı kalmak, âhiret ile; zahirî bir hâl ile kayıtlı olmak ise dünya ile bağlı kalmak gibidir. Halbuki ârif-i billâh için dünya da haramdır, âhiret te. Bu açıdan ârifin zâhir ve bâtın kaydından ayrı ve uzak olması gerekir. Ancak bu şekilde Evvel ve Âhir olan Allah'a ulaşabilir. Fenâ, bütün şekil ve suretlerin Allah Taâlâ'dan yok olmasıdır. Bu noktada kul kendi fiilini görmez olur, çünkü Hakk'la ve Hakk'da yaşar. Tevekkül gibi düşüncelerden ayrı kalır. İşte bu anlamdaki fenâya, «sevadü'l-vech fi'd-dareyn» (iki cihanda yüz karası) ismi verilir ki Allah'tan bizzat kendisini talep ve arzu edenlerin halidir. Bunun zıddı «beyazu'l-vech fi'd-dâreyn» (iki cihanda yüz aklığı) dir ki bunlar Allah'tan her iki dünyayı arzu edenlerin sıfatıdır. Fenâ anlamına gelen buradaki sevâd, bekânın karşılığı olan beyazdan üstündür. Çünkü bekâda nefisle bâkî olmak sözkonusudur. Aslında buradaki siyah anlamına gelen «sevad» kelimesi bu halin yüceliğinden ötürüdür. Yoksa o âlemde nur ve karanlık mefhumları yoktur. Olsa olsa hakikî gölge olur. Buna hakikî ışık da denebilir. Gölgesi olmaz. Çünkü o nurların nurudur.

Ebu Mansur'un İbrahim Havvas'a işsiz, güçsüz, tembel anlamına gelen «**battâl**» kelimesiyle hitab etmesi, aslında O'nun tasavvufa sülûk ettiği ilk dönemleri itibariyledir. Çünkü İbrahim Havvas büyük bir şeyh ve mukarrabîn derecesinde bir velîdir.

Bu noktada şunu da söylemek gerekir ki içdünyasını imar ve ihya etmekle meşgul olan kimse battâl olursa, zâhiri ile ömrünü tüketen zâhide ne demeli?

Soydum kabayı, aşkın elinden
Geydim abayı aşkın elinden

Bir dertnâkim bir zerr-i aşkım
Bir sineçâkım aşkın elinden

Sevdim kemâhî ol padişâhı
Eylerim âhı aşkın elinden

Ellerim bağlı ol şahâ karşı
Derim Allah hü aşkın elinden

Hakkı'yâ *yandım aşka boyandım*
Âhir uyandım aşkın elinden

3. Tarik-i şuttâr: Aşk, cezbe ve mahabbet sahiplerinin yolu: Bu üçüncü yol Yüce Mevlâ'ya doğru seyr ve seyahat edenlerin yoludur.

Buradaki **seyr**, bir hükümden diğer bir hükme, bir hâlden diğer bir hâle geçmek demektir ki manevî bir geçiş, manevî bir seyahattır. Sâlikin de ilk günden son ana kadar yaptığı iş bu seyr kelimesinin içindedir. O sürekli olarak sevgiliye doğru hareket halindedir. Bu Kâbe'ye doğru giden bir kimsenin hareketine benzer ki, oraya ulaşınca hareket te son bulur. Fakat tasavvuf anlayışında nihayet **«seyr ilellâh»** (Allah'a doğru seyr)da sözkonusudur. **«Seyr fillâh»** (Allah'da seyr)da böyle bir durum yoktur. Kâbe'ye ulaşanın yolculuğu sona erer, fakat o binanın ve O yerin sırları son bulmaz. Çünkü ilâhî işler (sır ve hikmetler) sonsuzdur.

İmdi ey mümin! Gerçek olgunluk hasıl oluncaya kadar büyük bir gayret ve himmet ile seyr ü sülûk gereklidir. Bu yol perişanlık, gevşeklik ve tembellik götürmez. Zâhir, birlik ve bütünlük ister. Yolculuk yapanlara iyi bak, perişan ve dağınık olanlar yollarına devam edemezler.

Bu yol mahabbet ehlinden şatır, gelip-geçen ve devamlı sürat içinde bulunanların usûludür. Bunlar yaşlılar, hastalar, tembeller gibi bir yerde durmazlar. Buradaki mahabbet **zühd**ün karşılığıdır. Hakk'a olan cezbeyi ifade eder. Mahabbet şiddetli ve kuvvetli olunca **aşk** meydana gelir. Mahabbet nurdur, aşk ise hâr (ateş)dır. Bu ateş, Allah'ın dışındaki varlıkları ve onlarla olan ilgiyi yakar, yok eder. Aslında nârda da ışık vardır nurda da. Bunun için âşıklar arasında şöyle bir söz vardır: «İki ışık vardır. Biri Allah'ın dışındaki varlıklardan yüz çevirmeyi temin eder, diğeri ise O'na yönelmeyi. Bu ikisinin arasına **nâr-ı aşk** girince çörçöp gibi olan insanın dünyaya olan ilgilerini yakar, mahveder. Dolayısıyla menzil ve maksûda kısa zamanda ulaşır. Çünkü aşk süratı gibi gider, ve nefs merkebini peşinden sürükler.

Bu yola sülûk edenlerin daha başlangıçta ulaştıkları mertebe, diğerlerinin sülûk hayatlarının sonunda ulaştıkları mertebeden daha yüksektir.

Yani başkalarının son hâllerinden bunların başlangıc hâlleri daha üstündür. Onlar, seyr u sülûkün sonunda bulduklarını, bunlar başında bulurlar. Cezbe ve üstün kabiliyetleri ile âdeta nurdan yapılmış bir merdivenle gökyüzüne yükselirler. Bin adımı bir ederler.

Bir konaklık yeri üç konak yapan nerde, üç konağı bir konak yapan nerde? İşte bu tip varlık ve unsurlardan yavaş yavaş uzaklaşanlar gayeye geç ulaşırlar. Ancak kabiliyetli **şeyh** ve **mürid-i kâmilin** eli altında olanlar bunun dışındadır.

Cezbe ehli ise def-i sülûk ederler. Muteber olan bu keşifdir. Yoksa dünyayı dolaşmak değil. Çünkü dünyanın uğrak ve durağı çoktur. Bu anlamda ki keşif te âdi bir keşiftir. Pek çok sûfîler bu tehlikeye düşmüşler ve bu berzahta kalakalmışlardır. Allah korusun!

Bu mümtaz yol irâdeye bağlı bir ölüm üzerine kurulmuştur. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: «Ölmeden önce ölünüz» (6).

Buradaki «mümtaz» sıfatı daha önce anlattığımız iki yola göre bunun çok süratli bir sülûk ve açık bir neticesi olduğu için kullanılmıştır.

Konu ile ilgili başka bir hadis te şudur: «Kendini ölmüş gibi hisset, öyle say». Dışardaki «gölge varlık»lara hakiki varlık hüviyeti verme. Dünya ile ilgili alâkalardan uzak kal ki, fânî olasın. O zaman bu özelliğin ilk olarak Hz. Ebu Bekir'de bulunduğunu göreceksin. Bir hadis şu meâldedir: «Kim yaşayan insanlar arasında dolaşan bir ölüyü görmek isterse Ebu Bekir'e baksın. O'nun bönyesi diri fakat nefsi ölüdür». Çünkü alâkalardan fâni olmuş, bunun neticesi olarak ta malını ve canını Allah yolunda harcamıştır.

İradi ölümden de varlık ve dünya ile ilgili işlerden tamamen fâni **(fenây-ı külli)** olmak demektir. Bu hâli yaşayan kimse kendi vücudunun varlığını bile hissetmez. Nitekim tabii ölümde de durum bundan farklı değildir.

Aslında sûfînin baktığı varlık o anda kendiliğinden yok olmaz. Sûfînin yaşadığı hâl onu görmesine engel olur, müşâhedeye konu olmaz. Bunun için demişlerdir ki, «Eğer Hallac-ı Mansûr Ene'l-Hakk davasından fenâ bulsaydı idam edilmekten kurtulurdu». Yani vucudun fâni olması yeterli değil, esas olan «Ene»nin fenâsıdır. Onun yok olmasıdır. Fakat Hallac'ın sekr hâli galib geldiği için bedeninin ortadan kaldırılması gerekti. Ölüm de bir kaç çeşittir:

Mevt-i ahmer (Kırmızı ölüm): Nefsin isteklerini yerine getirmemektir.

Mevt-i ebyaz (Beyaz ölüm): Aç kalarak karnı öldürmektir.

Mevt-i ahdar (Yeşil ölüm): Değersiz bez parçalarını bir araya

6. Acluni, *a.g.e.* II. 402.

getirerek yamalı elbise giymek. Çünkü yeni elbise dünya ile ilgili bir arzu sayılır.

Mevt-i esved (Siyah ölüm): Halkın eza ve cefasına tahammül etmek demektir. Bu hale «**Fenâ fillah**»da derler. Yani bütün fiil ve hareketleri sevgilinin fiilinde ifnâ etmek, yok bilmektir. Allah'dan başkasının fiili yok olunca kâinatta cereyan eden bütün işler bizim aleyhimizde de olsa artık ona eza ve cefa denmez. Çünkü hepsi O'ndandır. Zehir de olsa içilir, tadılır. Sevenin sevilende fenâ bulması, muhibbin mahbubda ifnası denen şey de budur.

Fenâ bul zât-ı Hak'ta sen sana verme vucûd ey dil,
Eğer zâhir eğer bâtın Hüdâyı kıl sücûd ey dil.

Sivâ kaydından âzâde olmaya sa'y eyle erkenden
Ki zirâ râh-ı itlâk içre mânidir kuyûd ey dil.

Bu terkib-i anâsırdan çözülmezse eğer benden
Hireffin kârgâhından düzülmez tar u bud ey dil

Bu nakd-i pend-i Hakkî*'den eğerçi mâye buldunsa*
Bu pazar-ı fenâda ide gör bir âvâz-ı sevdâ ey dil

Bu yolun temel pirensiplerini ise on esasta toplamak mümkündür.

Allah'a doğru seyr ve seyahat edenlerin yolu on esas üzerinde kurulmuştur. Âdeta bu on esas bu yolun temeli, diğer esaslar ise bu bina üzerinde yapılan bina gibidir. Aslında her şeyin bir aslı ve temeli vardır. Bu temel olmayınca gayeye ulaşılamaz. Bununla ilgili şöyle bir söz vardır: «**Usûlu kaybeden vusûlden mahrum kalır**». Türkçemizdeki «Bir işi yolundan tut» atasözü de aynı noktaya ışık tutmaktadır. Bu sözlerden şu hakikat ta ortaya çıkmaktadır: Herşeyin bir aslı bir de parçaları, teferruatı vardır. Esaslar yerine getirildiği zaman teferruat ona tabi olur. Dinde de böyledir. Farz olan asıldır. müstahab furu'dur teferruattır. Birinciyi terkedip ikinciyi yerine getirmek kulu hiç bir yere götürmez.

1. Tevbe

Tıpkı bir ölünün «Dön Rabbine, sen O'ndan razı O senden razı olarak (Fecr, 89/27, 28) **emrine boyun eğerek kendi isteği ol-**

madan O'na döndüğü gibi. Tevbe de kulun irâdî olarak kendi isteği ile Allah'a yönelmesidir.

Âyetteki Rabbine dön emri ölüme işaret etmekte ve onun zorunlu olduğunu tevbe gibi isteğe bağlı olmadığını göstermektedir. Aslında ölüm istenmeyen bir şeydir. Peygamberlerden de bu konuda rivayetler vardır. Hz. Musa'nın ölüm meleğinin, taşla gözünü çıkardığı, Hz. İbrahim'in ise «Ya Râb, hiç dost, başka bir dostun canını alır mı», diye tereddüt ettiği nihayet Peygamberimizin de son anlarında kendi kendine «Ey nefs sana ne oluyor da sığınacak yere iltica edip kendine çare arıyorsun», dediği rivayet edilir. Gerçekte Peygamberlerin bu sözleri ümmetlerini ölüme karşı uyarmak içindir. Yoksa ölümden korktukları için değil. Aslında bir hadiste de belirtildiği gibi ölüm mümin için bir hediye ve armağandır.

«Sen O'ndan razı o senden razı olarak» ifadesi de tasavvuftaki **nefs-i râziye** (mutlak rızâ ve teslimiyet sahibi nefs) ve **nefs-i marziyye** (Allah'ın kendisinden razı olduğu nefs) ye işaret etmektedir. **Nefs-i mutmainne** ise ölümü hiç bir zaman kötü görmez. Aslında insanın ölümü pek sevememesi yaratılıştan getirdiği bir özelliktir. Rızâ ve teslimiyete zıt bir şey değildir.

Tevbenin isteğe bağlı olması gerekir. Zorla yaptırılan tevbe, son nefeslerinde iman eden kimsenin imanına benzer ki makbul ve muteber değildir. Diğer ibadetlerde de böyledir. Peygamberler de insanları zorla değil bir takım mucizelerle imana davet etmişlerdir.

Günah ise dünyevi olsun uhrevi olsun kul ile Allah arasında bir perde ve engel teşkil eden şeydir.

Dünya ile ilgili mertebe ve dereceler bir tarafa, âhiretle ilgili mertebeler de bir perdedir. Gerçi cennetteki dereceler kulların amel ve davranışlarına göre taksim olacaktır. Bunun için kul amel-i salih işleyecek fakat onlara takılıp kalmayacak onlara güvenmeyecektir. Dünya ile ilgili mertebe ve makâmlarda da durum böyledir. Eğer insan sahip olduğu makâma gönülden bağlı değilse o makâm onun için bir perde ve engel değildir. Nitekim ilk halifeler bir makâm sahibiydi ama onlar için böyle bir şey düşünülemez.

Şam meliklerinden Nurettin Mahmut Zengi üçyüzlerden idi. Oğlu Melik Salih ise kırklardan idi. Saltanatlarıyla beraber bu manevî makâmlarını da beraberce yürütmüşlerdir.

Hulasa, tasavvuf anlayışında günah, sadece şeriatın sıraladığı hareket ve davranışlar değildir. Kalbin meylettiği ve ilgi duyduğu

işler, yasak olmasalar bile, insanın onlara olan bu ilgi ve yakınlığı onları perde haline getirir. Nitekim Kur'ân'da Hz. İbrahim'in şu duası nakledilmektedir: «...Rabbim beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut» (İbrahim, 14/35). Gazalî buradaki put kelimesini para ve dünyalıklar olarak tefsir etmiştir. Açıkça anlaşılıyor ki gönlün aşırı derecede sevip bağlandığı şey onun putu olmaktadır. Günah anlamındaki perde de işte bu ilgidir. Yoksa varlığın bizzat kendisi değil. Bu konuda şöyle bir söz vardır: «Allah'ın dışında varlık olmasaydı kimsenin kemâl ve olgunluğu anlaşılamazdı».

Allah'tan başka bütün matlublardan müridin uzak kalması gerekir. Hatta kendi vücudundan bile. Bunun için şöyle bir ifade de vardır. «Senin vücudun, varlığın dahi başka bir günahla kıyas kabul etmeyecek derecede bir günahtır».

İnsanın vücudu, hakikatla kendi arasında bulunan perdelerin en büyüğüdür. Çünkü kendisine en yakın hatta bitişik olan varlık vücududur. Onun çöküp yok olmasını istemez. Başkalarına ait olan binadan çok kendi binasına titizlik gösterir.

İnsanın değil dünya, kendi nefsine bile iltifat etmemesine **«tamahhuz»** denir. İşte bu noktada **«fenâ»** ile **«fenâ en der fenâ»**nın farklı tarafları ortaya çıkmaktadır. Çünkü matlak fenâda zaman zaman şuur ve his dünyasına dönülebilir. Mürit böyle bir hâl içinde bulunduğunu hisseder. Bu hâlin başka bir adı da **«fenây-ı nâkıs»**dır. «Fenâ en der fenâ» ise masivânın (Allah'tan başka her şey) tamamen yok olmasıdır. Müridin kendine ait beşerî ve insanî sıfat ve özellikler de fenâ bulur. Konu ile ilgili sûfiler arasında şöyle bir ifade de kullanılır: «Gerçek ihlâs, ameldeki ihlâsı dahi görmemektir». Bu hâl ise ancak Hakk'ta fenâ ve ileri derecede **cezbe** hâli ile meydana gelir ki buna da **«fenây-ı kâmil»** veya **«ihlâs-ı tâm»** ismi verilir.

Derviş bunda nedir senin günahın
Nefse bakıp görmiyesin Allahın
Nefy-i vücûd et, ko, sen ve benliği
İsbat-ı Hak kıl ki odur penâhın
Irzını namusunu çal yerlere
Göğe savur izz u vekâr u câhın
Sen seni âyinede görürsen ekber
Sanma seni belki görürsün şâhin

---

7. Acunî, *a.g.e.*, II, 401.

Hakka sal ey Hakkı *vücudun yürü*
Nice bir eflâke çıkar şu âhın

2. Zühd

Zühd, az olsun, çok olsun, dünyanın malından, hoşa giden şeylerinden ve makâmlarından — bir ölü gibi — uzak kalmaktır.

Zühd, elde bulunan ve elde bulunmasında da bir mahzur olmayan mal ve eşyayı terketmektir. Yoksa istikbalde elde edilecek bir mal veya makâmda zühd söz konusu değildir. Aksini iddia edenler de olmuştur. Bundan başka çalgı gibi elde bulunması iyi olmayan şeyleri terk etmek zühd sayılmadığı gibi insanın eşi ile cinsî münasebeti terketmesi de zühd değildir. Hz. Ali sahabenin en zâhidi olduğu halde üç-dört ailesi vardı. Bununla beraber İbrahim Havvas'ın düşüncesi de şöyledir: «Cinsî münasebette bulunmayı âdet haline getirenden hayır gelmez». Bu tip cinsî istekleri kayıt ve kontrol altına almak daha çok sülûk esnasında ve halvet sırasında sözkonusudur. Ben de sülûk hayatına ilk başladığım sıralarda (âlem-i mânada) Şeyh-i Ekber Muhyiddin b. Arabî (Öl. 638/1240) üç şeyden sakınmamı bana tavsiye etti:

1. Alaca elbise giymek. Vahdeti arzu ve taleb edenin elbisesinde de bir vahdet ve birlik olması gerekir. Veliler nazarında da sûret ile mânanın birbirine uygun olması gerekir.

2. Asâya (bastona) dayanmak. Bu masivâya itimat ve güvenmeye işarettir. Halbuki bir ağaç parçasına güvenmemek gerekir. Eşyaya değil Allah'a itimat etmek gerekir.

3. Diğer biri de aşırı cinsî münasebetten sakınmadır. Bunun için tarikatımızın (Celvetiyye) pîrlerinden Üftade hazretleri (Öl. 978/1570) sülûk esnasında müridi Aziz Mahmud Hüdayî'ye (Öl. 1038/1628) (evine ve ailesine gitmek için) haftada bir defa izin verirdi.

Tarifte geçen **«makam»** insanlar nazarında izzet ve hüsn-i kabul görmek demektir. Maddî bir makâm ve mevkiye sahip olmayı gerektirmez. Bölge halkı arasında yaygın şöhret ve insanların ilgisi bununla içiçedir.

Makam sevgisi ise, mal sevgisi gibi fânî bir arzudur ve nefsin bu arzusunu tezkiye etmek ve eğitmek gerekir. Normal ölüm ile dünyadan ve dünya malından ayrılan kimsenin hali **«mevt-i fenâ»**

ile nefsini öldüren kimseye benzer. Bu ikinci gruba giren şahıslar sülûk yolunu kesmesin ve vuslata engel olmasın diye bu tip dünyevî ilişkilerini keserler. Ancak evli ise boşanmaz. Bekâr ise evlenmez. Çünkü evlilik zihin dağınıklığı meydana getirir. Halbuki bu yol büyük bir gayret ve tam bir himmet istemektedir.

Zühdün hakikatı dünyada da âhirette de zâhid olmaktır. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: «Dünya âhiret ehline, âhiret te dünya ehline haramdır. Velilere ise her ikisi haramdır».

Yukarda sözkonusu olan zühd, dünyayı tamamen terketmek demektir. Buna «**terk-i dünya**» derler. Fakat gerçek zühd âhiret konusunda da zâhitçe davranmayı gerektirir. Zâhid cennet nimetlerine ve mertebelerine ilgi ve alâka duymamalıdır.

Âhiret te mahlûktur, yaratıktır. Yaratan varken yaratıkla ilgilenmek abestir, hatadır. Bunun için âşıklar bu tip servetlere iltifat etmedikleri gibi cennet nimetlerine de ilgi duymamışlardır. Çünkü bütün bunlar mahlûktur. Bu ilgisizlikle âhireti küçük görmek gibi bir noktaya ulaşmamak gerekir. Allah'ı müşâhede yeri olan âhireti sûfiler küçümsemezler.

Hadiste geçen haram kelimesi yasak anlamınadır. Dinî emirlerde nasıl yasaklar varsa, âhiret ehli için de dünya ile ilişkiler yasaktır. Çünkü dünya ve âhireti beraberce yürütmek doğu ile batıyı birleştirmeye benzer ki mümkün değildir. Bunlar iki kumaya benzer ki biri razı olmuşsa diğeri mutlaka olmamıştır. Köşkler, saraylar yapmak, beldeleri imar etmek ağaç dikmek, kuyu kazmaktan fırsat bulup kimse amel-i salih tohumu ekmez.

Veliler Allah'ın özellikle seçtiği kimselerdir. Bunlar padişahın özel hizmetçilerine benzerler. Bunlar sadece sultana hizmet ederler. Savaş ve diğer işlerle uğraşmazlar.

Ehl-i dünyaya âhiretin yasaklanmasına **hızlân, haylûlet** ve **tevekkül-i nefsi** de denir. Bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: «...İyi biliniz ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer...» (Enfal, 8/24). Peygamberimiz de şöyle dua etmiştir: «Allahım beni bir an bile nefsimle başbaşa bırakma» (8).

Bundan anlaşılacağı gibi Allah'tan yardım dilemek gerekir. Âhiret ehlinin dünyadan, velilerin ise dünya ve âhiretten men olunmaları ilâhî bir yardım ve özel bir hidâyettir.

---

8. Ebu Davud. *Edeb* 101; İbn Hanbel, V, 42, 50.

Hakk'a düştü yönüm benim
Giderim elvedâ size
Terk eyledim can u tenim
Giderim elvedâ size

Ehlullahı gör nittiler
Şol kevneyni terk ettiler
Ahir Hazrete yettiler
Giderim elvedâ size

Ezel âleminden geldim
Rahat olup ne gün gördüm
Bu yollarda garib oldum
Giderim elvedâ size

İki cihan hayâl imiş
Bu halka mekr u al imiş
Maksûd olan visâl imiş
Giderim elvedâ size

Budur sözü Hakkı *kulun*
Cümleniz sağ esen olun
Hısm u kavm bunda kalın
Giderim elvedâ size

3. Allah'a tevekkül

Tevekkül, tıpkı bir ölü gibi Allah'a güvenerek bütün sebep ve tedbirlerden uzak kalmaktır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: «Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona yeter...» (Talak, 65/2).

Nasıl ki normal ölümde ruh bedenden ayrıldıktan sonra artık bir daha onunla ilgili hiçbir faaliyette bulunmazsa, irâdî ve şuurlu olarak ölen kimse de bağ, bahçe, sanat meslek gibi işlerde olan maddî manevî bütün alâka ve ilgilerini kesmesi, işlerini Allah'a **havale** etmesi gerekir. Bu şekilde kendisini aradan çıkarıp gerçek mütevekkil olan şahsı Allah korur, çalışma ile elde edeceğini başka yollardan ona verir. Nitekim Allah dünyaya şöyle hitab etmiştir: «Ey dünya benim yolumda olup bana hizmet edene, hizmetçi ol».

İbrahim b. Edhem ve onun gibi büyük sûfîlerin, çölde dolaşırlarken hazır sofra buldukları ve yemek ihtiyaçlarını bu yolla karşıladıkları söylenir. Yine bir dervişe her öğün taze bir parça ekmek ge-

lirmiş. Kaynağını sorduklarında, «İhtiyar bir kadın», diye cevap vermiş. Bu kadın da dünya imiş. Dünya aldatıcı bir şey olmasına rağmen Allah dostlarına işte böyle hizmet eder. Şeytan bile kırk sene bir dervişin fenerini tutarak onu camiye götürmüş. Nitekim Kur'ân'da da şeytanın gerçek ihlas sahiplerini saptırıp azdıramıyacağı bildiriliyor (Hicr, 15/40).

Anlattığımız bu tevekkül tasavvufî terbiye görmüş kimselere mahsustur. Normal bir kimsenin tevekkülü ise sebep ve tedbirlere baş vurduktan sonra sözkonusudur. Çiftçi tohumunu ektikten sonra, hayvan sahibi hayvanını bağladıktan sonra tevekkül eder.

Sâlik ve dervişin tevekkül anlayışı konusunda da değişik görüşler vardır. Bir defa bu hayata yeni giren bir kimse ile bunda mesafe katetmiş olan kimselerin tevekkül anlayışları farklıdır. İlk zamanlar dünya ile ilgili işlerini tamamen bir tarafa atmadıkça iç dünyasını terbiye edemez. Mutlak tevekkül gereklidir. Ama belli bir manevî yol katettikten sonra isterse tedbir ve sebeblere önem verir, isterse vermez. Buna karşılık Şeyh Ebu Medyen Mağribî (Öl. 590/1194) müridlerini **mutlak tevekküle** davet eder ve şöyle derdi: «İnsan bu dünyada Allah'ın misafiridir. Misafirin üç günlük bakımı ise ev sahibine aittir. Bu dünyanın bin yılı Allah indinde bir gündür (Hac, 42/22). Misafirin, misafir olduğu yerde çıkarıp kendi ekmeğini ve yemeğini yemesi ayıptır. Yakışmaz. İşte Allah'ın dostları dünyaya bu göz ile bakarlar, kendilerini misafir kabul ederler. Üçbin yıl süren bir misafirlik...»

Çoktur Hakk'ın nimetleri
Elhamdü lillahi'l-Kerim
Vâfirdir minnetleri
Eşşükrü lillahi'l-Azîm

Virdi bize çünkim vücût
Dergâhında kıldık sücûd
O'nundur her fazl u vücut
Elhamdü lillahi'l-Kerim

Şol kim eder Hakk'ı taleb
Dünya için çekme taab
Vâsi' durur ihsan-ı Rab
Eşşükrü lillahi'l-Azîm

Rahmet yağar gökten bize
Kudret gelir her âcize

İhsanı çok bize size
Elhamdü lillahi'l-Kerim

Ger zâhir u bâtın kamu
Nimetle dünya dopdolu
Hakk'ı *ne in'âm oldu bu*
Eşşükrü lillahi'l-Azim

4. Kanaat

Kanaat, yaşamak için zaruri olan ihtiyaçların dışında kalan bütün nefsî arzu ve hayvanî isteklerden ölü bir kimsenin uzak kaldığı gibi uzak durmak, yeme içme ve oturulan ev konusunda israfa gitmemek özellikle yemeği asgarî sınıra indirmek demektir.

İsraf edilmemesi gereken bu üç maddeyi ikiye indirmek te mümkündür. Çünkü evli olmayan kimse mağara gibi yerlerde de yaşayabilir ki, bunda israf sözkonusu olmaz. Elbisede de zaruri olan miktarı, vücudu soğuğa ve sıcağa karşı koruması ve örtülmesi gereken yerleri örtmesidir. Bundan ötesi israftır. İsrafla **tebzîr** arasındaki fark da şudur: **Tebzîr** her hangi bir şeyi lüzumsuz yerlere harcamaktır. **İsraf** ise lüzumlu yerlere çok fazlasıyla harcamaktır. Bununla beraber hayırlı ve yararlı işlerde çokta harcansa israf olmayacağı, aksine sevab olacağı açıktır. Çünkü Amel ve davranışların niyete bağlı olduğu fikri de vardır (9).

Velîlerden biri verdiği bir ziyafette bin tane mum yakmış. Davete katılan dostlar bunun israf olduğunu söyleyince «Öyleyse söndürün», diye emretmiş. Ziyaretçiler ne kadar söndürmeye uğraşmışlarsa da söndürememişler. Durumu gören ev sahibi: «Bunları kendimiz için yakmadık. Hak için yaktık. İsraf değildir, onun için söndüremediniz. Hakk'ın çerağını, nurunu kimse söndüremez.» demiş ve şu âyeti okumuş: «Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Halbuki Allah kâfirler istemese de nurunu tamamlayacaktır» (Saf, 61/8).

Bu yolun yolcusu günde bir defa yemek yer. Normal kimseler ise: «Onların sabah akşam rızıkları vardır» (Meryem, 19/62) âyetine uygun olarak iki defa yerler. Günde üç defa yemek ise israf sı-

---

9. Buharî, *Bedu'l-vahy*, 1; Müslim, *İmare*, 155.

nırları içine girer. Gücü kuvveti yerinde olan şahsın ise **savm-ı visâl** (iftar etmeden oruca devam etmek) tutması iyi bir şeydir. Nitekim Hz. İdris onaltı sene yeme içme ve uykudan ayrı kalarak vuslatını tamamlamıştır.

Derler ki bir kimse kırk günde bir yemek yese melekût âleminin bütün sırları ona açılır. İşte **«erbaîn»** denilen kırk günlük çilede bunun gibi bir çok faydalar vardır. Hadiste de şöyle buyurulmaktadır: «Bir kimse, kırk gün ihlas ve samimiyetle Allah'a ibadet ederse kalbi hikmetle dolar...» (10). Buradaki ihlasla da kâmil bir iman, çokça zikir ve halvet v.s. kasdedilmektedir. Çünkü iç ve dış şartlar tam olmadıkça kalbten ilâhî feyz fışkırmaz.

Kesret-i esmâdan ey dil ayn-ı vahdettir garaz
Kalbi tathir etmekten yenbu-i hikmettir garaz

Bu nice perhiz eyleyip savm-ı visal etmek nedir
İ'di-i ekber eyleyüp evlâya vuslattır garaz

Kâfir-i aşk olmak âlemde şekavettir katî,
Ehl-i iman olmadan da saadettir garaz

Sûfiyân-ı tab u hevây-ı nefs ile ülfet nedir
Çünkü ehl-i dil dünyada sohbettir garaz

Lî maallah halvetine dahil ol kim Hakkı'yâ
Halveti tekmilden Hak ile celvettir garaz

5. Uzlet

Uzlet, tıpkı bir ölü gibi halkla beraber yaşamaktan, inziva ve halvet yolu ile yüz çevirmek demektir.

Sâlik **Gaybu'l-guyûb** olan Allah'a yönelmiştir. Dolayısıyla gözünü bu dünyaya dikmemelidir. Hakk'dan başka hiç kimse ile alışverişi olmamalıdır. Nitekim Bayezid Bistamî (Öl. 261/874) şöyle demiştir: «Otuz seneden beri Hakk'la sohbet etmekteyim. Halk ise benim kendileriyle sohbet ettiğimi zannediyorlar». Bistamî halkın bâ-

10. Aclunî, *a.g.e*, II, 310 vd; Suyutî, *el-Leâli'l-masnûa*, II, 328 (Beyrut, 1395/1975).

tın hakikatına, halk ise Bayezid'in zâhir ve dış görünüşüne göre meseleye bakıyorlar.

Uzlet, susmak gibi yüce bir özelliği de beraberinde bulundurur. Çünkü uzlet hayatı yaşayan kimse konuşacak birini bulamaz, susar. Susmak ise sülûkün şartlarındandır. Bu anlattığımız uzlet müridlerin, bu hayata yeni girenlerin uzletidir. Bedenle yapılır. **Muhakkıkların uzleti ise bedenle değil kalp iledir.** Çünkü onların kalplerinde Hakk'dan ve ilâhî ilimden başka hiçbir şey yoktur.

Uzlet iki sebepten dolayı yapılır. Mürit ya halkın şerrinden kaçar veya kendinin onlara zarar vermesini önlemek için onlardan ayrılır. İkinci yol daha iyidir. Çünkü insanın kendi nefsi için kötü zan beslemesi başkaları için kötü zan beslemesinden daha iyidir.

Müridin, kendisine manevî terbiye veren şeyh ve mürşidine karşı yaptığı hizmetler uzlet hayatının içindedir. Halkla münasebet sayılmaz.

Buradaki şeyh için de bir takım şartlar vardır:

1. Şeyh Hakk'a vâsıl olan bir kimse olmalıdır. Kâmil olmalıdır. Müridin terbiyesine kâdir olmalıdır. Aksi halde sülûk eksik kalır. Bu durumda mürit yol ortasında kalan yolcuya benzer.

2. Şeyh o müridin bizzat mürşidi olmalıdır. Müridin uzlet hayatı boyunca karşılaşacağı zorlukları aşmak için şeyhle ilişki içinde olmak zaten kaçınılmazdır. Büyük sûfiler sülûkte iki yön görürler: Biri müridin mal ve bedenle hizmet etmesi, diğeri şeyhin kabiliyyeti ölçüsünde müride ruh ve feyz vermesidir.

Bu bilgiden sonra şunu söyleyebiliriz: İki tip şeyh vardır. Biri müridin kendi terbiyesi için başvurduğu şeyhtir ki artık müridin ondan başka bir mürşid ve şeyh araması ve ona intisap etmesi doğru olmaz. Şeyh ölünceye kadar durum böyledir. Diğer tip şeyh ise, müridin bizzat mürşidi olmayan fakat bir saygının ifadesi olarak ziyaret edilen ve duası alınan kimsedir ki mürid buna hizmet etmeye mecbur değildir. Bir de ismi şeyh olduğu halde tasavvufî hâllerden habersiz olan kimseler vardır ki onları ziyaret etmek bile boş bir şeydir. Sapıklık ve diğer kötü işleri yapmakla şöhret bulan zamanımız şeyhleri gibi.. Şeyhin yetiştirme gücü yoksa, hizmetinden ayrılmadan tarikat ve tekkede bulunan diğer ihvan ve dostlardan faydalanmak gerekir. Yalnız bu şahsın da kabiliyetli ve şefkatli olması gerekir. Buradaki şefkat, kendisine gelen müridi rakip görmemesi, onun manevi mertebelerde tehlikeye düşmesini istememek anlamındadır ki bunlara da «**ihvân fillâh**» denir. Asrımızda bu tip de-

ğerli şahıslar çok azdır.

Şeyh, ölüyü yıkayan bir gassâl gibidir. Dolayısıyla müridin şeyhin huzurundaki durumu, gassâlin önünde bulunan ve onu istediği yöne çevirebilen, ölüye benzer.

Bununla müridin itirazı terketmesi anlatılmak istenmektedir. Tam bir teslimiyet olmadıkça şeyh ve üstaddan istifade mümkün değildir. Feyz alışverişinde kalbî rabıta ve ilişki esastır. Yoksa iç dünyası karışık, hizmeti eksik, davranışı dürüstçe olmayan kimse istenilen makâma ulaşamaz.

Şeyh, velîlik suyu ile müridin vücudundaki kirleri ve ona sonradan bulaşacak pislikleri temizler.

Velîlik suyundan maksat ilâhî feyzdir ki, insan bu dairenin içine girmedikçe bu feyzi gönlünde hissedemez. Burada sözkonusu olan velâyet te **velâyet-i hassadır, velâyeti âmme** değil. Vücuttaki kirler ise Hakk'tan uzak kalmanın getirdiği kirdir ki cünüplük gibi bir şeydir. Kur'ân-ı Kerim'e ancak temiz olanlar tutabileceği gibi (Vakıat, 56/79), mânen temiz olmayan da ilâhî sırlara dokunamaz. Cünüplük insanı mescidden uzak tuttuğu gibi dünya ile olan ilişkiler de insanı Hakk'dan uzak tutar. Namaza durmak için nasıl abdest ve gusül gerekli ise, tasavvufî hayatta da bâtınî temizlik ve dünya ile olan ilişkilerimizin kesilmesi gereklidir. İşte bu manevî temizlik için velîlik suyu gereklidir. Şeyhin müride kalbî ilimleri öğretmesi bu tip pisliklerden temizlenmesine sebep olur.

İnsana bulaşan pisliklerden genellikle dünya kasdedilmektedir Burada «**hades**» kelimesi, sonradan olmayan, başlangıcı olmayan anlamına gelen «**kıdem**» kelimesinin zıddıdır. Sâlik dünya ile ilgili bir seyr ü sülûk peşinde değil, aksine kadîm olan Yüce Varlığa doğru bir seyr ve bir yolculuk içindedir. Temiz olmayanlar ise yüce makâmlara ayak basamazlar.

Ey ârif! İşte gördüğün gibi tasavvufun evveli nefsi vasıf ve sıfatlardan, sonu ise gayriyyetten kurtulmaktır. Bu sıfatlardan kurtulmadıkça da Hakk'a ulaşmak için hiç bir yol bulunamaz. Bu işlerin sırrını idrâk etmedikten ve bu zevki tatmadıktan sonra bu dediklerimizi anlamak biraz zordur.

Gel beri gel masivâdan uzlet et
Badehu Mevlâ ile var sohbet et

Basmak istersen bisat-ı kurbete
Nefsine bas, iş bu yolda gayret et

Sırr-ı Hakk'a mess ile ahir murat
Bâtını tathire evvel himmet et

Ger yedullah sırrına vâkıf isen
Mürşid-i kâmil elin tut bey'at et

Âb-i feyz-i Hak ile pâk olmağa
Pâklarla gece gündüz ülfet et

Masivâ efkârını dilden gider
Hakkı'yâ, Hak ile üns et, rahat et

Uzletin esası, halvet usûlu ve yolu ile duyu organlarını çeşitli tasarruflardan uzak tutmaktır.

Eşyayı tanıyıp idrâk etmemize yardımcı olan bu organlar işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma organlarıdır. Meselâ kulakta işitme, işitebilme kuvveti vardır. Bu kuvvet olmasaydı işitme meydana gelmezdi. Seslerde de kendilerine mahsus bir keyfiyet, anlam ve hâller vardır: Allah sözü, insan sesi, hayvan ve çalgı sesi gibi. Kulak bütün bunların casusudur. Dışardaki bu sesleri alır kalbe ulaştırır. Onun için din bazı seslerin işitilmemesini istedi. Kulak yoluyla kalbe ulaşan bu sesler insanın hak yoldan uzaklaşmasına sebep olur. Bütün organlar böyledir. Burada her biri hakkında açıklamaya girmiyeceğiz.

Uzlet, insan ruhunun kendileriyle denendiği her türlü âfet fitne ve belâ ile güçlenmesini, kötü özelliklerinin terbiyesini ve kontrol altına alınmasını sağlar. Duyuların penceresi yoluyla giren arzu ve istekler nefsi esfel-i safiline (Tin, 95/5) sürükler, ona hakim olur ve kendi istekleriyle çepeçevre kuşatıp bağlar.

Yani nefis insanın kıralı olur. Büyük sultan olan ruhu azlederek, kalbin tahtına oturur. Halbuki ruh ile bedenin bir arada bulunması, ruhun bedene ait bütün işleri üstlenmesi içindir. Dünyanın nizamı da buna bağlıdır. Bundan şu netice de çıkıyor ki bir kimseye tabi olanlar sapık ve bozguncu ise eninde sonunda tabi oldukları şahsı da kendi çizgilerine getirirler. Esastan uzaklaşırlar. Bunun için padişahlara yapılan nasihatlarda şu cümle de vardır: «İnsanların en iyilerini devlet hizmetinde kullanınız». Bir haberde de şöyle denmek-

tedir: «Kurdu çoban yapan kimse koyunlara zulmetmiş demektir». Hayırsız yöneticilerle halk ilişkileri de böyledir.

Ayrıca halvet ve uzlet ile nefsin his ve şehvetle ilgili güç ve kuvveti de kesilmiş olur.

Bu yolla nefsin heva ve hevesi zayıfladığı oranda kalp kuvvet bulur. **Hevâ**, nefsin kendine uygun olan işlere meyletmesi ve yönelmesi, **şehvet** ise aklın gerisinde olan bir şeydir. Onun için şöyle denmiştir: «Her hangi bir iş konusunda âlimlere danış, akıllılara özellikle danış. Danışamamışsan o işin peşini bırak!». Şehvet sahibi kimselere danıştığınız bir işin sonu mutlaka hüsran ve felâkettir. Meleklerde akıl vardır, şehvet yoktur, hayvanda ise sadece şehvet vardır. İnsanda ise ikisi de vardır.

Şehvet süflî olan tabiî bir sıfattır, akıl, ise ulvî olan ruhî bir sıfattır. Âlimin âletidir. İlim aklın neticesi olduğu için akıldan daha üstündür...

Nitekim, doktor hastayı tedavi etmeye başladığında ilk olarak, hastadan zararı dokunan bütün yiyeceklerde perhiz yapmasını ister ve hastalığın sebepleri konusunda tedbir alır. Bu yolla hastalığı meydana getiren zararlı unsurlarla hastanın ilişkisini keser, vücudu onlardan temizler. Tıbta şöyle bir söz vardır: «Perhiz bütün ilâçların başıdır».

Meselâ zehirli yılan insanı soksa veya kuduz köpek ısırsa bu hayvanların öldürülmesi gerekir. Çünkü hastalığın sebebi bunlardır. Tedbir ve perhizin bir arada bulunması gerekir. Bazan da — Hindistan bölgesinde olduğu gibi — sadece perhize önem verilir. Yemekten dolayı midede hazımsızlık meydana gelirse hastayı bir müddet yemek yememeye sevkederler. Hasta bu yolla sıhhat bulur. Anadolu'da ise bu tip hastaları, yemek vermemekle değil de bu hazımsızlığı giderici şeyler yemesini temin ederek tedavi ederler. Fakat birinci yol daha iyi görülmektedir.

Doktor hastanın zararlı unsurlarla ilişkisini kestikten sonra, vücudunda bulunanların da vücudu terketmeleri için ona müshil içirir. Bundan sonra bünye tabiî durumuna ve normal sıcaklığına kavuşur.

İyi bil ki insan dört unsurdan meydana gelmiştir: Toprak, su, hava, ateş. Sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve rutubet te bunlardan meydana gelmiştir. Kan, balgam sevdâ ve safra ise bu ikinci dört unsur-

dan hasıl olmuştur.

Hastalığın sebebi hava su ve dâneyi (yemek) ölçülü bir şekilde kullanmamaktır. Özellikle gençler buna dikkat etmez ama, ihtiyarladığında bu davranışlarının neticesi ortaya çıkar. Artık o zaman ilâçlarla da çare bulamazlar. İnleyerek ve sızlanarak bu dünyayı terk ederler.

Bu anlattığımız maddî vücudumuzun hastalıklarından manevî dünyamızın ve iç âlemimizin hastalıklarına intikal etmemiz ve düşünmemiz gerekir. Hakk'dan ayrı ve uzak kalmak hastalığına benzer başka hiçbir hastalık yoktur. Bunun da tedavisi ancak tevhidle olur. Bu ise kendi kendine olmaz. Ruhanî bir doktor gereklidir.

Bu benzetmede, perhizden sonra alınması gereken müshilden maksadımız sürekli ve devamlı zikirdir.

Müshil vücuttaki zararlı maddeleri nasıl dışarı atarsa, devamlı zikir de insanın gönül dünyasını temizler, dünyaya bağlılığını yokeder. Çünkü masivâ karanlığı, zikir de nur ve ışığı temsil eder. Güneş ışığıyla gece karanlığının tamamen yokoluşu gibi zikir nuruyla da bütün manevi karanlıklar sona erer. Buna **«sabah-ı tecellî»** derler.

Burada mutlak zikir değil de sürekli zikir sözkonusudur. Çünkü zikirde kopukluk ve bu hayretin zayıflaması, gayeye ulaşmaya engel olur. Herkesin kendine göre yaptığı zikirle bu yolda başarı sağlanamaz.

İlk **fetih** ve kalbin açılışı, mürşid-i kâmilin eli altında on-onbeş gün sürekli halvet ve zikirle başlar. Bu noktada mürşid çok önemlidir. Çünkü hiç bir kimse kendi kendinin manevî olarak yükseldiğini veya düşdüğünü bilemez. Son fetih ise on seneden daha çok sürebilir. Çünkü tevhîd, tecrîd, tefrîd, âfâk ve enfüste sıra takib etmek gereklidir. Bu makâmlar bir anda aşılmaz. Esas gayeye ulaşmak için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Mümkündür ki fenâdan sonra kırk yılda velâyet mertebesinin sonuna, bekâ ile de yirmiüç yıl sonra nihayetin nihayetine ulaşır. Onun için bir iki keşif ve tecellî noktasına ulaşanlar, işin bittiğini zannedip aldanmasın. Bu meydanın alanı çok büyüktür.

Sür derûnundan sivâyı şerbet-i tevhidle
Za'f-ı dilden var halâs ol kuvvet-i tevhidle

Zikr-i dâim olmasa feyz-i Hüda bulmaz devam
Câm-ı vahdet nûş idegör kesret-i tevhîdle

Âsumân-ı gaybe mi'râc eyler âhir cân ü dil
Bu şehadetten alır pay, kudret-i tevhîdle

Her ne denlu darb-ı zikr eylersen ey merd-i kavî
Kirden nefsi kesersin şiddet-i tevhîdle

Seyr-i fillaha nihayet yok dedi ehl-i kemâl
Açılır bir demde bin der-i himmet tevhîdle

Hâtem-i zikr u Hüda ile Süleyman ol yürü
Hakkı'yâ, zabtet cihânı şevket-i tevhîdle

6. Devamlı zikir

Devamlı zikir, Allah'tan başka her şeyi unutarak sadece O'nu zikretmek demektir. Nitekim Allah Taâlâ: «..Unuttuğun zaman Rabbini zikret» (Kehf, 18/24) buyurmaktadır. Buradaki unutma — bir ölü gibi — O'ndan başka bütün varlıkları ve eşyayı unutmak anlamındadır.

Çünkü iki zikir bir yerde bulunmaz. Hem dünya ile ilgili işleri zikretmek hem de Allah'ı zikretmek mümkün değildir. Böyle olursa **zikr-i muttasıl** (birbirine bitişik ve sürekli zikir) değil de **zikr-i munkati** (kesik ve aralıklı zikir) yapmış oluruz ki kulluğumuzun da derecesi o nisbette eksik ve kusurlu olur. Bunun için Resûlüllah'ın hâlinden soranlara Hz. Aişe: «O her zaman zikrederdi», diye karşılık vermiştir. Peygamberlerin ve büyük velîlerin normal ilişkileri de zikir sayılır. Çünkü bütün muamele ve davranışları Hakk'ladır.

Zikirden gaye de kalbin huzur duymasıdır. Yoksa dilin dönmesi değil. Buradaki devamlı zikirden maksat da halvette bulunanların dil ile yaptıkları sürekli zikirdir. Gaye de kalbi zikrin devamlılığını sağlamaktır. Dil ile yapılan zikrin sesli **(zikr-i cehrî)** olmasının büyük tesiri vardır. Sesli zikirden gaye sağır gibi olan nefse bunu işittirmektir, Allah'a değil. Çünkü O'nun için sesli-sessiz, uzak-yakın hepsi birdir. Bütün eşyada tecellî eden de O'dur.

Sesli zikre müdahele eden, onu iyi görmeyen kimseler, tasavvufî makâmların hâllerini kavrayamayan, bilemeyen kimselerdir.

Yukarda müshili zikre benzetmiştik. Bundan kelime olarak ta «Lâ ilâhe illallâh»ı kasdediyoruz. Bu ifade nefy ve isbattan yani

red ve kabulden meydana gelen (11) bir macun ve bir ilâçtır.

Bir macun bir takım ilâçlardan meydana geldiği gibi «Lâ ilahe illallah»da nefy ve isbattan yapılmıştır. Bunun için de «Allah, Allah veya «Hû, Hû-Hû» gibi zikirlerden daha üstün görülmüştür. Çünkü Allah'ın diğer isimlerinde birlik vardır. Tek yönü vardır. Nefiy ve isbat gibi iki yönlü değildir. Onun için o isimlerin **«vird-i leylî** (geceye mahsus zikir) olması münasibtir. Çünkü gecede de tevhid vardır kesret yoktur. Kâinata tek renk hâkimdir. Kelime-i tevhid ise iki yönlüdür; kesret vardır. Dolayısıyla **«vird-i nehârî»** (gündüze has zikir) olması daha iyidir.

Nefiy bölümü, kalp ve gönül hastalıklarına sebep olan, ruhu çeşitli meşgalelerle bağlayan, nefsi kuvvetlendirip güçlendiren zararlı madde ve mikropları yokeder. Bunlar da kötü ahlâk ile hayvanî isteklerdir.

Vücudun sultanı ruhtur, sultanın kayıt altına alınması, zincire vurulması ona yakışmaz. Kalbin hak yoldan başka bir yola yönelme hastalığını temin eden kötü huylar ise, cehalet, cimrilik, korkaklık, munafıklık, çekememezlik, kibir, kendini beğenme, kızgınlık, gösteriş, mal sevgisi, makam sevgisi gibi huy ve alışkanlıklardır ki, bunlar Cehennem kapısını açarlar.

Hayvanî istekler ise çok yemek, çok içmek, çok uyumak aşırı cinsî ilişkilerdir. Bütün bunlar rezil alışkanlıklardır. Bunlara uyan kimse de rezildir. Bu kötü istek ve arzular ancak «lâ» (hayır, olmaz, sözü) ile bir tarafa itilebilir.

İsbat bölümü ise kalbin sıhhat ve selâmetini temin ile rezil huylardan kurtarır, aslî hüviyetinden sapmasını önler, Allah'ın nuru ile kişinin huy ve hayatının düzenlenmesini sağlar.

Esas itibariyle kalp temiz ve saftır. Kalbin sözkonusu hastalıkları sonradan kalbe bulaşır. Bu anlamda Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: «Doğan her insan, fıtrat üzere doğar. Daha sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar» (12).

---

11. *Kelime-i tevhid*in birinci bölümü olan «Lâ ilahe» hiç bir ilâh yoktur demektir. *Nefiy* buradaki olumsuzluğa işaret eder. İkinci bölümü olan «İllallah» ise, ancak Allah vardır, demektir ki *isbat* dediğimiz bölümü de bu ikinci kısımdır. Her ikisi ise «Allah'tan başka ilâh (tanrı, tapılacak varlık) yoktur» şeklinde tercüme edilmektedir.
12. Buharî, *Cenâiz*, 80

Tabiî arzu ve istekler hâkim duruma geçince, ruhî kuvvetler mağlup olur. Bu noktada insan hayvan veya şeytana benzer bir şey olur. İşte alınan ilâçta bulunan bir takım özellikler nasıl vücudu eski tabiî haline çeviriyorsa Kelime-i tevhidin içinde bulunan özellikler de kişiyi ilk şekle, yaratılıştaki safiyete çevirir. Buradan da anlaşılıyor ki aslolan nefiy değil isbattır. Fakat sonradan meydana gelen şeyler için nefiy de gerekli olmaktadır. Aslında vahdet-i vücuttan ve bir tek varlıktan başka bir şey olmadığı halde kâfirlerin vehimlerini ortadan kaldırmak için Kelime-i tevhide nefiy bölümü ilâve edilmiştir. Tasavvuf yoluna yeni giren sâlikte de bu tip vehim ve hayâller bulunabilir.

Kendilerine isbatın hâkim olduğu meczûb kimseler ise genellikle «Allah, Allah» diye zikrederler. Şeyh Şiblî (Öl. 334/945)de «Lâ»nın vahşetinden ve verdiği sıkıntıdan kaçarak devamlı olarak «Allah, Allah» diye zikrederdi.

Bu durumda rûh, vecd ve ilâhî nurun neticesinde hissettiği Hakk şâhidi (şahid-i Hak) Hakk'ın zât ve sıfatlarının tecellisi ile aydınlanır. Allah şöyle buyurur: «Yeryüzü Rab'bının nuru ile aydınlandı...» (Zümer, 39/69). Yeryüzünün özelliği olan karanlıklar kayboldu.

Bu ilâhî nur önce kalbe ve ruha tecellî eder daha sonra sâlikin cesedine de tesir eder, onu nurlandırır ve bereketlendirir. Bunun için tecelliye mazhar olanların cesedleri kabirde parçalanıp, çürüyüp tefessüh etmez. Bunların dış görünüşleri de iç görünüşleri gibi nuranî olur. Ehl-i teheccüd (gece kalkıp ibadet edenler) böyledir. Bunlardan tecelli sahiplerinin nurları diğerlerine geçebilir. Gafil olan ise uyku ve cesedin karanlıklarında kalır. Hulasa Allah'ın zât ve sıfatının tecellisi ile kuldaki bütün karanlıklar kaybolur.

Bütün eşya ve varlıkta ilâhî isimlerin tecellisi vardır. Meselâ suya «Muhyî» denir. Aslında bu ilâhî bir sıfattır. Bu sıfatın eseri suda tezahür etmiştir. Gözünde manevî perde bulunanlar bu sırrı kavrayamaz. Bu konuda Yunus Emre (Öl. 720/1320) şöyle diyor:

Yitirdim Yusuf'u Ken'an ilinde
Yusuf bulundu Ken'an bulunmaz

Ken'an ili kesret ve çokluğu temsil etmektedir. Bu kesretin içinde Yusuf bulunmaz. Ken'an aradan çıkınca ortada Yusuf'tan başka bir şey kalmadı. Görünenler hep onun zatı ve sıfatı oldu. Bunun gibi

eşyaya tecelli eden zat ta sadece bir tanedir. Tecellilerin en yücesi ise kâmil insanların, eşyadaki müşâhedelerinden ayrı olarak kalblerinde çakan «tecellî şimşeği»dir.

Bu noktaya ulaşanlarda ilhad ve sapıklık sözkonusu değildir. Aksine şeriat, tarikat marifet, hakikat mertebelerinde Ehl-i sünnet anlayışı ile bulunurlar. Fakat sûfîlerin kendi çoluk çocukları dahil etrafındakiler onun bu halini idrâk ve ihata edemezler. Taklitle tecellî ehli olanlardan ise her an ilhad ve sapıklık zuhûr edebilir. Yukarda zikrettiğimiz mertebelerden her biri için ayrı ayrı Allah'ı hamd ve tesbih vardır. Bu tesbihin yol ve usûlünü ancak kâmil olanlar anlar.

> **«O gün yeryüzü başka bir yeryüzü, gökyüzü de değişik bir gökyüzü olacak.. İnsanlar kabirlerinde herşeye kâdir** (kahhâr) **olan Allah'ın huzuruna çıkacaklardır»** (İbrahim, 14/48).

İlâhî tecellinin neticesi olarak helâk ve yok olan dünyada bir takım değişiklikler meydana geldiği gibi kâmil insanda da Hakk'a vusûldan sonra değişik neşe ve zevk halleri ortaya çıkar. Orada dünyada olan, abdest bazma, dışarı çıkma, kadınlara mahsus haller v.s. yoktur. Çünkü insan «Makâm-ı ev ednâ»dan (Necm, 53/9) döndükten sonra Hakk'ın elbisesine bürünür ki buna **«Celvet»** diyoruz. Bu mertebede sûfîlerin iki yönü vardır. İnsan oluşları yönüyle bilinirler, diğer insanlarla ilişki kurarlar, melekût âleminde yaşarlar. Hakikatları yönüyle ise bilinmezler, meçhuldürler, halktan uzaktırlar, gayb âleminde yaşarlar. Onun için bu ikincilere **«guraba-i hakıkiyye»** (hakikî garipler) ismi verilir. Nitekim Peygamberimiz şöyle buyurmuştur «...Gariblere ne mutlu!» (13).

Varlık âlemi tecelli ile yok olduktan sonra insanların kahhâr olan Allah'ın huzuruna çıkışları, kabuğu soyulan bir şeyin içinin ve özünün ortaya çıkışına benzer. Herşey aslına döner. Bunun için Allah «...O'na döndürüleceksiniz» (Bakara, 2/28) buyurmaktadır.

Peki vücudun değişmesi ile ruh nasıl değişecektir, diye bir soru sorulursa şöyle deriz: Ruhun da iki yönü vardır. Zâhirî ve bâtınî yön. Bunlardan birincisi hâdistir, sonradan meydana gelmiştir, ikincisi kadîmdir. Arş ve Kürsüye (Yunus, 10/3; Bakara, 2/255) yükselen vücutlar için yok olma diye bir şey yoktur. Ruhlar âlemine yakın olan şeylerden de o âlemin hükümleri geçerlidir ki buna **bekâ** diyo-

---

13. Müslim, *İman*, 232; Tirmizî, *İman*, 13.

de ile uzak kalması demektir.

Buradaki **mücâhede** kaydı, işin zorluğuna işaret etmektedir ki, bu da nefse istemediği şeyleri vermekle olur. Meselâ nefis vahdeti ve yalnızlığı istemez. Kesreti ister, kalabalıklarla ülfet ve dostluk kurmayı arzu eder. Onun için hevâ ve hevesine uyanlar bir yerde duramazlar. Yaz kış, sürekli olarak ömürlerini meşru olmayan sohbet ve toplantılarla israf ederler. Pis şeyler ağızlarından eksik olmaz, şeytan gibi gazel söylemeyi kendi Kur'an'ları edinirler. Bir hadis te şöyledir: «Cennetin etrafı sıkıntı ve güçlüklerle, Cehennemin etrafı ise arzu ve hazlarla çevrilidir» (15).

İşte ey mümin! Bu noktada iyi düşün. Kalbinin hangi tarafa meylettiğini ve yöneldiğini tesbit etmeye çalış. Ve bak ki insanlar nasıl bir akçeye Cennete girmeyi değil de bin akçeye Cehennemi tercih ediyorlar.

Bu yolla nefsin ülfet ettiği ve istediği şeyleri ona vermeden, örnek ve güzel bir yol üzerinde dosdoğru yürümesini temin etmekte sebat göstermek gerekir. Nitekim Allah Taâlâ şöyle buyurmaktadır: «Sabrettikleri için onlardan da, emrimizde doğru yolu gösterecek önderler yetiştirdik. Âyetlerimizi de yakînen biliyorlardı» (Secde, 32/24).

Tarikata intisap etmek gaye değildir. Tarikat vasıtadır. Dolayısıyla bu yolda yürüyüp menzil ve makâma ulaşmak gerekir. Bu yürüyüşteki «**istikamet**» tarikattan çok daha önemlidir. Bir âyette de Allah şöyle buyurmaktadır: «Rabbımız Allah'tır deyip '**istikamet**' üzere olanlar...» (Fussılet, 41/30). Demek ki bu iki özelliği bir arada bulundurmak lazım. Aslında istikamet tarikatlarda da önemli bir unsurdur. Onun için yukardaki âyette sabır ve neticesi hakkında bilgi verilmektedir. Dolayısıyla mürit olsun mürşid olsun sabretmek esastır. Bu sabra katlanmayan mürşid de olamaz, önder de olamaz.

9. Murakabe

Murakabe, bir ölü gibi kulun bütün kuvvet ve hareketi bir tarafa bırakmasıdır.

Buradaki havl (hareket) bir hâlden bir hâle geçmektir ki Al-

15. Buharî, *Rikak*, 28; Müslim, *Cennet*, 1.

lah'ın lutfudur. Onun için dualarda şu ifade kullanılır: «Ey hâl ve hareketleri değiştiren Allah...» Hakk'ın muhavvil (değiştiren) olduğunu murakabe etmek O'nu o sıfatla müşahede etmek demektir. Kuvvet de O'na aittir. Allah'ın güzel isimlerinden biri de Kavî'dir.

İyi bak ki kocaman ve ağır değirmen taşını suyun kuvveti çevirmektedir. Taşın dönmeye kabiliyeti vardır ama esas itici güç sudur.

Bu makâmda olan sâlik, itaat ve amel-i salihle O'nun lutfunu ister, ilâhî armağanlarını bekler. O'ndan başka bütün varlıklardan yüz çevirerek O'nun aşkının deryasına dalar, O'na kavuşmanın iştiyakını duyar, nihayet O'nun huzurunda şevke gelip ağlar. Sadece O'na güvenir, sadece O'ndan yardım ister.

İlâhî armağanlar vecd, ilim, feyz gibi hâllerdir. Şüphesiz bunlar herkesin mertebesine göredir.

O'nun lutfu ise amel-i salih ile istenir. Bir hadisin meâli şöyledir: «Ya Râb! Senden af ve mağfiretime sebep olacak olan amel-i salihde muvaffakiyet isterim..» (16) Türkçedeki şu söz de konu ile ilgilidir: «Ağlamayan çocuğa meme vermezler».

Manevi makâmlara çıkan merdivenin ayağı **amel-i salihtir**. Ayaksız merdiven ile bir yere ulaşmak mümkün olmadığı gibi amelsiz de bir mertebeye ulaşılamaz. Çünkü o ilâhî bir emirdir. Onun emrini yapmayan O'na ulaşamaz. Bu konu tasavvufta çok önemlidir ve birçok müridin yarı yolda kalmasına sebep olmuştur. Amel ve ibadete önem vermeyenler bir alâka ve ilgiden kendini kurtarsa bile bin tanesi ile karşı karşıya kalır. Onun için şöyle bir söz vardır: Malını seven meftûn, çaluk çocuğunu seven mağbûn (aldanmış) ve hâlini seven mecnûn olur.

O'nun aşkının deryasına dalabilmek için bütün deryalardan geçmek gerek. Nitekim Mecnûn önce Leylâ'ya âşık oldu. Mecazî aşkı yaşadı. Daha sonra ise hakikî aşkı ve sevgiliyi buldu.

İştiyak ise mahabbet üzerine kurulmuş olan bir duygudur ki insan sevdiğine vâsıl olunca iştiyakı daha da artar, müşâhedesine doyamaz, inceledikçe güzellikleri artar. Bu noktada insan, bütün nehirleri içine alan fakat bir türlü kanmayan denize benzer. Susuzluğunu gideremez. Müştakü'l-Ekber bir beytinde şöyle diyor:

«Kalbim senden başka bir şey hatırlamıyor, gönlüm sana kavuş-

---

16. Tirmizî, *Vitr* 17; İbn Mâce, *İkâme*, 189.

makla doymuyor».

Şevkte ise böyle bir özellik yoktur. Sevgiliye kavuşunca teskin olur, son bulur. Bir şair de şöyle diyor:

«Dostlarım uzakta olduğu zaman onlara olan şevkımden ağlıyorum, yakın oldukları zaman ise ayrılma korkusundan ağlıyorum. Dolayısıyla güldeki bülbülün ah u figanı gibi âşıklar her iki halde de ağlarlar. Buna rağmen vuslat yine de neşe ve surûru gerektiren bir hâldir».

Sûfînin O'nun huzurunda iken şevke gelip ağlaması da vuslat sevinci ve heyecanının neticesidir. **Firkat** dolayısıyla akan gözyaşları sıcak olduğu halde **vuslat** gözyaşları soğuktur.

Murâkabe halindeki sûfî Allah'ın lutfu için yine O'nun lutfunu diler. O'nun dergâhına ulaşmak için O'ndan yol ister. O'ndan yardım ve medet umar. Annesinin döğmesi halinde bile «Anne» diye ağlayıp onun merhametini isteyen çocuk gibi. Allah ise bir anadan daha merhametli ve şefkatlidir.

> **Nihayet Allah Taâlâ yüce nuru ile sâlik için hiç kimsenin kapatamıyacağı rahmet kapılarını açar ve hiç bir kimsenin açamayacağı azab kapılarını kapatır.**

Buradaki rahmetten **«rahmet-i hâssa»**, yani özel rahmet kasdedilmektedir ki **kurb** ve **vuslatı** temsil etmektedir. Azab da özel anlamda olarak O'ndan uzak düşmek ve ayrı kalmaktır. Bundan da anlaşılıyor ki vuslattan sonra firkat ve ayrılık yoktur. Ebu Süleyman Darânî (Öl. 215/830) «Vusûlden dönüş yoktur» demiştir. Şu söz de konu ile ilgilidir: Fenâ mertebesine ulaşan tekrar eski vasıflarına dönmez. (17). Aşılanan ağacın tekrar eski haline dönemediği, altının bakır olamadığı gibi.

> **Mücâhede ve riyâzet yolu ile nefs-i emmâre otuz senede yokedilemezken bu noktada birden yok olur. «Ahyâr» diye isimlenen bu sûfîler şu âyetin işaret ettiği kimselerdendirler: «...Ancak Rabbimin merhamet ettikleri müstesna...» (Yusuf, 12/53).**

Bunların nefsi **nefs-i merhûmedir** ki Cenab-ı Hakk'ın rahmet-i hâssasına mazhar olmuşlardır. Uzun boylu mücâhede ve riyâzete muhtac değillerdir. Çünkü bu usûl aşk, muhabbet ve cezbeye daya-

---

17. Bk. Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, s. 127, 132 (Kahire 1380/1960).

lı bir usûl ve sülûk şeklidir. Nitekim Peygamberimize mirac gecesi nurdan bir merdiven tahsis edilmiştir ki cezbeyi temsil eder. Yoksa adım adım çıkmak sözkonusu değildir. Sûret ve cesedle mirac uzun zamana ihtiyaç gösterir. Mirac ise bir **tayy-ı zaman** ve **tayy-ı mekândır.** Âlem-i melekût ile âlem-i mülk kıyas kabul etmez. Çünkü melekût âleminde seyr ruh ile ceberut ve lâhutta ise sırr ile yapılır.

> **Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği gibi** (Furkan, 25/70) **Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Ve «ebrâr» diye isimlenirler.**

Ebrâr haline **makâm-ı mağfiret** te denir. Afv ile mağfiret arasında fark vardır. Afv kötülükleri tamamen ortadan kaldırmaktır. **mağfiret** ise kötülükleri izale değil örtmektir. Bu da Allah için hiç de zor değildir.

Ruh eğitimi ile **nefs-i emmâre** de **nefs-i mutmainneye** dönüşür. Bazı günahları olsa bile ruhun iksiri ile iyilik şekline girer. Dünyada nice yüzler evliya kerâmetleri ve peygamber mucizeleri ile güzel olmuş, nice güzel yüzler de aynı sebeple maymun ve hınzır suretine girmiştir.

> **Ve «ebrâr» diye isimlenen bu gurubun iyilikleri «mukarrabîn» in kötülükleri gibidir. Allah şöyle buyuruyor: «Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası vardır...»** (Yunus, 10/26) **«...Bu Allah'ın lutfudur onu istediğine verir»** (Maide, 5/45).

İşte bu fazlalık O'nun lutuflarının iyiliği demektir. Bu lutuflarin en yücesi de **rü'yet** yani ilâhî cemâli müşâhededir. Allah dilediğine verir hükmünden de mukarrebîn zümresi kasdedilmektedir. Bunlar havassın havasssıdır. Âhiretteki makâmları da cennetin en üst mertebesi olan Firdevs cennetidir (Kehf, 18/107). Burada Cennette Peygambere komşu olacaklardır. Bu komşuluk ta dünyadaki manevi ilişkilerinin bir devamıdır. Ebu Saîd Harrâz bu konuda şöyle diyor: «Allah mukarrebîn taifesine o derece lutuf ve ihsanda bulunur ki ebrâr'ın hesenâtı onlara göre seyyiât gibi kalır».

Ya Resûlellâh makâmın cümleden a'lâ durur
Dembedem hâlin şuhud-ı hazret-i Mevlâ durur

Kevser-i feyzinden olmaz hiç bir dil teşne sır
Selsebil cennet-i firdevsten ahla durur

Gerçi kim âyine-i sırdır serâser kâinat
Cümleden amma ki rûy-ı envârın eclâ durur

Bir nigâhla edersin âşıkı fevka'l-a'â
Pes kılmazsın makâmın, himmetin bâlâ durur

Çünkü çoktur zâhir u bâtın bu Hakkı'de kusûr
İltifatın ya habibellâh ona evlâ durur

10. Rıza

Rıza— bir ölünün teslimiyeti gibi — nefsin rızâsından ayrılarak, hiç bir ezelî hükmüne itiraz etmeden ve münakaşaya girmeden, bütün işleri O'nun ebedî tedbirlerine havale ederek O'nun rızâsına ulaşmak demektir.

İnsan ile kul arasındaki en güzel huy rızâ ve teslimiyettir. Bu konuda Hz. İbrahim ile oğlu İsmail arasındaki olay dillere destandır (Saffat, 37/99-110).

Bazı sûfiler de şöyle derler: Bütün işlerimde sevgilimi vekil ettim, dilerse beni yaşatır, dilerse öldürür.

Bunlara göre lutuf ve kahır aynı şeydir. İkisi de mahbubdan kaynaklanmaktadır. Aradaki kayd ve perdeler aradan kalkınca her ikisinin aynı şey olduğu görülür.

Kim bu dünyanın perdelerinden ve karanlık vasıflarından kurtulur ve irâdesiyle, bilerek ölür, nefsini öldürürse Allah onu inayet ve yardımı ile yeniden diriltir. Nitekim Kur'an'da da şöyle buyurulmaktadır: «Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklar içinde kalıp bir türlü çıkamayan kimsenin durumu gibi midir...» (En'am, 6/122).

Şuurlu ölümden sonra meydana gelen bu hayata **«hayat-ı hakkaniyye»** ismi verilir. Fânî, eriyip ve akıp gittikçe bâkî zuhûr eder. Bundan sonra bakinin hükmü geçerli olur. Âyetin yorumu hakkında yine Necmüddin Kübra'yı dinleyelim:

Yani onu taş gibi katı ve sert olan «ene»nin karanlıklarından kurtarıp onu rabbanî vasıflarımızla diriltiriz.

Bu perdelerin kalkmasından sonraki hâl, aşılanan bir ağaç dalının verdiği ve daha önceki meyvasına benzemeyen bir durum gibidir.

Daha sonra ona cemalimizden bir nur veririz ki sûfî o sayede firasetle insanlar arasında yürür ve onların hallerini müşahede eder.

Kalp gözü açık olduğu için ârif halkın hallerini bilir, fakat halkın bu durumdan haberi olmaz. **Firaset** ise; ruhun ilâhî bir kuvvetle düşünme ve tefekkür olmadan gaybî manâları bilmesidir ki buna **firaset-i akliyye**, keşfiyye ve ilâhiyye denir. Maddeden mânaya intikal eder ve bu firasette yanılma sözkonusu değildir. Bir de tabiî firaset vardır ki bunun yanılma ihtimali vardır.

Firaset sahiplerinin mertebelerini ise dört ana bölümde toplayabiliriz:

1. **İman:** Genel olarak bütün müminlerin halidir. Ağacın çiçeğine benzer.

2. **Velâyet:** Seçkin müminlerin sıfatıdır. Bu mertebeye **ihsan** mertebesi de denir. Ağacın meyvası gibidir. Çünkü iman ilim ve amel-i salihten maksat müşâhede makâmına ulaşmaktır. Nitekim ağaç ta meyva için dikilir.

3. **Nübüvvet:** Seçkinlerin seçkininin (ehassu'l-havass) mertebesidir. Meyvanın özü gibidir.

4. **Risalet:** Bu ise özün özü gibidir. Bir ve ikinci mertebe kesbîdir. Yani mücâhede ve gayretle elde edilir. Son ikisi ise vehbîdir. Allah'ın lutfudur.

Her velî de bir yönüyle öz ve özün özüdür. Fakat peygambere göre dış ve kabuk sayılır. En yüce mertebe ise Hz. Muhammed Mustafa'ya aittir.

Bir şecerdir bu vücûd-ı âdem, dünyada bak
Ona esmâdan veriptir Hak hilâl ile varak

Meyvası ilm-i ilâhîdir ey bî mezâk
Ârif-i billah olanlardır, bulanlar zevk-ı Hak

Gel velâyet mushafından oku esrarı Hakkı,
Bir velînin mekteb-i irfanına gir al sebak.

Zulmet-i nefs içre kalma kim sabaha erdi şeb
Bak ne vech ile tecelli eyler Rabbu'l-felak

Hakkı'yâ, huffâş olanlar görmedi nur-ı hakkı
Gerçi kim âfâktan pertevnümâr oldu şafak

Allah'a hamdolsun, bu şerh Şeyh İsmail Hakkı'nın kaleminden 1137 (1724) yılında Bursa'da Cami-i Lamii Muhammediyye'ye bitişik olan kütübhânede tamamlandı. (*) Bu sofradan manevi gıda alanlara afiyetler ve bu şerbetten içenlere sıhhatler...

Hidâyet ehline tabi olanlara ise selâmlar...

---

* Şu anda Bursa'da sözkonusu caminin etrafından böyle bir bina yoktur. Fakat çok güzel bir tesadüf eseri olarak belki de o kütüphânenin arsası üzerinde daha sonraki yıllarda yapılan evin bir dairesinde kiracı olarak otururken bu risâleyi sizlerin istifadesine sunma çalışmalarını yürüttük ve neticeye ulaştırdık. Allah'a hamdolsun (M.K.).

Bursa, 9 rebiulahir 1399 / 8 mart 1979

II

RİSÂLE İLE'L-HÂİM

(Risâle ile'l-hâimi'l-hâif min levmeti'l-lâim)

Kolaylık ver, güçlük gösterme Allah'ım!

Herşeyin, büyüklüğüne boyun eğdiği Allah'a hamdolsun. Yüceliği yanında herkesin zayıf kaldığı Allah'a hamdolsun. Herşeyin kudretine teslim olduğu Allah'a hamdolsun. Ve herkesin saltanatına başeğdiği Allah'a hamdolsun.

O'nun bir olduğuna, O'ndan başka ilâh olmadığına, benzeri bulunmadığına Muhammed'in (s.a.) O'nun kulu ve peygamberi olduğuna, kâfir ve müşrikler istemese de — diğer dinlere üstün gelmesi için — onu hidayet ve hak din ile gönderdiğine (Muhammed, 48/28) şehadet ederiz.

Evvelkilerin ve sonrakilerin gıpta edeceği kadar salat ve selâm ona...

Bundan sonra deriz ki, bu risâle şu nitelikteki kimseler içindir: Hayrette olur, kınayanların kınamasından korkar, kalbi ile talip olduğu halde kalıbı ve bedeni ile (bu işten, sûfilik yolundan) kaçar. Allah Taâlâ'nın kelâmındaki vaîdleri işitmesi, Resûlüllah'ın (s.a.) sünnetini anlaması, sahabe ve onlara güzel bir şekilde uyan tabiûndan gelen haberleri kavraması, şeyhlerin hâl, makâm ve menkıbelerini öğrenmesi gibi sebeplerle sürekli olarak kalbindeki nuru ziyadeleşir.

Şüphesiz ki Allah Taâlâ'nın arzında ve semâsında Hakk'ın askerleri (cündullah) velilerdir. Allah'ın kullarını O'na, onlar davet ederler. Nitelikleri sayılan kişiyi, Allah Taâlâ'nın nuru hakikat yoluna girmeye sevkeder. Fakat arkadaşlarının ve dostlarının kınaması onu doğru yola girmekten meneder. Şüphe veren nefis ile azgın şeytan ona vesvese verirler. Böylece onu vazgeçirmeye çalışırlar. Onu kendi akl-ı selimi ve burhanı ile başbaşa bırakmazlar. İşte bu miskine bazan yakîn güneşi tecellî eder, o da bunun ışığında yürür. Bazan şek ve şüphe karanlıkları araya girer, perde oluşturur, ne yapacağını kestiremez. Şaşkınlık içinde kalır. Bir çöl ki karanlıklarla dolu.

«... Karanlıklar üstüne karanlıklar.. Elini dışarıya çıkarsan nerde ise onu bile göremiyecek kadar karanlıklar. Allah'ın nur vermediği kimse için hiçbir nur yok demektir» (Nur, 24/40).

Ashap, Asr-ı saadette Peygamberimizi ve onun mucizelerini bizzat gördükleri ve Kur'an-ı Kerim'i taze ve yeni olarak dinledikleri için Allah onların kalblerine iman kazandırdı. Kendinden bir nur ile onları te'yid etti (Mücadele, 59/22). Böylece onlar Allah'ın ruhu ile Peygamber'le birlikte yaşadılar. Kimi ruhunu adadı, kimi malını harcadı, kimi ailesini fedâ etti, kimi de dünya zinetini terkederek, fakrı, gınâya (1), zilleti, izzete, fenâyı hayata tercih etti. Onlar (r.a.) bu davranışlarıyla Allah Taâlâ'nın ve Resûlünün (s.a.) rızâsını talep ediyorlardı.

Nitekim bu konuda Resûlüllah şöyle buyurmaktadır: «Ben, sizler için çocuğunuzdan anne-babanızdan ve bütün insanlardan daha sevimli olmadığım müddetce gerçek anlamda iman etmiş olamazsınız». Bunun üzerine Hz. Ömer: «Ey Allah'ın Resûlü sen bana — kendim müstesna — çocuğumdan anne-babamdan ve bütün insanlardan daha sevimlisin» deyince, Peygamberimiz «kendinden de» diye ilave etti. Bunun üzerine, «Evet ya Resûlallah sen bana, çocuğumdan, anne-babamdan, kendimden ve bütün insanlardan daha sevimlisin», deyince Hz. Peygamber: «İşte şimdi inandın, teslim oldun, tasdik ettin ve gerçek imana ulaştın», diye buyurdu (2).

Allah Taâlâ da bu anlayışta olan sahabeyi överek şöyle buyuruyor: «...Onunla beraber olan kimseler kâfirlere karşı çetin ve metin, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları rukü ve secde eder bir durumda görürsün. Allah rızâsını, fazl u keremini isterler...» (Feth, 48/29).

Başka bir âyette ise şöyle buyuruyor: «Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse Allah müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu, kendisinin onları seveceği onların da kendisini seveceği bir toplum getirir ki onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiç bir kınayanın kınamasından, dedikodusundan korkmazlar. Bu Allah'ın bir lutfudur ki onu dilediğine verir» (Maide, 5/54). Ashaba bak, bir de ondan sonrakilere bak! Aralarında bir benzerlik var mı?

---

1. *Fakr*, kişinin herzaman kendini Allah'a muhtac hissetmesi; *Gına* ise zenginlik, kendini ihtiyaç sahibi görmeme manâsına gelmektedir.
2. Buhari, *İman*, B. 8; Müslim, *İman*, 70; Nesaî, *İman*, 19; İbn Mace, *Mukaddime*, 9; Darimî, *Rikak*, 29.

Bununla beraber Peygamberimiz bir hadisinde şöyle buyuruyor: «Ümmetim yağmur gibidir. Öncesi mi hayırlıdır sonrası mı, bilinmez» (3).

Gelelim kınayanların kınamasından ve dedikodusundan kaçan âşık ve dervişlerin tedavisi meselesine:

Kendileriyle sohbet etme fırsatı bulduğum din büyüklerinden biri şöyle demişti: «Eskiden ve ilk zamanlarda insanlardan nefis ve şeytanlar birşeyler çalar çırpardı. Zamanımızda ise (çalmaya ihtiyaç duymuyorlar) her şey onların oldu. Öyleyse siz onlardan bir şeyler çalın» dedi. «Ne çalalım» diye bir soru yönelttiğimiz zaman da şöyle cevap verdi: «Ömrünüzden bir an... Onu alıp Allah yolunda harcayınız».

Ey sâdık, ihlaslı talip ve mürit, içini ve dışını temizle. Çünkü pis ve kirli şeyler temizlenmedikçe kudsî ve rabbanî huzura çıkılmaz.

İç ve dış temizlik ise, on esas (usûlu aşere) ve husus bulunmadıkca tamamlanmaz.

1. Beden temizliği

Beden temizliği, gusul abdestinin gereği ve uzuvlardaki hades ve kirleri temizlemek demektir. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor: «Abdest müminin silahıdır. Abdestli iken tekrar abdest almak ise nur üstüne nurdur. Çünkü kudsî ruh toprakla kirlenmiş ve örtülmüştür» (4).

Allah Taâlâ da, «Onu tertemiz yapan kişi muhakkak umduğuna ermiştir. Onu kirleten kişi ise elbette ziyana uğramıştır» (Şems, 9/9, 10) buyurmaktadır.

Ruhun toprakla kirletilmesi zevk için aldığı lokmalardan hasıl olmuştur. Su ise, toprak ve çamuru yıkayıp temizlemek için yaratılmıştır. İşte normal ve boy abdestinde kullanılan su, bu kudsî ruhun yüzündeki toprak izlerini temizler. Toprakla ilgili ağırlıkları temizleyerek onu hafifletir.

Bu temizlik sürekli olarak yapıldığı takdirde akis suretiyle rabbanî nurlar parlamaya başlayıverir. Hayâl aynasına yansıyan bu nurlar kalp yüzüyle görülür.

---

3. Tirmizî, *Edeb*, 81; İbn Hanbel, III, 130; IV, 319; Eserî, *Temyizu't-tayyib mine'l-hadis*. s, 186 (Lübnan ts.)
4. Gazalî, *İhya*, I, 182.

2. Halvet

H a l v e t, güneş şuasının ve gün ışığının girmediği karanlık bir yerde çeşitli meşgalelerden uzak kalarak ibadet yapmak demektir. Halvete giren kimse böylece duyu organlarını kapatır, faaliyetten alıkoyar. Bu kapatma kalbin açılışı için şarttır.

Dikkatle düşünsene!.. Uyanıkken göremediğin pek çok şeyi uyuduğun zaman görebiliyorsun. Bunun gibi halvet usûlü ile uyanıkken de duyu organlarının kapılarını kapatırsan kalbî duygularının kapısı senin için ardına kadar açılır. Bunun için halvet hayatı Resûlüllah'a —daha peygamberlik gelmeden önce— sevdirilmişti. O yıllarda Allah'ın bir kulu olarak sayılı gün ve gecelerde Hira dağına çıkar, orada ibadet ederdi. Nübüvvetten onbeş sene önce Allah'ın nurunu görmüştü.

Halvet şunun için gereklidir: Nefis, oyun eğlence ve halkla ünsiyet eder. İnsan halvet usûlüyle nefsini insanlardan uzak tutar, onu hapseder ve oyun-eğlence gibi şeyler için ona izin vermezse (istekleri yerine gelmediği için) zayıf düşer delil ve burhanları yok olur. Bunların çökmesi ve izmihlali ile (zıt orantılı olarak) kalbin burhanı zuhûr eder ve gayb nuru ile aydınlanır.

3. Devamlı susmak

Aziz ve Celil olan Allah'ın zikri hariç, sürekli susmak. Peygamberimiz şöyle buyuruyor: «...İnsanları yüzükoyun ateşe sürükleyen şey dillerinin ekip biçtiklerinden başka bir şey midir?» (5). İnsanlar münafıklık ve yalan konularında s u s m a kla kurtulurlar. Allah Taâlâ da şöyle buyurmaktadır: «...Onlar kalblerinde olmayan şeyi dilleriyle söylerler...» (Feth, 48/11). Ayrıca Zekeriya Peygamber, Yahya'ya sorduğu zaman işmamla sükut etmesi emr edilmişti. Allah susmasını dilemişti: «Senin nişan ve işaretin üç gün müddetle insanlarla sadece işaretlerle konuşmandır...» (Meryem, 19/10-11). Böylece susma Yahya Peygamber'in ve hayatının ahlâk ve işareti oldu. Onun için Yahya çocuk iken konuşmuştu.

Bunun gibi sen de boş şeyler konuşmayıp susarsan kalbin ke-

---

5. Tirmizî, *İman*, 18.

lâmını ve sesini işitmen uzak bir ihtimal değildir. Hakk Sübhanehu ve Taâlâ'ya giden yoldaki çocuk bu kelâmdır. Yine küçük bir çocuk olan Hz. İsa'nın konuşmasını istediği zaman, Allah annesi Meryem'e konuşmamayı emretmiş ve gördüğü insanlara, «Ben Rahman olan Allah'a söz verdim. Bugün hiçbir kimse ile kesinlikle birşey konuşmayacağım» (Meryem, 19/26), demesini buyurmuştu. Kısaca, ağızdaki dil konuşunca kalp susar, dinlemede kalır. Ancak bu dil susunca kalp konuşur.

4. Devamlı oruç

Allah bir kudsî hadiste şöyle buyurmaktadır: «Oruç benim içindir. Mükafatını ben veririm» (6). Yine «Oruç (kötülüklere karşı) bir kalkandır» buyurmuştur (7). Nefis ve şeytanla mücâdele eden bir kimse için bu kalkan şarttır. Ancak böylelikle şeytanın attığı oklardan kurtulmak mümkün olur.

Oruç, vücuttaki su ve toprağa ait parçaların azalmasına tesir eder, kalbi, kir, pas ve bulanıklıktan temizler. Nitekim Resûlüllah şöyle buyurmaktadır: «Bazan kalbimde bir bulanıklık ve örtülü olma hali hisseder, hemen Allah'a yetmiş defa (bir başka rivayette yüz defa) tevbe ve istiğfar ederim» (8).

Kalbin paslı (**reyn**) olması kâfirler için kullanılır. İlgili bir âyetin meâli şöyledir: «Hayır!. aksine onların yapageldikleri, kalblerini mağlub etmiş paslandırmıştır...» (Mutaffifin, 83/14).

Kalbin bulutlu (**gaym**) olması müminler için sözkonusudur. Useyd b. Hudayr Peygamberimize gelerek:

— «Ya Resûlellah, bu gece Kehf suresini okurken aniden başımın üstünde kandil gibi bulutlar gördüm, nedir bunlar», diye bir soru sormuştu. Allah'ın elçisi:

— «Onlar sekînettir (başka bir rivayette) onlar melektir. Okuduğun Kur'an-ı Kerîm'i dinlemek için oraya gelmişlerdi» buyurdu (9).

---

6. Buharî, *Savm*, B. 2; *Tevhid*, B. 35; Müslim, *Sıyam*, 161, 162; Ebu Davud, *Savm*, 25; Tirmizî, *Cuma*, 79; *Savm*, 54; *İman*, 8; Nesaî, *Sıyam*, 42, 43; İbn Mace, *Sıyam*, 1; *Fiten*, 12; *Zühd*, 22.
7. Buharî, *Savm*, B. 2; *Tevhid*, B. 25, 50; *Libas*, B. 78; Müslim, *Sıyam*, 164-165.
8. Müslim, *Zikir*, 41; Ebu Davud, *Vitr*, 26.
9. Buharî, *Menâkıb* B. 25; *Fezailu'l-Kur'an*, B. 11; Müslim, *Müsafirîn*, 240 - 241.

Kalbin bulanık olması (ğayn) ise peygamberler içindir. Yukardaki hadisten de bu anlaşılmaktadır.

5. Devamlı zikir

Zikir, kalb huzuru içinde, çok kuvvetli bir şekilde, sesi fazla yükseltmeden dil ile — damar ve atardamarlara tesir edecek şekilde — Allah Taâlâ'yı anmak demektir. (Sesli yapılmasıyla) şeytan Allah'ın zikri karşısında geri çekilir ve sipere girer. En faziletli zikir ise «La ilahe illallah» cümlesidir. (Saffat, 37/55; Muhammed, 48/19). Çünkü nefs, kalbi istila etmiş, bağımsızlık ve ulûhiyet iddia etmiştir. Hevâ, şehvet ve şeytan ise nefsin ordusunu meydana getirir.

Kul, «Lâ ilâhe illallah» (Allah'tan başka ilâh yoktur) dediği zaman — ki bu ifade **nefiy** ve **isbat**tan, red ve kabulden ibarettir — rubûbiyet iddia eden, nefs, hevâ ve şehvetten ulûhiyet izhar eden ilâhları red ve inkarı kasdeder. Nitekim Allah Taâlâ şöyle buyurmaktadır: Hevâ ve hevesini kendisine ilâh edineni gördün mü...» (Furkan, 25/43), «...Nefs, olanca gücüyle kötülüğü emreder...» (Yusuf, 12/53); «...Muhakkak şeytan sizin için bir düşmandır. Siz de onu düşman bilin. O kendisine uyan güruhu ancak alevli cehennemin yarânından olmaları için çağırır» (Ahzab, 34/41-42). İşte zikreden kul, «Lâ ilâhe» ifadesindeki nefiy bölümü ile kendisine düşman olanların arzularının saltanatına son verir.

İsbat bölümünü ifade eden «illallah» kısmı ise Hakk'ın ve O'nun askerleri (Tevbe, 9/40) durumunda olan kalp, ilim, Kur'an, sünnet ve ilhamın **hakimiyet**lerini ortaya koyar. Hakk'ın askerlerinin hakimiyeti ortaya çıkınca kalp, tabiat kuyusundan Hakk'ın yakınlık fezasına yükselir. «Hiç bir gözün görmediğini görür, hiç bir kulağın işitmediğini duyar» (10). Tabiat denizine batmış olan, hiçbir kimsenin aklından geçmeyen şeyler onun kalbinde tecelli eder. Tabiat kuyusundan da sadece Kur'an-ı Kerim ipine ve zikir eteğine sıkı bir şekilde tutunan ve yapışan kimse çıkabilir. Başka çıkış yolu yoktur. Allah Taâlâ da şöyle buyuruyor: «Allah'ın ipine — yani Kur'an'a ve sünnete — topyekun sıkıca tutununuz...» (Alu İmran, 3/103), «...Kim Allah'a sımsıkı tutunursa muhakkak doğru bir yola iletilmiştir o»

---

10. Darimî, *Rikak*, 98-105; İbn Hanbel, II, 313, 370.

(Alu İmran, 3/11). Peygamber'ine hitaben de şöyle buyuruyor: «...Muhakkak ki sen doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun...» (Şura, 42/52).

Zikir bizzat Allah'a yükselir. Çünkü O şöyle buyuruyor: «...Güzel ve temiz kelimeler Allah'a çıkar. Amel-i salihi de onlar yükseltir..» (Fâtır, 35/10).

İşte kim zikre yapışıp tutunursa O'ndan uzak kalma bataklığından kurtulur. O'na yakın olma bahtiyarlığına erer. Kendisine yakın olan Allah'a münacaatta bulunmayı hakeder.

Bu konuda da şöyle buyurmaktadır: «Kullarım beni senden sorarsa benim onlara yakın olduğumu söyle. Bana dua edenin duasına icabet ederim...» (Bakara, 2/186), «Beni zikrediniz, ben de sizi zikredeyim...» (Bakara, 2/152), «Allah'ı sabah akşam sürekli olarak tesbih ve tenzih ediniz. O'nu çok çok zikrediniz» (Ahzab, 33/41, 42).

Zikir bir nurdur. Kalbi kapladığı ve hakimiyeti altına aldığı zaman kalbi de kalp gözlerini de nurlandırır. Böylece daha önce görmesine engel olan karanlık yerlerde bile eşyayı bu kalp gözü ile görebilir. Nitekim ölüm döşeğinde olan bir kimse de yanında hazır olanların göremediklerini görebilir. Bu konuda Hakk Taâlâ «İşte senden perdeyi kaldırdık. Bugün gözün ne kadar keskindir» (Kâf, 50/22), buyurmuştur.

Kul zikre devam edince Allah'ın dostu, Allah da onun dostu olur ve onu karanlıklardan nura çıkarır. «Allah iman edenlerin yardımcısıdır. Onları karanlıklardan nura çıkarır...» (Bakara, 2/257), «Allah'ın gönlünde İslâm için inşirah ve genişlik verdiği kimse — ki Rabbından gelen nurlu bir yol üzeredir — kalbini mühürlediği kimse gibi midir. Kalpleri Allah'ın zikrinden bomboş ve kaskatı kesilmiş olanların vay haline...» (Zümer, 39/22). Bu âyette kulun, çok kuvvetli şekilde zikir yapmasına işaret vardır. Çünkü Allah kalpleri kasvet sıfatı ile nitelemiştir. Kasvet ve katılık ise taşın sıfatıdır. Nitekim, Allah Taâlâ şöyle buyuruyor: «...Sonra kalpleriniz yine katılaştı.., taş kesildi, hatta ondan daha katı. Çünkü taşın öylesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar. Öylesi vardır ki yarılır ve ondan su fışkırır, öylesi de vardır ki Allah korkusundan dolayı yukardan aşağıya doğru düşer, yuvarlanır...» (Bakara, 2/74).

Taş katılaşınca ancak kuvvetli bir balyoz darbesiyle kırılabilir. Bu misâldeki taş kalptir, balyoz zikredenin dilidir, demir ise zikirdir. Nitekim Allah Taâlâ Kur'an-ı Kerim'de demir ile zikiri, inzâl - tenzil kelimesi ile bir araya getirmiş ve aynı kelimeyi (inzâl) kul-

lanmıştır: «...Kendisinde hem çetin bir sertlik hem de insanlar için faydâ ve menfaatler bulunan d e m i r i indirdik...» (Hadîd, 57/25), « Z i k r i (Kur'an'ı) biz indirdik ve onu biz koruyacağız» (Hicr, 15/9). (Böylece demir de zikir de inzâl edilmiş oluyor).

Bu yakınlıktan anlaşılıyor ki kalbe ulaşan zikirden bir ateş meydana gelir ve bu ateş Allah ile kul arasındaki bütün perdeleri yakar ve zikri O'na yükseltir. Çünkü, «...Temiz kelimeler O'na yükselir...» (Fâtır, 35/10), buyrulmuştur. Peygamberimiz de şöyle buyuruyor: «Allah ile kul arasında nurdan ve karanlıktan meydana gelen 70.000 perde vardır. Bu perdeler açılırsa vechinin nuru hertarafı yakıp kavururdu» (11).

6. Teslimiyet

Bu kelime r ı z â ve t e f v î z i içine aldığı gibi t e v e k k ü l ün ilk safhasını da içine alır. Allah şöyle buyuruyor: «Rabbı Ona 'kendini Hakk'a teslim et', dediği zaman o 'âlemlerin Rabbine teslim oldum', demişti» (Bakara, 2/131), Ashabı (r.a.) överken de şöyle buyurmaktadır: «...(Müminler düşman ordularını görünce) bu onların sadece iman ve teslimiyetlerini artırdı» (Ahzab, 33/22), «Kim kendisini Allah'a — O'nu görüyormuş gibi — tamamen teslim ederse muhakkak ki o en sağlam kulpa yapışmış demektir...» (Lokman, 31/22), «...İyilik yapan bir kimse olarak tam bir ihlas ile kendisini Allah'a teslim eden kimseden daha güzel bir dine sahip olan kim olabilir» (Nisa, 4/125).

Allah'ın mukadder kaderine ve mübarek kazasına rıza göstermek teslimiyetin gereklerindendir. Aşağıda sıralananlar da bu nevidendir: Fakr-gına, hüzün-havf, kabz-bast, üns-heybet, marifet, muhabbet, mahv-isbat, huzur-ihzar, şuhud-işhad, bu'd-ib'ad, kurb-takarrub, sahv-sekr, sabır-şükür, mahvu'l-eser, mahvu'l-ayn, mahvu'l-eyn, mücahede-müşahede, humûd-cumûd, Üzerinde örümceklerin ağ ördükleri menzillerin zuhur etmesi, münademe-muhanese, münacaat-muhavere, mükaşefe-muhadese-kalbim bana Rab'bimden haber verdi. Tehallî, Üzerinde ledünnî ilimlerin bulunduğu levhlerin tecelli etmesi, tahallî, ubudiyet-hürriyet. Geçmişten ve gelecekten endişe et-

11. Müslim, *İman*, 293; İbn Mace, *Mukaddime*, 13; İbn Hanbel, IV, 401, 405.

mek (12). Ezelî inayet ve ebedî kifayet. Gayb âleminde bulunan Kalp güneşi nin —ki buna mukaddemu'l-gayb, şeyhu'l-gayb, mizanu'l-gayb, şemsu'l-kalb ve şemsu'l-ikân şemsu'l-irfan, şemsu'r-ruhaniye de denir— doğması. Buna **nefs-i natıka** ve kalp dehlizi de denir. Bütün cemalî ve celâli sıfatların şâhitleri, azamet, ahadiyet, kahr, galebe, izzet, kemâl ve lâtif sıfatlar bu kalp dehlizinden doğar.

Seyyara bu makâmlar tecelli ettiği zaman bir sarsılma ve dağılma halinin içine girer. O zaman sırrına şu âyet okunur: «...Rabbı dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa da baygın bir vaziyette yere düştü...» (A'raf, 7/143).

Ruh ve cesetlerin munazaa ettiği vicdanî parıltılar ve rabbanî şualardan meydana gelen atıf, taattuf, fazl ve rahmet hâlini yaşar ve tadar. Kıyamet gününde şu âyetin okunduğunu hisseder gibi olur: «Bugün mülk ve saltanat kimindir. Kendisi cevap verir: Bir olan, her şeye hakim ve kahhar olan Allah'ın..» (Mümin, 40/16).

O anda kalbin çevresindeki şek ve şüphe askerleri kaçar, melekler oraya nur damlaları ve rahmet bulutları halinde inerler. Kalp te huzur ve sevinçten doyar, rahmet yağmuruna kanar. «.., bu sevinç ve neşeyi Allah'tan başka kimse bilemez...» (En'am, 66/59). Ve artık dil C'nun, kibriya, celâl ve azamet sıfatlarını vasfedemez hale gelir. O vakit kalp lisanı ile şu âyeti okur: «Allah'ı gereği gibi takdir edemediler...» (En'am, 6/91).

7. Hâtıra bir şey getirmemek

Bu (nefs-i hâvatır) mücâhede yolunda olanlar için çok zor bir iştir. Allah şöyle buyuruyor: «Takva sahiplerine şeytandan herhangi bir hayal ve hatıra ilişti̇ği zaman iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki hakikatı görmüşler. Şeytanın kardeşleri ise bunları sapıklığa sürer, ve artık sonra da bir daha yakalarını bırakmazlar» (A'raf, 8/201 - 202).

«Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur. Size kötü şeyleri ve cimriliği emreder, Allah ise nafaka hususunda size, kendisinden

---

12. Bu paragrafta tercümenin daha akıcı olması için bazı takdim, tehirler yapılmıştır. Bu terimler hakkında geniş bilgi için bk: *Kuşeyrî Risâlesi* ve *Ta'arruf (Doğuş devrinde tasavvuf)* Çev. Süleyman Uludağ (İst. 1978, 1979). Buharî, *Ahkâm*, 21; *İtikâf*, 11, 12.

bir yarlığama ve bir bolluk vadediyor.» (Bakara, 2/286), «...Şeytan onları fitlemiş, onlara uzun zaman göstermiş, çok yaşayacaklarını telkin etmiştir» (Muhammed, 47/25), Hz. Yakub: «...Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp bu işe sürüklemiştir...» (Yusuf, 12/18), Hz. Yusuf: «Nefsimi hiç bir zaman temize çıkarmam...» (Yusuf, 12/53), «Kıyamet gününe andederim, kendisini alabildiğine kınayan nefse yemin ederim...» (Kıyamet, 75/1-2), «İş olup bitince şeytan der ki 'şübhesiz Allah bize sözün doğrusunu söyledi ben de size bir şeyler va'dettim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizin üzerinizde hiç bir hükmüm, nüfuzum da yoktur. Yalnız ben sizi çağırdım siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin kendi nefsinizi kınayın...» (İbrahim, 14/22), «(Şeytan) andolsun o kullarının önüne çıkacağım...» (A'raf, 7/17), «...Şüphesiz şeytanlar sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına telkinlerde bulunurlar...» (En'am, 6/121), «Biz sana yaptığımız gibi her peygambere de insan ve cin şeytanlarını böylece düşman yaptık. Onlardan kimi kimine, aldatmak için yaldızlı bir takım sözler ve vesveseler telkin eder...» (En'am, 6/112), «...İşte bu şeytanın işidir...» (Maide, 5/901), gibi bir çok âyetler nefsin hislerine ve şeytanın vesveselerine ışık tutmaktadır.

Bu konuda Peygamber (s.a.) den gelen sahih rivayetler de buna delalet eder.

Şeytan, kan gibi insan oğlunun damarında dolaşır, size bir şey atmasından endişe ettim. «Şeytan ademoğluna kan damarlarından nüfuz eder...» (13).

«Şeytan ezan sesini işittiği zaman (bu sesi duymamak için) yellene yellene kaçar. Ezan bitince gelir. Kamet getirilirken tekrar kaçar, bitince gelir ve kul ile kalbinin arasına girer ve, 'Filan şeyi hatırla, falan şeyi hatırla' diyerek hatırına önceden gelmeyen şeyleri ona hatırlatır. Onun için namaz kıldı mı kalmadı mı bilemez» (14).

«Şeytan Ömer'in gölgesinden bile kaçar» (15).

«Dün gece (şeytan) üzerime çullanıp beni namazdan alıkoymak istedi. Onu davet ettim. Yakalayıp mesciddeki direklerden birine bağlayıp size göstermek istedim. Fakat kardeşim Süleyman (Peygamber'in) şu duasını hatırladım: '...Rabbim bana öyle bir mülk ve

---

13. Müslim, *Selâm*, 23, 25; Ebu Davud, *Sünnet*, 17, 18; *Edeb*, 81; *Savm*, 79.
14. Buharî, *Ezan*, 4; Müslim, *Salat*, 19.
15. Bk. *Camiu's-sağîr*, I, 82.

saltanat ver ki o benden başka hiç bir kimseye layık olmasın...', Ondan sonra kovdum gitti» (16).

«Doğan her şahsın, cinlerden bir dostu ve arkadaşı vardır. Ashab: 'Senin de mi Ya Resûlellah', deyince: 'Evet benim de var. Ancak ona karşı Allah bana yardım eder', buyurdular» (17).

Buna benzer daha pek çok hadisler vardır. Sahabe ve tabiûn (r.a.) dan gelen eser ve haberler de şöyle:

Abdullah b. Mesud: Resûlüllah şöyle dedi: «Müminin kalbine bir şeytanın vurması vardır bir de meleğin. Şeytanın inmesi şerri va'deder, hakkı yalanlamaya sevkeder. Meleğinki ise hayrı vadeder ve hakkı tasdik ettirir. Kim içinde bu ikinci durumu hisseder ve bulursa hemen Allah'a hamdetsin. Diğer durumu hissedenin ise hemen şeytanın şerrinden Allah'a sığınması gerekir» buyurdu. Şu âyet de İbn Mesud'un sözünü teyid eder: «Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size kötülüğü emreder...» (18).

Anlatmak istediğimiz havâtır-altı değil-sadece beş kısımdır.

1. **Havâtır-ı Hakk.** Bu ilk hâtırdır. Hiç bir ön sebep ve hükme bağlı olmadan kalpte vaki olan hâtır mânasına gelir. Hak Taâlâ'nın hâtırı budur. Bu da iki çeşittir: Biri ya k a z a halinde havâtıra muarız olur. Lâkin onu sarsmaz, sıkmaz, tahrik etmez, kovmaz. Aksine kalpte ebediyen mutmain olarak kalır. Diğeri ise **ilham** denilen şeydir. Bu haktır, Hakk hâtırıdır. Allah Taâlâ şöyle buyuruyor: «Nefse ve onu şekillendirene, ona isyanını ve itaatını ilham edene andolsun ki nefsini temizleyip arındıran kurtulmuştur. Onu kirletip örten ziyana uğramıştır» (Şems, 91/7-10).

İlhamın hakikatı, Allah Taâlâ ve tekaddes hazretlerinin ilhama mazhar olan kalpte yarattığı bir **ilim**dir. Bu konuda kalpteki ilim bir yana, şeytan herhangi bir şey yaratmaya dahi muktedir değildir.

Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: «Şeytan hortumunu müminin kalbine atar. Eğer o kalpte Allah zikri varsa, onunla meşgulse, hemen geri çekme zorunda kalır» (19). Nâs suresinde de şöyle buyuruluyor: «İnsanlara kötü şeyler fısıldayan ve sinsi vesvesecinin şerrinden... insanlar ve cinlerden de böyle olanların şerrinden Allah'a sığınırım» (Nâs, 114/4-6).

---

16. Buharî, *Salat*, 75; Müslim, *Mesacid*, 39.
17. Müslim, *Sıfatu'l-munafıkîn*, 69.
18. Tirmizî, *Tefsiru sureti'l-Bakara*, 35.
19. Bk. *Feyzu'l-kadir*, II, 354.

2. **Havâtır-ı kalp.** Kalp hâtırının muteber olabilmesi için de şu şartların yerine getirilmiş olması gerekir:

a) Kalp, şeytanın hakimiyeti altında olmayacak,

b) Nefsin hevâcisinden sâlim olacak,

c) Cemâl ve celâlin müşâhedesiyle süslenmiş olacak.

d) Paslanmasına sebep olan günahlardan, adî ve kötü huylardan uzaklaştırılmış olacak. Çünkü bu günahlar kâfirlerin kalplerini paslattığı gibi müminlerinkini de paslatır. İlgili âyetin meâli şöyledir: «Hayır, hayır, onların kalpleri yaptıkları işler sebebiyle paslanmıştır» (Mutaffifîn, 83/14).

Müminlerin kalpleri için ise şöyle buyurulmaktadır: «Verdikleri şeyleri, — O'nun huzuruna dönecekler diye — kalpleri korku ile ürpererek verirler» (Müminun, 23/60), «Müminler o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, titrer...» (Enfal, 8/2), «Muhakkak ki bunda kalbi olan için bir öğüt vardır», (Kaf, 50/37), «O gün ne mal ne de oğullar fayda verir. Ancak Allah'a sağlam ve temiz kalp getiren fayda görür» (Şuara, 26/88-89). Peygamberimiz de şöyle buyuruyor: «Müftiler her ne kadar sana fetva verirse de sen yine kalbine danış, fetvayı ondan iste» (20), «Şüpheli olanı bırak, şüpheli olmayana bak» (21).

Kalbe gelen hâtırın alâmet ve işareti şudur: Nefs, kalp, hatta organlar o kadar tatmin olurlar. Bu durumda bulunan kalp ne olursa olsun itiraz etmez, tersine herşeye teslimiyet gösterir. İrşad edilmek ister, şek ve şüphe kayıtlarından kurtulur.

3. **Havâtır-ı melek.** Bu sekinettir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «O, îmanlarına îman katsınlar diye mü'minlerin kalplerine sekîneti, yani huzur ve sebatı indirdi...» (Fetih, 48/4). Denilmiştir ki; sekînet, yağmurunu boşaltmış buluttur. Denilmiştir ki; sekînet, kedi başı gibi başı olan bir şeydir. Yine meleklerden bir topluluğa da bu ismin verildiği ifade edilmiştir.

Bu hâtır, ana hatlarıyla kalbe gelen hâtıra benzerse de, aralarında ince bir fark vardır. Bunu şer' anlatmıştır. Sahabeden İbn Abbas der ki: «Resûlüllah (s.a.) hayır ve hasenat yönünden insanların en cömerti idi. En cömert olduğu zaman da, Ramazan ayı idi. Cebrail her gece kendisinin yanına gelir Kur'an'ı müzakere ederdi.

---

20. Darimî, *Büyû'*, 2; İbn Hanbel, IV, 228.
21. Buharî, *Büyû'*, 3; Tirmizî, *Kıyamet*, 60.

İşte bundan dolayı Resûlüllah (s.a.) hayr u hesenât konusunda cömertliği bir engele uğramayan rüzgâr gibi idi» (22).

4. **Havâtır-ı şeytan.** Bu kulu dalâlet ve sapıklığa davet eden bir hâtırdır. Mücâhede sahibini günah işlemeye çağırır da o da bununla ilgilenmeyip yüz çevirirse başka çeşit bir günaha onu davet eder. Acaip latifeleri ve ince oyunları vardır. Her insanı, o insana uygun bir hile ve oyun ile yoldan çıkarır. Cahilleri cehaletleriyle, âlim ve zâhitleri ise daha başka yollarla yoldan çıkarır. Meselâ âlim, ilmiyle amel etmek istediğinde ona gelerek: «Bütün ilimleri tahsil ettin mi ki amelle meşgul oluyorsun. Peygamberin (s.a.) şu sözüyle amel etsene: 'Bir fakîh, şeytan için bin âbidden daha çetindir» (23).

Şu iki âyetle bir hadisi de ona okur: «...İlim sahipleri derece derecedir..» (Mücadele, 58/11), «...Rabbim, ilmimi artır de...» (Taha, 20/114), «Çinde de olsa ilmi arayınız» (24). Bunun üzerine nefs ona uyar. Nefs sahibi de kendisini temenniye kaptırarak kendi kendine şöyle demeye başlar: Önümüzde günler ve yıllar çok... Hele şimdilik ilim tahsil et. Umulur ki ömrünün sonunda — ölüm gelip çatıncaya kadar — onlarla amel edersin..

Şeyh (r.a.) şöyle diyor: Bir gün Allah için mücâhede ile meşgul iken — halvetimi ve mücâhedemi teşviş için — şeytan gelip bana şöyle dedi: Sen âlim bir adamsın. Resûlüllah'ın (s.a.) sünnetine uyan bir kimsesin. Hadis hocalarından ve hafızlardan asâr ve Peygamberin sünnetini öğrensen senin için şu andaki işinden daha hayırlı olur. Bu mücâhede hayatına devam edersen büyük hadis hocalarından ve onların âlî ısnadlarından faydalanma fırsatını kaybedeceksin. Bunun üzerine az kalsın yolumu şaşırıyordum. O anda hâtiften şöyle bir ses duydum:

«Arada vasıta olmadan haberleri işiten kimse için vasıta ile haberleri işitmesi ve dinlemesi haramdır». O anda Şeyh Muhammed b. Hüseyin Sülemî'nin ömrünün sonundaki şu sözünü hatırladım: «Dünyanın süs ve zinetlerinden biri olan âlî isnaddan Allah'a tevbe ederim». Bu hâtırın da şeytan vesvesesi olduğunu anladım. Ve onu kovdum ve sürdüm, unutup hâtırımdan çıkardım.

Bu sefer (daha cazip bir teklif) ve daha başka bir vesvese ile karşıma çıktı ve şöyle dedi: «Hile ve vesveseleri mi çok güzel anlıyor ve tesbit ediyorsun. Bunları toplasan da bir kitap haline getir-

---

22. Buharî, *Bedu'l-vahy*, 5; Müslim, *Fezâil*, 7.
23. Tirmizî, *İlim*, 19; İbn Mace, *Mukaddime*, 17.
24. Bk. Aclunî, II, 138.

sen ve ismini, **'Hiyelu'l-merîd ale'l-mûrîd'** olarak koysan bu senin için dünya ve âhirette bir hazine olur. O okundukça sen sevap kazanırsın. Hakk Taâlâ talipleri orada gösterdiğin hususlara yapışır ve şeytanın hile ve tuzaklarından kurtulurlar. İyi olmaz mı?» Teklif hoşuma gitti. Bunu yapmaya niyetlendim. Fakat şeyhim (r.a.) hemen beni ikaz etti: «Bu da şeytanın tuzaklarından biridir. Seni kitap yazmakla uğraştırarak vakt, üns, zikr ve kalbindeki birliği dağıtmak ve bunlarla ilişkini kesmek istiyor», dedi. Derhal gaflet uykusundan uyandım. Bu işten de vazgeçtim.

Toplarsak, mucâhede ve riyâzetle meşgul olan kimseye, havâtır büyük İrem seli (Sebe, 34/16) gibi gelir. Onun yapması gereken şey, başlangıçta bunların hiçbirine iltifat etmemesi, hepsini unutmasıdır. Sonraki olgunluk zamanlarında ise hak olan havâtır ile hak olmayanı birbirinden ayırarak gereğini yapmaktır.

5. **Havâtır-ı nefs.** Bu aklı ve temyîz gücü olmayan çocuğa benzer. Bir şeyi arzu ve elde etmek ister. Onu elde etmedikçe razı olmaz. Meselâ, arkadaşları ile aşık ve ceviz oyunu oynamak isteyen bir çocuğu bu oyundan alakoyup, buna karşılık kendisine binlerce altın (ve güzel şeyler) verseniz yine de onu memnun edemezsiniz.

Müridlere gelen havâtırın en şiddetlisi ve kuvvetlisi budur. Çünkü nefs insanın iç dünyasının kıralı gibidir. Ordusunu ise, şehvet, hevâ, heves, beşerî ve hayvanî ruh meydana getirir. Mürit ise o anda kördür. Tehlikeleri göremez. İyi ile kötüyü birbirinden ayırdedemez. Bu durum, Allah'ın ince hikmeti, güzel muamelesi ve geniş rahmeti ile onun basıretini nurlandırıncaya kadar devam eder. O zaman dost ile düşmanı görür ve ayırdeder. İşte o zaman nefs, insanî bünyede, domuz hırsı, köpek düşmanlığı, panter kızgınlığı, kurt fesadı, tilki hilesi, maymun ihtirası, eşek şehveti, öküz arzusu, şeytan hilesi ve hased ateşi ile dolu olarak bulunur. O zaman nefs, sabırla böyle bir yerde oturduğu ve bu düşmanlara emniyet telkin ettiği için kendini kınar. Ve vücudundan defolup gitmeleri için onlara tuzak kurar. Bu tuzakla onları beden evinden süpürüp dışarı atar. Dışarı atma işi bitince onun arda bıraktığı rezillikleri de temizler. İmanın 60 küsür — bir rivayete göre 70 — şubesiyle süslenir (25). Nefs o zaman süslü ve mutmain olur. Nitekim Allah da şöyle buyuruyor: «Ey huzura eren mutmain nefs. Razı edici ve razı edilmiş olarak Rabbine dön..» (Fecr, 89/27-28). Bu âyette geçen nefs, kalpten başka birşey değildir.

---

25. Buharî, *İman*, B. 3; Müslim, *İman*, 57, 58

Nefsin üç hali vardır:

1. Nefs kötülüğü emreder (Nefs-i emmâre),
2. Nefs kınayıcıdır (Nefs-i levvâme). Daha önce açıklamıştık,
3. Temkîn ve istikamet hali (Nefs-i mutmainne). Zira artık yakîn güneşi doğmuştur. O zaman **nefs «kalp»** adını alır.

Biz başlangıç halinde olan müride bütün havâtırı kovmasını emretmiştik. Çünkü o tarikata yeni girmektedir. Bu konuda ehliyeti yoktur. Hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu kestiremez. Bu noktada çıkış yolu her ikisini de reddetmektir. Şayet hâtır melek ve kalbe ait havâtır nevinden ise sabit kalır, müridin kovmasıyla gitmez. Nefs ve şeytana ait zararlı havâtır ise kovulmuş olur. Allah Taâlâ şöyle buyuruyor: «...Bir kavim nefislerinde olan şeyi değiştirmedikçe Allah da onlarda olanı değiştirmez...» (Ra'd, 13/11).

8. Kalbi şeyhe rabtetmek

Çünkü şeyh tarikat ve yol arkadaşıdır. Allah şöyle buyuruyor: «Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve doğrularla (sâdıklarla) beraber olun» (Tevbe, 9/120).

Hz. Peygamber ise şöyle buyuruyor: «Ashabım yıldızlar gibidirler. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz (26), «Benden sonra iki kişinin yolunu takip ediniz ve onlara uyunuz: Ebubekir, Ömer (r.a.)» (27), «Yıldızlar gök ehlinin garantisidir. Onlar gidince, tehdit edildikleri felâket ve âfetler semâdakilerin başına gelir. Ashabım ise yerdekilerin garantisidir. Onlar gidince ise tehdit edildikleri şey yerdekilerin başına gelir» (28).

Allah Taâlâ Peygamberi Hz. Musa ile velisi Hz. Hızır arasındaki konuşmayı naklederek şöyle buyuruyor: «Musa ona, sana öğretilenden doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tabi olabilir miyim dedi. O da sen benimle beraber bulunmaya sabredemezsin dedi» (Kehf, 18/66, 67).

Ş e y h, hak bir yola sülûk eden, bu yoldaki zararlı, korkulu ve tehlikeli hususları tanıdıktan sonra, vakt, menzil, hâl ve makâmlar konusunda müridi bilgi sahibi yapmak suretiyle onu irşad eden, faydalı ve zararlı olan şeyleri ona gösteren kimsedir. Sohbeti, salih

---

26. Bk. Aclunî, I, 132.
27. Tirmizî, *Menâkıb*, 16, 37; İbn Mace, *Mukaddime* 11.
28. Müslim, *Fezâilu's-sahabe*, 207.

kimselerin sohbetinden daha az yararlı olan kimse ise şeyh olamaz. Nitekim bir hadis-i şerifin meâli şöyledir: «Salih kimselerin meclisi güzel kokular satan ıtrıyatçı gibidir. Almazsan bile kokusu sana ulaşır. Kötü insanların meclisi ise demircinin ocağı gibidir. Seni yakmazsa da duman ve kokusu sana ulaşır» (29).

Öyle veliler vardır ki Hakk Taâlâ onları kendine cezbederek yakîn derecelerine erdirir. (seyr u sülûk ve mücâhede onlar için sözkonusu olmaz). Bu suretle velî olmak caizdir. Fakat bu gibi zevat halkı irşad etme salahiyetine sahip değilerdir. Çünkü amel ve mücâhedesiz Hakk'a vasıl olmuşlardır. Halkı irşad etme ehliyetine sahip olan kişi ise tarikata sülûk eden şeyhtir. Bu zat, yoldaki zararları, faydaları, menzilleri, makâmları, kerâmetlerin hallerini bilir ve mücâhedeler vasıtasıyla, müşâhedelerden nasibini alır.

9. Ancak mecburiyet halinde uyumak

Galebe halinde uyumanın ölçüsü müridin yaptığı zikri uykusuzluktan dolayı birbirine karıştırmasıdır. Bu durumda istirahat eder. Ne söylediğini anlayana kadar uyur, sonra (kalkar tekrar) zikre devam eder.

Nitekim Allah Taâlâ şöyle buyuruyor: «Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi» (Zariyat, 51/17, 18), «Geceleyin kalk namaz kıl, yalnız gecenin birazında uyu. Gecenin yarısında kalk. Yahut bundan biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'an oku» (Muzzemmil, 73/2-4), «Gecenin bir bölümünde O'na secde et ve gecenin uzun bir bölümünde O'na tesbih et» (İnsan, 76/26), «O yüce Allah geceleyin kulunu mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i aksa'ya yürüttü» (İsra, 16/1), «Musa ile otuz gece (bana ibadet etmesi için) sözleştik ve bu otuz geceye on gece daha ilave ettik. Böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceye tamamlandı» (A'raf, 7/142).

Bu âyetlerde gündüzün değil de özellikle gecenin zikredilmesi uyku ile olan ilişkisi sebebiyledir. Çünkü va'dedilen bir şeyi bekleyen uyumaz. Allah Taâlâ buna başka bir âyette de işaret ediyor: «Yanları yataklardan uzaklaşır (gece kalkarlar) korkarak ve umarak Rab'lerine dua ederler...» (Secde, 32/16).

Bir hadis-i şerifte de şöyle buyuruluyor: «İnsanlar uyurken gece

29. Buharî, *Zebaih*, B. 31; Müslim, *Birr*, 146.

kalkıp namaz kılmaya dikkat edin...» Çünkü mücâhede ve riyazet bedeni yorar uyku ise dinlendirir. Bu duruma göre uyku ile mücâhede birbirine zıttır.

Aslında uykunun hakikatı şudur: Kalpteki duyu organları açılsın diye zâhirî ve dış duyguları kapatmak, başka bir ifade ile zâhirdeki duyu organlarının kapanmasıyla kalpteki duyu organlarının açılmasıdır.

Uykudaki hikmeti ise şöyle açıklayabiliriz: Ruh-ı kudsî, nefs-i nâtıka ve rabbanî lâtife şu süflî bedenimizde garip bir haldedir. Bu bedeni ıslah etmeye, faydasına olanı elde etmeye, zararına olanı defetmeye gayret eder. Kişi uyanık olduğu müddetçe ruh, bedende hapsedilmiş bir haldedir. Kişi uyuyunca kudsî ruh ta aslî vatanına, ledünnî ve ilâhî kaynağına gider. Gayb ve manâ âlemini tanımanın, ruhlarla mülâki olmanın verdiği huzurla dinlenir. Melekût âlemine gittiği zaman, orasını şehadet âlemindeki misâlleriyle görür. Rüya tabir etmenin sırrı da budur.

Mücâhede ehli olan zat istirahat ve uykuyu terkettiği zaman toprak, su ateş ve hava nevinden olan dört unsurun üzerindeki hakimiyeti erir, yok olur. Kalp bu perdelerden sıyrılıp çıplak hâle gelince, mücâhede ehli olan kimse kalbindeki iki gözle melekût âlemini temaşa eder ve Rab'bine iştiyak duyar.

10. Yeme içmede orta yolu izlemek

Aşırı aç olmamak, fakat doyma derecesinden fazla da yememek demektir. Allah Taâlâ şöyle buyuruyor: «Yeyiniz, içiniz, israf etmeyiniz» (A'raf, 7/31), «Onlar harcadıkları zaman ne israf ne de cimrilik yaparlar, harcamaları ikisinin arası, ortalama olur» (Furkan, 25/67). Hadiste de şöyle buyuruluyor: «İşlerin en iyisi vasat olanıdır» (30). Ortanın iki tarafı da (ifrat-tefrit) kötüdür.

Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyuruyor: «Mümin bir mide ile yer, kafir ise yedi mide ile» (31), «Midenin üçte biri yemek, üçte biri su için olmalı, geriye kalan kısım ise nefes almak için boş kalmalıdır» (32).

Allah Taâlâ ise çok yiyerek güçlü kuvvetli olmayı kınayarak

30. Aclunî, I, 391.
31. Buharî, *Et'ime*, B. 12; Tirmizî, *Sıfatu'n-nebi*, 10.
32. Tirmizî, *Zühd*, 48; İbn Mace, *Et'ime*, 50.

şöyle buyuruyor: «Zevk u safa ederler, davarların yediği gibi yerler...» (Muhammed 47/12), «Yeyiniz, faydalanınız biraz. Şüphesiz kı günahkârsınız» (Mürselât, 77/46).

Yine Efendimiz (s.a.) şöyle buyuruyor: «Bir gün yer doyar, bir gün aç kalırım» (33). Konu ile ilgili buna benzer başka rivayetler de vardır: Şibli'ye (r.a.) «yakîn nedir» diye sormuşlar. O da «açlık, açlık, açlık» şeklinde cevap vermişti. Yine sûfilerden biri «Ruhî âfet ve belâların hepsi doymak ve tok olmakta toplanmıştır. Hayır ve bereket ise aç karındadır». Bu sözün sıhhat ve doğruluğuna Peygamber'in şu sözü şehadet eder: «İnsanoğlu karnından daha kötü bir kab doldurmamıştır» (34).

Tok olmanın âfetleri pek çoktur. Bunlardan bazıları kalbi katılaştırır, perdeleri kalınlaştırır. Müşâhedeyi karartır, miskinliğe ve tembelliğe sebep olur. Temizlik ve tahareti engeller. Bu gibi şeyler, insandan meleklerin uzaklaşmasını, vaktin zayi olmasını gerektirdiği gibi Kur'an okumaya ve namaz kılmaya da mani olur.

Nitekim V e r a' sahibi bir sûfîye, «Niçin ekmek yemiyor da çorba içiyorsun», diye bir soru sorulduğunda şöyle karşılık vermişti: «Ekmeği çiğneyip yutuncaya kadar Aziz ve Celil olan Allah'ın kitabından bir miktar okurum...» İnsanların aziz ömürlerini mamur hale getirmedeki hırslarına bak (ta ibret al).

Yine sürüsünü güden bir çoban vardı. Yanından geçen biri içmek için kendisinden su istemişti. Yanında su olmadığını söyleyince «bari süt ver» dedi. Hemen koyunun birini bir kaba sağdı ve susuz şahsın susuzluğunu giderdi. Fakat bir miktar süt artmıştı. Çobana (teşekkür ettikten sonra) «sen içmez misin» diye sordu. Çoban «Hayır, oruçluyum», deyince, «Bu sıcak yaz gününde nasıl oruç tutabiliyorsun», diye hayretini ifade etti. Çoban şu karşılığı verdi: «Baktım ki günlerim boşuboşuna geçip gidiyor. Onları böyle bir yolla değerlendirmek istedim. Allah sizleri de nâfiz ve tesirli bir basiretle rızıklandırıp, O'na itaat etme de muvaffakiyetler ihsan eylesin. Hepimiz O'nun rahmetine muhtacız.»

Hidâyete sevkeden Allah (c.c.)tır.

---

33. Tirmizî, *Zühd*, 35; İbn Hanbel, V. 254.
34. Tirmizî, *Zühd*, 48; İbn Hanbel, IV. 132

III
FEVÂİHU'L-CEMÂL
(Fevâihu'l-cemâl ve Fevâtihu'l-celâl)

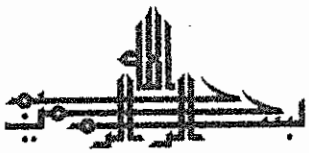

Bize mantıku't-tayr'ı (kuş dili, bk. Neml, 27/16) öğreten, gayrın gâile ve meşgalelerinden uzak tutan, seyr ü sülûkün alâmet ve işaretlerini gösteren, Allah'a sayısız ve sonsuz hamd.

Yüce Resûlüne salat ve selâm...

Şeyhimiz efendimiz yüce imam, din ve mezhebin yıldızı, müslümanların ve İslâmın kutbu, tarikatın burhan ve delili, sünnetin dirilticisi, Hakk'ın hücceti, Necmüddin Kübra, diye meşhur Ebu'l-Cenâb Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah Sûfî Hıyvekî (Hayvekî) Harezmî — Allah ruhunu mukaddes kılsın. O'ndan ve Anne babasından razı olsun — şöyle diyor:

Sevgili dostum, iyi bil ki Allah sevdiği ve razı olduğu için seni başarıya ulaştırdı. Murad ve mürîd O'nur. nurudur. Allah hiçbir kimseyi karanlıkta bırakmamış, hiç kimseye zulmetmemiştir. Çünkü hepsinde kendisinden bir ruh, bir akıl bulunduğu gibi hepsi için de «kulak, göz ve gönüller» (Ahkaf, 46/26) yaratmıştır. Allah'ın kendilerinden perdeyi kaldırdığı kimselerin dışında kalan bütün insanlar ise kördür. Bu perde kendilerinden ayrı bir varlık değil, aksine kendilerinin, kendi vücutlarının karanlığıdır.

Sevgili dostum, iki gözünü kapa ve bak, bakalım ne görüyorsun, nasıl görüyorsun? Şayet «hiçbir şey görmüyorum» diyorsan yanılıyorsun. Bu görememedeki hata senden ileri geliyor. Aslında sen o anda görüyorsun. Fakat vücut ve fiziki varlığının karanlığı onu senin basiretinden ve gözünden uzaklaştırıyor, bundan dolayı da onu bulamıyor ve göremiyorsun.

Şayet gözlerin kapalı olduğu halde onu bulmak ve görmek istiyorsan **vücudundan birşeyler eksilt**, başka bir ifade ile bir takım şeyleri vücudundan uzaklaştır. Bu eksiltme ve uzaklaştırmanın yolu ise **mücâhededir**. Mücâhede de ağyarı (gerçek dost olan Allah'tan başka herşeyi) kovarak — hatta öldürerek — cehd ve gayret sarfetmek demektir. Ağyar ise vücuttur, nefistir, şeytandır.

Bu mücâhede üç yolla yapılır:

1. Gıdaların yavaş yavaş, vücudu alıştıra alıştıra azaltılması. Çünkü vücûdun nefis ve şeytanın kuvvet kaynağı gıdadır. Bu gıda azalırsa (ruh üzerindeki) saltanat ve hükümdarlığı da azalır.

2. Seçme, irâde ve ihtiyarı terketmek. O irâdeyi güvenilir, tebliğe yetkili bir şeyh ve mürşide — senin için uygun olanı tercih etmesi için — vermek. Çünkü (mürîd) küçük çocuk gibidir. Bülûğ çağına henüz ermemiş olan veya har vurup harman savuran sefih kişilere vasî ve velî tayini nasıl kaçınılmaz ise mürîd için de şeyh öyledir.

3. Cüneyd Bağdadî'nin tarikatı olarak bilinen sekiz şartı yerine getirmektir ki, bu şartlar şunlardır: 1. Devamlı abdestli olmak, 2. Devamlı oruçlu olmak, 3. Devamlı susmak, 4. Devamlı halvette bulunmak, 5. Devamlı zikretmek (La ilâhe illellah demek), 6. Devamlı şeyhle kalbî rabıta ve bağlılık halinde olmak. Kendi tasarrufunu şeyhin tasarrufunda yok etmek, **ilm-i vakıat** konusunda ondan istifade etmek, 7. Devamlı olarak havâtırı, akla gelen şeyleri unutmak, onları hatırlamamak, 8. Allah'tan gelen şeye — faydamıza da olsa zararımıza da olsa — itiraz etmemek. Yine O'ndan Cenneti istemek veya Cehennemden O'na sığınmak gibi arzuları da bir tarafa bırakmak.

Müşâhede makâmında vücut-nefis ve şeytan arasındaki fark

V ü c u t, yani insan bedeni, ilk planda zifiri karanlıktır. Temizlenip arıtıldıkça siyah bulut haline gelir. Beden şeytanın arşı haline geldiği zaman kırmızılaşır. Biraz daha ıslah edilir, maddî haz ve lezzetlerden fanî ve haklarla bâkî olursa saflaşır, beyazlaşır ve yağmur bulutu gibi olur.

N e f i s, zuhûr ettiği zaman rengi gök rengidir, mavidir esas kaynaktan fışkıran suyun fışkırması gibi bir fışkırması vardır. Şeytanın Arşı haline geldi mi, karanlıktan ve ateşten bir madde imiş gibi bir hal alır. Bunların fışkırışları daha azdır. Şeytan ve nefsin vücût için feyz ve terbiyesinde de hayır yoktur. Temizlenip saflaşınca kendisini hayır kaplar ve kendisinden hayır ve yararlı işler meydana gelir. Şer ve kötülük kaplayınca da şer hasıl olur.

Ş e y t a n ise, küfür bulutlarının birbirine girmesinden meydana gelen ve saf olmayan bir ateştir. Uzun bir zenci gibi önünde teşekkül eder. Büyük bir heyeti vardır. Ağzına girecekmiş gibi bir ta-

virla koşar gelir. Eğer ondan o anda uzaklaşmak ve ayrı kalmak istersen, kalbinden şöyle yalvar: «Ey imdat dileyenlerin imdatcısı, yetiş!» Hemen kaçar.

Onun seni gördüğünü senin de onu gördüğünü unutma elbisesi elbisene dikilmiştir. İki elbiseyi birbirinden ayırırsan, gözü kör olur, göremez. Fakat elbisesinden onu soyarsan bunu anlar ve nerede olursan o da seninle olur. Sana ilgi duyar. Bazan ona lanet ettiğin halde sana vurur, seninle beraber iş yapmak, oynamak ve yarış yapmak ister. Ona lanet okuduğun, şamar attığın ve konuştuğun zaman o da seninle konuşur ve seninle şakalaşır, lanetten kuvvet bulur ve seninle olan işi uzatır. İşte o zaman susarsın. O sana vurur sen ona vurmaz, Allah'a tevekkül edersin. Bu durumda sana vuramaz ve senden uzaklaşır.

İşte o zaman tekrar kalbinle: «Ey imdat isteyenlerin imdadına koşan yetiş bana» dersin. Rabb'ına sığınırsın o da kaçar.

Zikir ateşi ile şeytan ateşi arasındaki fark

Zikir ateşi, saf, süratli ve yukarılara doğru yükselen bir ateştir. Şeytan ateşi ise, bulanık, puslu, karanlık ve ağır hareketlidir. Bu iki ateş arasındaki fark ise ancak hâl ile bilinir. **Seyyâr** üzerinde büyük bir ağırlık ve can sıkıntısı hisseder, kalbi ferahlamaz, gönlü rahatlamaz sanki bütün organları taş ile çatır çatır kırılıyor gibi bir an yaşar. O hal içinde sûfî, karanlık bir ateş müsâhede eder ki bu şeytan ateşinden başka bir şey değildir.

Bazan **Seyyâr**, bunun aksine bir hafiflik bir iç rahatlığı bir kalb güzelliği ve doygunluğu hissettiğinde yukarlara yükselen saf bir ateş görür. Kuru odunun ateşi gibi. İşte bu da kalbin feza ve semâsındaki zikir ateşidir.

Zikir ateşi, «herşeyi yakıp yok eden», (Müddessir, 74/28) bir ateştir. Girdiği evde (kalbde) şöyle der: «Ben varım artık benimle başka hiçbir şey olmayacak». Bu ise «La ilahe illellah» (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur) anlamındadır. Evde odun varsa onu yakar, odun ateş olur. Şayet ev karanlık ise zikir nur olur, karanlığı yok eder, evi nura boğar. Evde nur olunca ona zıt ve rakip olamaz, aksine zikir, zâkir (zikreden kişi), meşkur (zikredilen, Allah) dost olurlar «Nur üstüne nur» (Nur, 24/35) olur o zaman.

Zikir haktır, gerçektir ve gerçeğin sıfatıdır. Hazları yok eder haklar baki kalır. Haklar arasında çelişki sözkonusu değildir. Hazlar

ise varlığa ait bir takım fazlalıklardır ki israftan ve aşırılıktan meydana gelirler. Dolayısıyla zikir ateşi içine düşünce hepsini yokeder. Haram lokmalardan meydana gelmiş olan parçalar da böyledir. Zikrin sultanı içine düşer ve onları yok eder. Fakat helâl lokmalardan meydana gelen cüzler var ya, işte onlara kimse el uzatamaz. Çünkü bunlar haklardır.

Vücut şu dört unsurdan meydana gelmiştir ki hepsi «Karanlıklar üstüne karanlıktır» (Nur, 24/40): Toprak, su, ateş, hava.

Sen bütün bu unsurların (hakimiyeti) altındasın. Onlardan ayrılarak başka bir şeye de tamah edemezsin. Ancak hakk'ı hak sahibine ulaştırmakla olur ki bu da, parçayı bütüne ulaştırmaktan ibarettir. Böylece toprak topraklığını, su suluğunu, ateş ateşliğini, hava havalığını alır. Bunlardan her biri kendi nasibini aldı mı, bütün bu yüklerden ayrılır.

Tarikatımız ve yolumuz, k i m y a (madenleri altına çevirme sanatı) yoludur. Dağlar arasından nurani ve latif şeyleri çıkarmak şarttır. Toprakla ilgili hazzın yok olunca bir sahra görürsün. Bu sahrayı katedersin bu sefer sahra senin altında yürür. Sanki çöl senin ayağının altından geçip gidiyor. Halbuki geçip giden çöl değil sensin. Nitekim gemi ile giden bir kimse de, geminin değil karşıdaki sahillerin hareket ettiğini zanneder. «Dağları görürsün ve onları cansız, donmuş zannedersin. Halbuki onlar bulutlar gibi akmaktadırlar...» (Neml, 27/88).

Yine o anda kendini yukardan aşağıya doğru inen, fakat aslında aşağıdan yukarıya doğru çıkan bir kuyuda imiş gibi hissedersin. Veya üzerinden inen ve altında yok olan bir köy, bir belde ve bir evde, olduğunu görürsün. Tıpkı deniz kenarında olan, oraya düşen ve batan bir duvarı gördüğün gibi.

Dostum, iyi bil ki, sen büyük ölüm hariç, bu dört unsurdan; hava ateş, su ve toprağın varlığından kendini asla kurtaramazsın. Bu ölüm sendeki bazı (unsurlarla ilgili) şeyleri yok eder. Ve ondan sonra sen daha önce aklen bildiğin ve duyduğun şeyi bizzat gözle müşâhede edersin.

Eğer bir deniz görür ve karşı tarafa geçmek isterken boğulduğunu müşâhede edersen, iyi bil ki bu su ile ilgili hazzın fenâ bulmasıdır. Deniz safsa ve denizin içinde güneşler, veya nurlar veya ateşler batmış ve gömülmüşse, iyi bilki o m a r i f e t d e n i z i dir.

Yağan yağmur görürsen bil ki, o rahmetin mevcut olduğu menbadan, ölü araziye benzeyen kalbleri ihya içindir.

İçine daldığın ve sonra çıktığın bir ateş müşâhede edersen bil

ki bu ateş (unsuru) ile ilgili hazların fenâsıdır.

Önünde geniş bir feza, engin bir genişlik, onun da üstünde berrak bir hava ve bakışının sonunda da bir takım yeşil, kırmızı, sarı, mavi gibi renkler görürsen bil ki, artık sen bu havadan o renklere geçeceksin, renkler ise aslında hâllerin rengidir:

Yeşil renk kalb hayatının, saf ateş rengi olan kırmızı ise himmet hayatının yani kudretin işaretidir. Himmetin mânası ise kudrettir. Şayet bu renk bulanık bir kırmızı ise bu şiddetin ateşidir. Bu ise Seyyar'ın, nefis ve şeytanla yaptığı mücâhedenin sertliği ve yorgunluğu mânasına gelir. Mavi, nefis hayatının rengi, sarı ise za'fı ve zayıflığı temsil eder. Bütün bunlar — zevkle ve müşâhede lisanı ile — sahibi ile bizzat konuşan mânalardır.

Bu zevk ve müşâhede iki âdil şahittir. Çünkü sen gözünle müşâhede ettiğini nefsinle tadıyor, nefsinle tattığını basiretinle görüyorsun. Ve yeşil gördüğün zaman kalbinde bir rahatlık, gönlünde bir ferahlık, içinde bir güzellik, ruhunda bir lezzet ve gözünde bir aydınlık müşâhede ediyorsun. Bütün bunlar hayatın sıfatlarıdır.

Bu durumda bitkilerin hallerini delil getirerek şöyle diyebiliriz: Bitkinin yeşil olması, canlı, kuvvetli ve hızlı gelişmeye müsait olduğunu; sarı oluşu ise, kendisindeki bazı sebep ve arızalar sebebiyle za'fa uğradığını gösterir. Bunun gibi yüzlerin kızarması da, ya hayâ ve utanmaktan, ya korkudan, ya sevinçten veya üzüntü ve kederden ileri gelir, bu gibi hallerin ârız olmalariyle hâsıl olur.

İyi bil ki, rengin birleşmesi istikamete ve o hâlin tam ve bütünlüğüne (cemiyet) işarettir. Renklerin bir arada toplanması ve yekdiğerine karışıp bir renk haline gelmesi ise t e l v î n dir. Yeşil renk değişmeden sürekli olarak aynı şekilde kalırsa bu da t e m k î n dir. Yeşil, arda kalan sonuncu renktir. Bu rengten şimşek çakması gibi parıltılar ve aydınlıklar doğar.

Yeşillik saf da olabilir, bulanık da. Saf oluşu Hakk'ın nurunu galibiyetinden, bulanık oluşu ise vücut ve varlık karanlıklarının galibiyet ve hakimiyetinden meydana gelir.

Kalb dediğimiz latîfe (kesîfin zıddı) — suyun içinde bulunduğu kabın rengini alışı gibi — ve gökyüzünün, dağların — yani kaf dağının — renginde oluşu gibi bir halden başka bir hale inkılab edebilir. Bu değişikliği (inkılâbı) kabul etme sebebiyle kalbe kalb denilmiştir. Ayrıca ruh ve vücûdun da kalbi ve özü olduğu için — iç ve öz anlamına da gelen — bu isimle anılmıştır.

Kalp, (katı, kesîf ve yoğun değil) latîftir. Eşyayı ve eşya etrafında dönen dolaşan mânaları yansıtır. Etrafındaki mâna ve eşyayı

aksettirir. Bu şekil ve suretlerin aynada ve berrak suda aksedişi ve yansımasına benzer. Bir şeyin rengi, o şeyin karşısında bulunan latîfede suret bulur, şekil alır. Tıpkı suretlerin saf suda ve aynada yansıdığı gibi.

Vücut kalıbının içindeki kalbin nuru olduğu için de, aynı şekilde kalbe kalb adı verilmiştir. Tıpkı Yusuf Peygamber'in kuyudaki nuru gibi (Bk. Yusuf, 12/10-15).

İyi bil ki, vücut kalıbı, önünde, yüzünün hizasında derin olarak görünür. Şehadet âleminde ondan daha derin bir şey göremezsin. Bu kuyu önceleri başının üstünde, olur sonra önünden zuhûr eder, daha sonra da ayaklarının altından. Bu, yolun sonunda meydana gelir. O zaman vücut kuyusunun dibinde yeşil bir nur görürsün. Bu varlığın ve hudûsun (sonradan yaratılan varlıklar) sonu, kıdemin de başlangıcıdır.

Bu kuyu sana yakaza halinde tecellî ederse, hoşuna gider ve onunla yakınlık kurarsın. Gaybet halinde iken tecellî ettiğinde, ondan geçen bir heybet, bir şiddet ve sarsıntı seni tesiri altına alır. O anda ruhun çıkacak gibi olur, öleceğini zannedersin ve artık zikirden başka sığınacağın bir hâl bulunmaz.

Bu kuyuda c e b e r û t â l e m i nin bütün gariplikleri ve m e l e k û t â l e m i nin bütün acaiplikleri sana görünür. Bunları ebedî olarak unutamazsın. Çünkü bu uğurda çok şiddetli kuvvet, korku ve sıkıntılarla göğüs göğüse gelmiş bulunuyorsun. Böylece onunla sevinirsin, ondan korkarsın, onunla ünsiyet edersin. Bu sebeple bir hâlde iken birbirine zıt hâlleri tadarsın.

Bazan o, müşâhedenin ilk zamanlarında (temel) büyük bir görünüm içinde karanlık, hali ve temeli bozuk olarak tecelli eder. Daha sonra bina temel — bu karanlıkların gitmesiyle — düzelir, üst üste konan kerpiçlerle nizama girer. Daha sonra ise bina ve kerpiçlerle ilgili bütün şekiller yok olur da nurdan veya yeşillikten hasıl olan bir kuyudan başka bir şey göremezsin.

İlk zamanlar karanlık olmasının sebebi oranın şeytan makâmı olmasından idi. Daha sonra orası rahmet ve meleklerin inme yeri haline geldiği için yeşil oldu ve nurlandı.

İyi bil ki, v ü c u t tek bir şey değildir. Onun üstünde — Hakk'ın vücuduna varıncaya kadar — daha ondan özel ve daha güzel başka vücutlar vardır. Her vücut için de bu yolda kuyular vardır. Vücudun nevileri yediye inhisar eder.

Yer ve gök sayısının yediye münhasır olmasında da buna işaret vardır. Varlık çeşitlerini temsil eden bu yedi kuyudan yükseltildiğin

zaman, sana r u b û b i y e t ve k u d r e t s e m â s ı görünür. Bu semânın hava tabakası, hayatın zatından olan koyu yeşil bir nurdur, bu nurların bazıları, sürekli olarak öbürlerine doğru yürür gider. Orada ruhların tahammül edemiyeceği bir kuvvet vardır. Buna rağmen ruhlar zevke dayanan derin bir sevgi ve aşkla ona âşıktır. Yine gökyüzünde ateşten daha kırmızı noktalar ve mütenasib şekilde beşer beşer dizilmiş lal ve akîk taşları vardır. Hâl sahibi (**Seyyar**), içten onlara arzu duyar, şevk duyar ve onlara kavuşmak ister.

İyi bil ki, bu kudret ve rubûbiyet makâmına **Seyyar**'ı dört melek çıkarır. Biri sağında, biri solunda, biri altında, diğeri de arkasında. Bu makâma yükselttikleri zaman **Seyyar**, kulluktaki acz dili ile şöyle der: «Sen benim Rabb'imsin ve bana kadirsin, gücün yeter ve sahibimsin... İstersen beni yaşatır istersen öldürürsün!..» O sırada çok güçlü ve şiddetli bir kuvvetle karşı karşıya kalmaktan korkar! Bunun için, ruhunun alınmasını ve oraya bırakılmasını temenni ve arzu eder. Kendisinden, ruhunun ve nefsinin alınmasının keyfiyetini hisseder. O âleme gitmek üzere, ne zaman kuyudan çıkarılsa, onda ruh veya nefs kalmaz. Sonra oradan âlem-i şehadete döndürülür.

Seyyar'a ilk gelen nurlar, başının üstünden gelen tecelli makâmındaki izzet nurlarıdır. Kendisine vârid olan bu nurların verdiği dehşet ve korku sebebiyle, sarsılır, izdırap duyar ve k a b z haline geçer. İster istemez secdeye kapanır. Sonra kuyudan yukarı doğru çıkarılır. Zira karanlık olan şeyler, temizlenip nurlanmadıkca ve nur cinsinden bir şey olmadıkca, nurani olana ulaşamazlar. Ancak bundan sonra ona vâsıl olurlar.

Meleklerin gelişi umumiyetle insanın arkasından, bazan da üstündendir. Melekler topluluğundan ibaret olan s e k i n e t te (Bakara, 2/248; Tevbe, 9/26) böyledir. Sekînet kalbe iner. O zaman kalpte bir rahatlık, doygunluk ve tatmin bulursun. O anda varlığın senden alınır söz ve hareket serbestliği sona erer, havâtırın Hakk'tan başka herhangi bir cihete yönelebilmesi artık sözkonusu değildir.

Bunda Peygamberin seninle beraber olduğunun alâmet ve işareti ise gayr-ı ihtiyarî olarak dil ile O'na olan salat ve selâmın devam etmesidir.

Birgün bir melek beni yükseltmişti. Arkamdan beni tutmuş ve sırtına almıştı. Sonra önüme geçti beni öptü. Nuru gözüme saçıldı. Bundan sonra «Bismillahiliezi la ilahe illahu ve'r-Rahmanu'r-Rahîm» dedi. Biraz yükseltti sonra bıraktı beni.

Yine birgün seher vakti halvette zikrederken meleklerin tesbi-

hini işitmiştim. Hakk Taâlâ sanki dünya semâsına inmiş melekler de, babası kızıp kendisini döveceğini anlayan çocuğun «tevbe, tevbe» deyip korktuğu gibi korkan ve kurtuluşu taleb ve arzu eden hallerle sözlerini süratla söylemeye başlamışlardı.

Korku halleri şiddetlenen meleklerin «Ya Kadir, Ya Kadir, Ya Kadîr Ya Muktedir», diye yalvarmalarını duydum.

Bu korku hâli bitince de şöyle dua ederler: «Allahım, sevab olarak bize cennetlerini lutfet, azabtan da emin kıl.»

Hâtır-ı Hakk ile Hâtır-ı nefs arasındaki fark

H â t ı r - ı H a k k. Hâtır-ı kalb ile hâtır-ı melek de hâtır-ı Hakk'a dâhildir. Fakat hâtır-ı nefs, hâtır-ı şeytana dahil değildir. Aralarında bir parça fark vardır.

Hâtır-ı kalb ve hâtır-ı melek Aziz ve celîl olan Allah'ın izniyledir. Bu ikisi günah işlemeyen, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyi yapan ve C'na karşı gelmeyen iki melektir (Bk. Tahrim, 66/6).

Saf hâtır-ı Hakk ise ilhamla olur, ilham sahihtir. Gelen ilhama akıl, nefs, şeytan, kalp ve melek itiraz edemez, onu reddedemez.

Bu ilham bazan gaybet hâlinde iken gelir. O zaman daha net bir şekilde hissedilir ve zevk hâline daha yakın olur.

Bundaki sır ve incelik, Hakkânî havâtırın i l m - i l e d ü n n (marifet, keşf, ilham...) olmasıdır. Yani ilham gerçekte hâtır değildir, Allah'ın ruhlara «elest bezmi»nde «Ben sizin Rabbınız değil miyim» diye hitabettiği (A'raf, 7/172) ve «Allah Adem'e bütün isimleri öğretti...» (Bakara, 2/31), âyetinin işaret ettiği ezeli ilimdir. Ruhlar da bunu böyle öğrendi. Ruhlar, ilm-i ledünniyi şu anda da öğrenmek durumundadırlar. Ancak bu ilim, bazan vücut ve varlık karanlığı ile örtülür. Seyyar, vücuttan uzaklaşıp gâib olup temizlendiği zaman ledünnî ilim veya onun hüküm ve hikmetlerinden bir hikmet ortaya çıkar.

Seyyar daha sonra beraberinde bu ilim ve ilham olduğu halde tekrar vücuduna döner, işte bu ilim ilhamdır. Artık bu vücut, toz ve kirden görünmez hâle gelen bir tahtadaki yazının — tozların silinmesiyle — yeniden okunur hale gelmesine benzer.

Bir kere gaybet hâlinde iken Hz. Peygamber'i — yanında Hz. Ali olduğu halde — gördüm. Hemen koşup Ali'nin elini tutup musafaha ettim. O anda bana ilham geldi: Resûlüllah'tan gelen haberlerde şöyle bir şey işitir gibi oldum: «Kim Ali ile musafaha ederse Cen-

nete girer» Döndüm Hz. Ali'ye «Bu hadis sahih midir?» diye sormaya başladım. «Evet Resûlüllah (s.a.) doğru söylemiştir, Resûlüllah doğru söylemiştir. Benimle musafaha eden Cennete girer», dedi.

Tâbi ve uydu ruhlar şerefli ruhlardan bilgi alırlar. Bu öğrenme şu anda da devam etmektedir. Fakat bu şehadet âleminde değil gayb âlemindedir. Velîlerin ruhlarının peygamberlerin ruhları karşısındaki durumu gibi. Seyyar varlığından gâib olunca bunu tadar ve hisseder.

İlham, bazan huzûr hâlinde de vaki olur. Fakat bu tip ilham önceki şekilden, gaybet hâlinde iken vaki olan ilhamdan daha kapalı ve gizlidir. Bununla beraber, dâhilde bir şey (nefis, ruh ve şeytan) ona itiraz edemez, organlar ona teslim olur, nefisler boyun eğer, gönüller onunla ferahlar ve kalpler tatmin olur.

Melek sürekli olarak iyi ve yararlı olan şeyleri — nefsin istememesine rağmen — teşvik eder. Ancak nefis t e z k i y e olup arındığı zaman hâtırların farkları kendisine gizli kalmaz. (hâtır-ı melek midir, hâtır-ı şeytan mıdır bunu ayırdeder).

K a l p te böyledir. Ancak kalp melekden şu özelliklerle ayrılır: Şehvette, şevkte, hanînde, tayşte, tayarânda, insıbabda, rağbette mahabbette, aşkda, valeh, cünûn ve Hakk'da cünûn'da. (1) Müminlerin meleklerden daha üstün oluşunun sebebi de buradadır.

Ebu Hasan Harakanî (Öl. 425/1033) şöyle diyor: «Bir gün öğle üzeri arşa yükseldim, tavaf etmeye başladım. Bin veya bine yakın tavaf ettim. Bu esnada arşın etrafında, tavaflarını beğenmediğim halde benim tavaflarımın süratinden şaşıran sakin ve mutmain bir topluluk gördüm ve sordum:

— 'Kimsiniz, tavafınızdaki bu soğukluk ve ağırlık nedir.'

— 'Biz meleğiz dediler, biz nuruz. tabiatımız böyledir. Bundan daha farklı bir şey yapmaya gücümüz yetmez', dediler. Bu defa onlar:

— 'Sen kimsin, tavafındaki bu sürat ve hareket nedir?'

— Ben dedim, insanoğluyum. Bende nur ve nâr özelliği vardır. Süratim ise şevk ateşinin sonucudur» (2).

Melekler için asla arzu ve şehvet sözkonusu değildir.

H â t ı r - ı n e f s, rahat ve istirahat sonucunu meydana getiren bir hâtırdır. Temizlense, arınsa ve teslim olsa bile durum değiş-

1. Istılahlar için bk. Kelâbâzî, Terc. S. Uludağ, *Doğuş devrinde tasavvuf* (Ta'arruf), s. 278-308 (İst. 1979).
2. Attar, *Tezkiretü'l-evliya*, s. 253, 254 (Leiden 1907); Ali Hemedanî, *Risâle-i insan-ı kâmil*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit. nu. 2873, 420 a.

mez. Ancak temizlendiği zaman istirahatını ibadet dallarında ve hayır işlerinde yapar, rahatını bu gibi yerlerde arar ve bulur. Habis ve pis olduğu zaman ise kötülüğü emreder (Yusuf, 12/53), temizlendikten sonra hâtır yine iyi olur. Bunun da alâmeti kendisinden emin olduğu halde kalbin rahatlık, ferahlık ve tatmin bulmasıdır. T e z k i y e edilmeyip temizlenmediği zaman ise hâtır kötü olur. Bunun da alâmeti kalbin elem, ruhun da bir sıkıntı, organlarında bir sızlama nefsde bir korku bulunmasıdır. Şüphe yokki nefis —İğne veya yumurta çalan çocuğun korkusundan suçu inkâr etmesi gibi— korkaktır, inkarcıdır. Böyle bir nefse sahip olan kimse iki cihanın ve iki cihanda var olan şeylerin kendisine itiraz ettiğini hisseder.

H â t ı r - ı ş e y t a n, bazan ibadet şekillerinde, hayırlı iş çeşitlerinde, kuvvet ve keramet arzusunda olur. Bu durum, kişi gerçekten ihlas sahibi oluncaya kadar devam eder. Kişi ihlas sahibi olunca, bu hâl ondan ayrılır ve artık o şahsa tamah etmez. Halbuki şeytan nefsin hâtırına muvafakat eder.

Şayet hâtır kötü ise teşvik eder ve ona hakim olur, kötüyü iyi olarak gösterir, hâtır-ı şeytan, hâtır-ı nefisten daha zordur. Çünkü nefsin hâtırı bir tek fen ve oyundur. Şeytanın ki ise pek çok fenler ve oyunlardır.

Nefis çocuk gibidir. Düşmanı olan şeytan ona bir şeyi musallat kılar, nefs de küçüklüğü ve önemsizliği sebebiyle onu tasdik eder. Çünkü şeytan oyun ve hileler konusunda mahir ve ustadır. İhlas kapısı hariç her yol ve kapıdan insana girebilir.

İ h l a s lı ve samimi ol dostum! Şayet ihlas üzere isen kesinlikle kendini ihlas makâmında görme. Çünkü bu ihlasın için bir şaibedir ve böylece şeytan iç dünyana girer. (İhlasını da ihlasa tabi tut).

Hâtır-ı şeytanın alâmeti şudur: Bu nevi bir hâtır geldiği zaman telaş verir, acele ettirir. Buna karşı kalbinde bir rahatlık bulamazsın. Karanlıklarla karşı karşıya kalmışsın gibi, olursun, riya ile haşır-neşir olursun, Hakk'ın dışındaki şeylere yönelirsin. Onun sana gelişi sebebiyle organların kırılıp parçalanır.

Yüce Allah bazan, işindeki incelik ve hikmetin gereği olarak şeytan vasıtası ile kullarını k u r b makâmına ulaştırır. Bu şöyle olur: Şeytan halka karşı riya gayesi ile o kulların kalplerine ibadet sevgisini yerleştirir. Böylece onlar da halkın iltifatı için ibadet ederler. Halkın onlara iltifatı ve ilgisi arttıkca ibadete olan rağbetleri de artar. Bunun tadını aldıktan sonra gerçek kulluğun deryasına dalarlar. Diğer taraftan ibadet sadece Hak için olmak ister, başka türlü olmaktan imtina eder. İşte bu şekilde zikirlerle Hakk'a iba-

det etmenin lezzetini tadarlar. Ulûm, esrar nur ve esrar nevinden olan zikir ve ibadetlerin levazımı zuhûr eder. Böylece halktan yüz çevirip Hakk'a yönelmiş olurlar. Bu dünyadan en ufak bir şey seninle beraber olduğu müddetçe şeytanın hilelerinden emin olamazsın! Bunu iyi bil.

Nakledilir ki, Hz. İsa birgün başını bir tuğlanın üzerine koyarak uyumuştu. Korku ile uyanınca lainî (şeytanı) başucunda görüp: «Niçin yanıma geldin? ne işin var» diye sordu. Şeytan «Seni (yoldan çıkarmaya) tamah ettim», deyince Hz. İsa: «Ey melûn ben Allah'ın ruhuyum, bana nasıl tamah ediyorsun», diye sormuştu. Şeytan: «İyi ama benim kumaşımı aldın onun için senin yanına geldim». Hz. İsa: «Nedir o kumaş?», şeytan: «Şu başının altındaki tuğla», deyince hemen Hz. İsa tuğlayı aldı, fırlattı ve parçaladı (3).

Birgün halvette yalnız olarak zikirle meşgul olurken şeytan geldi. Halvet ve zikir hayatımı karıştırıp bozmak için hile ve tuzaklarını artırdı. O anda elimde bir himmet kılıcı hasıl oldu. Ucundan kabzasına kadar üzerinde: «Allah», «Allah» kelimeleri yazılı idi. O kılıçla, insanı meşgul eden ve Allah'ı zikirden alıkoyan hâtırları kovuyordum.

O anda kalbime **«Hıyelu'l-merîd ale'l-mürîd»** (Azgın şeytanın mürid için kurduğu tuzaklar) ismi ile halvette bir kitap yazmak hatırıma geldi, (kalb hâtırı). Şeyhim izin vermeden böyle bir eser yazmam sahih olmaz, dedim. Benim şeyhim arasındaki rabıtanın sıhhatlı olması sebebiyle sesini işittim. Şöyle diyordu: «Bu hâtırı bırak.. Şeyhime gaibte (rabıta yolu ile) danıştım. Allah bundan uzaktır bu hâtır şeytandandır. Şeytan, kendisine merid (azgın ve inadcı gibi çirkin ve kötü) bir isim verdi. Böylece şeytan kendine sövmez (kötü isim vermez) zannettin onun böyle yapacığını uzak bir ihtimal saydın. Gayesi seni (kitap yazmakla) meşgul edip Hakk'ı zikirden alıkoymak ve işini sarpa sarmaktır». Bunun üzerine uyandım ve vazgeçtim.

Gönlünün fezasında veya kalbinde bir hâtır hissettiğin zaman hemen şeyhinle m ü ş a v e r e et. O, bu hâtır-ı Hakk'tır derse, bil ki, o öyledir. Bu hâtır-ı nefsdir ve şudur, budur dediği zaman iyi bil ki onun söylediği doğrudur. İşte zevke ulaşıncaya kadar senin için kaide bu yol ve usûldür. Z e v k e vasıl olduğun zaman hâtırı tadar, tanır ve (hak) hâtır ile (hak) hâtır olmayan arasındaki farkı

---

3. Ebu Talib Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, II, 192 (Mısır 1932); Gaznevî Senaî, *Hadikatu'l-hakika*, s. 392 vd. (Tahran 1329).

görürsün. (O noktada şeyhe ihtiyacın yoktur). Tıpkı petekteki bal ile Ebucehil Karpuzu arasındaki fark tatmakla bilindiği gibi. Bunların farkını kelimelerle anlatmak oldukça zordur. Meselâ: Sen fark konusunda: şu tatlıdır şu da acıdır diyeceksin. Ama o zaman sana sorulur. Acı ve tatlı nedir? Bunları tarif et! Bu defa, sadece alâmet ve neticelerini hatırlayıp anlatmadan öte, acılığın ve tatlılığın hakikatını izah edemezsin onun için şöyle diyeceksin: «Acı, nefsin kendisinden tiksindiği, kaçındığı, sıkıldığı ve hoşuna gitmediği şeydir. Tatlı ise nefsin hoşlandığı ve keyflendiği şeydir. Veya bu hoştur muvafıktır, şu muhaliftir, hoş değildir, bu keser, ayırır ve rahatsız eder. Şu onarır, bir araya getirir, teskin eder. Bunu mide kabul eder, şunu kabul etmez, v.s..» (der ve böylece acı ile tatlıyı anlatmaya çalışırsın).

İki çeşit acı ile iki türlü tatlı arasındaki farkı, z e v - i s e l î m bulunduğu müddetçe ayırdetmek mümkündür. Fakat bu zevk bozulursa o takdirde bazan tatlıyı acı bulursun. Nitekim bu konuda şair şöyle diyor:

«Hastalığı sebebiyle ağzı kötü olan şahıs tatlı suyu, acı bulur» (4).

Tasavvufî hayatın başlangıcı sonuna nisbetle böyledir. Şübhesiz ki onunda başı hastalık sonu sıhhattır. Zira başlangıçta kalp hastadır. Hassas ve titiz tabib durumunda olan şeyh tarafından tedavi edildiğinde sıhhate ve selâmete kavuşur. Bu sebeple (ibtida halindeki sâlik) başlangıçta ibadetteki lezzeti acı, günahtaki acılığı da tatlı bulur. Fakat kalb sıhhate kavuşur ve zevk selim oldu mu, (bunlara) tabi olan her şey (ve bütün organlar) da selamete erer.

Teklif düşer mi?

Velayet mertebesine ulaşan havasstan (namaz ve oruç gibi) günlük ibadet yapma sorumluluğu kalkar mı?.

Teklifin, meşakkat mânasına gelen külfetten alınmış olması mânasında evet, düşer. Zira veliler külfet ve meşakkat söz konusu olmaksızın ibadet ederler, tersine ibâdetten zevk alır, bundan hoşlanırlar. (Bu anlamda teklif düşer).

---

4. Bk. *Divanu Ebi't-Tayyib Mütenebbî*, Nşr. Abdulvahhab Uzam, s. 130 (Kahire 1944)

Şüphesiz ki namaz bir münacaattır. Lâkin âbid şeytana muvafık, Rahman'a muhalif olduğu sürece münacaatın lezzetini tadamaz, aksine ona yük olur meşakkat verir. Zira muhalifin münacaatı beden için zor ve güçtür. Fakat âbid Rahman'a muvafakat, Şeytan'a düşmanlık etti mi, onun hakkında münacaattır. Lezzetlerin en iyisi de budur. Namaz, sevgili ile sohbet halini alır. En lezzetli şey işte budur.

Hadramî'nin şöyle dediği rivayet edilir: «Bir kısım insanlar 'benim hululî' olduğumu söyliyorlar. Ben ise kullardan tekliflerin düşeceğini söylüyorum. Peki Allah'tan başka bir varlık görmediğim halde nasıl 'ben hululî' olabiliyorum? Çocukluğumdan bugüne kadar hiç kaçırmadığım virdim ve zikrim olduğu halde teklifin düştüğünü nasıl söyleyebilirim? Evet ama ben şunu demek istiyorum: Allah'ın has kullarının ibadetinde külfet yoktur.

Zevk tebdili

Müşâhede ile zevk beraber bulunurlar. Ancak müşâhedenin sebebi, kalbi kaplayan örtünün kaldırılmasıyla kalp gözünün açılması, zevkin sebebi ise vücut ve ruhların değiştirilmesidir.

Zevk sana gelen bir şeyi buluştur (vicdan). Bu tebdil ve değişiklik duyu organlarımız için de geçerlidir. Zira beş duyu organımız başka duyu organları ile yer değiştirebilir. Buna herkes için geçerli olan uyku (güzel) bir örnektir. İnsan uyuduğu, az da olsa vücudun ağırlıklarından kurtulduğu ve vücut denizi ile duyguları kapandığı zaman, göz, kulak, tatma, ağız, el, ayak ve diğer bir beden nevinden, gayb âlemine başka duyu organları açılır. (O bu organlarla) görür ve işitir. Gaybdan yemek alır ve yer. Bazan yemekten sonra uykudan kalktıktan sonra bile ağzındaki bu yemeğin tadını bulur. Konuşur, yürür, tutar, uzak yerlere gider, uzaklık onun için engel teşkil etmez. Ve o vücut, bu vücudumuzdan daha mükemmeldir. Çünkü çoğu defa o vücut havada uçma, denizde yürüme ve ateşe girip yanmama gücünü kendinde bulur. Bunu saçma bir söz zannetme! Bu bir gerçektir. Ve o ölümün kardeşidir. (Ölüm hissi yok ettiği gibi o vücutta da his olmaz).

Halk, bu adî vücudunun kuvvetiyle uykuda iken bulduğu şeyi, Seyyâr uyku ile yakaza arasında bulunurken bu maddî ve adî vücudunun zayıf oluşu diğer manevî ve şerefli vücudunun kuvveti ile bu gücü kendinde bulabilir.

Sonra bu şerefli vücut kuvvetlenir, artık âlem-i gaybta olduğu gibi) âlem-i şehadette de (bu tip) fiil (ve hareketler) vaki olur. Netice olarak havada uçar, su üzerinde yürür, ateşe girdiği halde zarar görmez, yanmaz. Görür, işitir, alır, çıkar, iner, himmet eliyle tasarrufta bulunur! Onunla beraber bulunan bir şahıs kesîf vücutla örtülü olduğu için bunu bulamaz ve göremez.

İyi bil ki müşâhede önce sûret, şekil ve hayallerle olur, renkler zuhûr edince de zatlarla olur. Daha sonra zatlar da bir zatta fenâ bulur.

Sûret ve hayalin sebebi, başta akla hizmet eden iki kuvvettir, bunlar eşyayı akıl için zabt ve kayd ederler. Bu, avcının ipine ve ağına benzer. Sûret ve hayal eşyayı alır, akıl da bunun üzerinde tasarruf eder.

Nazar (tefekkür ve istidlâl) ise avcının köpeğine benzer: (Varlıklardan) bizzat manâlar geldiğinde, akıl hemen tasavvur ve tahayyül gücünü onların üzerine atar veya nazar köpeğini onların peşine takar, arkalarında koşturur, böylece onları tasavvur ve tahayyül gücünün dişleri ile avlar. Daha sonra üzerinde aklın tasarruf etmesi için hafıza ve hatıra gücü o mânaları muhafaza eder. Taki akıl onlara yani, mânalara sorar ve sonra akıl bu mânalar üzerinde hükmeder, hayretini giderir.

Muhayyile gücü bir mânayı, o mânaya lâyık bir kıyafet içinde tahayyül eder, tasavvur gücü o mânaya sûret ve şekil verir. Meselâ âdî bir düşman köpek suretinde, haysiyetli bir düşman aslan şeklinde, büyük bir adam dağ biçiminde, padişah deniz tarzında, faydalı bir adam meyveli ağaç şeklinde, faydasız adam meyvesiz ağaç biçiminde, fayda ve rızk yemek halinde, dünya necaset ve koca karı vaziyetinde... tasavvur edilir, böyle suretlerde görülür. Tabir ilmindeki sır işte budur.

Akıl ihtiyacını, haddini ve tardını (sürüp uzaklaştırma işini) yerine getirip, tam bir taaccüp (hayret) içinde kaldığı zaman, kendisine, gördüğünden, işittiğinden, tattığından ve bulduğundan başka bir varlık yoktur, diyen ilk his ve idrâkin ona yalan söylediğini derhal anlar. Halbuki, daha evvel akıl bu ilk hisle uzun süre arkadaşlık etmiş, ârızî de olsa onu durmadan tasdik etmişti. Şimdi başka bir ilim, (manevî ve ulvî) diğer bir his bulunca, akıl onu tasdik etmiştir. Öyle ki, bu gaybî hissi inkâr edecek olsa, gaybin rakipleri, ona, hakikatların var olduğunu iddia edenlerin Sofistlere yaptıkları işi tatbik ederler. (Eşyanın hakikatlarını inkâr eden) Sofistlerin karnı bıcakla dürtülür, kafası dövülür, kılıçla vurulur ve bağla-

nır. Böylece acı duysun da hakikatları tasdik etsin, diye.

Bunu bilince, akıl ilk hissi ve idrâki tekzib eder, ondan yüz çevirir, hissî şeyleri avlamaktan geri durur. Uzun bir süre sonra tasarruf gücü zayıflar. Böylece sûret ve hayal âlemine yani maddî âleme karşı bir bıkkınlık haline düşer. Netice olarak da avlanma köpeklerini ve ağlarını avlanma işinde kullanamaz hale gelir. (Tahayyül ve tasavvur gücü ile dış âlemde faaliyet göstermez). Bunun üzerine mânalar zuhûr eder. Zira bu mânalarla basiret arasında **rabıta** libası vardır

Sonra bu mânalar da mâna kaynağında yok olur. Bu kaynak ta kalptir. İş bir renk üzerinde tamam hâle gelir. Bu renk ise kalbin hayat ve canlılığının sembolu olan yeşil rengidir. Bu renkten sonra akik taşının rengi kalır. Bu da a k l - ı k e b î rin rengidir. Bir kimse akl-ı kebîrin rengi ile muttasıf olursa, bu akıl sahibini var olmasını istediği şeyi yapmaya sevk eder. —Sahibi istesin veya istemesin— meydana gelmesini arzu etmediği herşeye de engel olur. Daha açıkçası, ona hiç bir konuda karşı duramaz. Nitekim sen de ateşten sakınman şartı ile rahattan kaçınmazsın.

Bu renk zorluktan sonraki kolaylıkla ortaya çıkar. Bu zorluk ta mücâhedenin zorluğudur. Mücahid sıdk ile ihlas cephesinde nöbet tutmaya başladığı zaman büyük dağlar gibi üzerine ağır vâridler iner. Bunların altında ezilir, yerin dibine geçer. Buna sabr eder, hiçbir zaman sızlanmaz, bir müddet öyle sakin ve hareketsiz kalır. Bu büyük aklın (akl-ı kebîr) onun üzerine inmesi gerçeği işte budur.

Akl-ı kebîrin rengi alın hizasında, üzerinde akik taşı kadar kırmızı noktalar olan siyah bir levha gibi görülür. Perdesini yırttığı nisbette büyür, küçülür. Bu perde perdelerin en sağlam (ve yırtılması) en zor olanıdır. Bu rengi gaybet halinde gördüğü zaman renk **Seyyârı** dağıtır, parçalar, sarsar ve silkeler. Bunun da sebebi şudur: Zayıf olan, kuvvetli olana nazar etmeye takat yetiremez. Fakat bu durum ilk zamanlar değil (tasavvufî hayatın) sonlarında meydana gelir.

İstiğrak

İlk İstiğrak, zikirde vücudun istiğrakıdır. Bu da sadece vücut ve varlıktaki habis ve pis parçaların yok edildiği, tayyib ve iyilerinin bırakıldığı zaman vukua gelir. O zaman varlığın zikrini işitirsin. Her parça ve zerreden, borazanın üflemesi veya davulun sesi gibi

zikir sesini duyarsın. Bunların zikri tam düzgün olunca, bu ses bal arısının vızıltısı haline gelir.

Düzgün hale gelmeden (istikâmet) evvel, zikir baş dairesinde vukua gelir. Çünkü baş yüksek yerdedir. Oradan, kös, boru ve debdebe sesleri işitirsin. Zikir bir sultan ve kraldır. Debdebe ve şaşaası her gittiği yerde kendisiyle beraberdir. Nice kereler bu durum, delirme ve ölüm tehlikesi oluncaya kadar devam eder. Fakat sâdık kimselere böyle durumlar zarar vermez.

Yine halvette zikrederken, şiddetli bir baş ağrısı ile beraber, bu tip sesler duydum. Halbuki ben, bu hususta sâdık ve samimi idim, o huzurdaki ayakların toprağına kendimi feda etmiştim.

Bu ses ve sıkıntıları şeyhime anlattım. «Ölmeden ve aklını oynatmadan önce hemen halvetten çık, zikri bırak», dedi. Ben, «Yolda iken ölmem, herhangi bir (tasavvufî makâmda ve) konakta iken ölmemden daha iyidir», dedim. Bunun üzerine şeyh: «Ben şu andaki iç durumundan haber veriyorum. Yok eğer bu yolda canını feda etmeye samimi olarak azmetmiş isen, bu gibi şeylere neden aldırıyorsun», şeklinde karşılık verdi.

Bu durum ve sıkıntılar — Allah bu düğmeyi çözünceye kadar — bir hafta devam etti. Zikir tekrar başıma doğru indi, yerleşti. Mutluluk, nefsin istekleri, ruhların lezzetleri ve kalplerin güzellikleri zuhûr etti.

Bu kapının açılış sebebi ise o günlerde ihlasta samimî olarak sebatkâr olmam. Onun tevfikından başka, bu kapının açılmasının sebebini bilmiyorum.

Bu kuvvetli seslerin sırrı ise zikrin Hakk'ın masivasının zıddı olmasıdır. O bir yere geldiği zaman ilk işi zıddını yok etmektir. Nitekim sen ateş olan yere su getirilince bu durumu görürsün. (Zikir Allah'ın dışındaki her şeyi yakar, tüketir).

Bu davul ve boru seslerini muteakıp çeşitli tonlarda sesler duyarsın. Su şırıltısı, rüzgâr sesi, yanmak üzere olan ateşin çatırdısı, geyik sesi, at ve yavrusunun uyurken çıkardığı ses, fırtınalı havalarda rüzgârın salladığı ağaç yapraklarının çıkardığı ses... v.s. gibi.

Bunun sırrı da şudur: İnsanoğlu kıymetli-kıymetsiz (üstün, bayağı) çeşitli unsurlardan meydana gelmiştir. Yer, gök ve ikisi arasındaki şeyler bu unsurlardandır. İşte bütün bu sesler, sözkonusu cevherlerin, unsurların zikirlerinden ibarettir. Bu sesleri işiten kimse Allah'ı her lisanla (bütün varlıkların çıkardıkları seslerle) tesbih ve takdis etmiştir. Bu anlayış tarikatın şartlarındandır. İşte bu istiğrak kuvvetli bir şekilde yapılan lisan zikrinin bir neticesidir.

İkinci İstiğrak. Bundan sonra zikir, başın yan tarafından daireye benzer yuvarlak bir kapı açar. Buraya yukardan önce bir karanlık, sonra bir ateş daha sonra da bir yeşillik iner. Karanlık vücudun karanlığı, ateş zikrin ateşi, yeşillik ise kalbin yeşilliğidir.

Önce başın üstünden bir kapı açılır. Çünkü zikir güzel bir kelime oluşu ve bizzat O'na yükselişi (Bk. İbrahim, 14/24) dolayısıyla hüviyetinin yönü yukarısıdır, başın yan kısmıdır. Güzel kelime olan zikir de O'na yükselir. Hakk da kudsî nurlar ve ruhî vâridlerden meydana gelen fazl ve rahmeti ile onu mükâfatlandırır. Başından ayağına kadar onu emn, iman, rağbet, şevk, mahabbet, ikan, itkan ve irfan ile doldurur. o da dolar.

Kalp bu esnada ferahlık hisseder (bağlarından çözülür). Sıhhatlı olması halinde Rabb (c.c.)a rağbet eder. Bu istiğrak fenâ anlamındaki istiğrak değil, kalpte meydana gelen zikrin istiğrakıdır. Kalp, bir kuyu, zikir ise içindeki suya sarkıtılan ve su çıkarılan, boşaltan bir kova gibi hissedilir. Bu anda organlarda uçma (hissi) meydana gelir, alışılmışın dışında zaruri hareketler görülür, titreyen kişinin (refleks) hareketleri gibi.

Sen ne zaman zikirden susarsan, sükût haline geçersen, göğüsteki kalp zikir taleb etmek için harekete geçer. Tıpkı ana karnındaki çocuğun hareketi gibi. Çünkü kalp Hz. İsa, zikir ise onun (beslendiği) sütü gibidir.

Kalp büyür ve kuvvetlenirse ondan çıkan iniltiler, ah u figan Hakk'a yükselir, zikre ve mezkûre duyulan i ş t i y a k ın tesiri ile hasıl olan kendinden geçmeler ve sesler ona çıkar. Kalbin sahibi zikirden ve mezkûrden gâfil ise, de, yani bunun farkında olmasa bile durum budur. Kalbin zikri, arı vızıltısına benzer. Ne çok yüksek perdeden karışık bir ses ne de aşırı derecede alçak ve gizli bir ses!

Kalbte meydana gelen zikrin alâmet ve işareti, önünde süratli bir şekilde nur saçan bir menba müşâhede etmendir. Seyyar onda tatmin bulur ve onu kendine dost edinir.

Bir başka alâmet ve işareti şudur: Zikir sağ tarafı, açar ve orayı damgalar. Tıpkı sende bir çıban çıktığı zaman bıraktığı iz gibi bir işaret bırakır. Ve oradan zikir nurları fışkırır. Sonra bu iz döne döne kalpteki zikir işinin yanına varır, zikirle beraber kalp hizasına varır. Oradan yandan arkaya doğru bir dönüş yapar. C anda Seyyar dahilde ve hariçte bunu hisseder. Kalp ve kudsî ruh bu kapıdan çıkar. Böylece binici, bineğin üzerine yükselir, halbuki daha önce bu bineğin altında bulunuyordu. Burada binici ile l a t i f e - i n a t ı k a yı, binek ile de vücudu kasdediyorum. Daha sonra bununla (bu

binekle) huzurlara, yüce makâmlara, Hakk'ın huzuruna (ve tecellilerine) yükselir.

Üçüncü istiğrak. Zikrin s ı r ra düşmesidir. Bu da Mezkûra (Allah'a) ulaşan zâkirin zikirden gayboluşudur. Onda gark, olması ve aşk şaşkınlığı içinde bulunmasıdır.

Bunun alâmetlerinden biri, sen zikri bıraksan bile zikrin seni bırakmamasıdır. Bu sana gaybet hâlinden huzûr haline geçişini hatırlatmak için zikrin sende, iç dünyanda uçmasıdır. Bir başka alâmeti de zikrin başını ve diğer organlarını bağlamasıdır. Bu durumda ip ve bağlarla sıkı sıkı bağlanmış biri gibi olursun.

Üçüncü alâmeti, artık zikir ateşi sönmez ve nurları gitmez. Aksine sürekli olarak bir taraftan yukarı çıkan, diğer taraftan aşağı inen nurlar görürsün. Etrafındaki ateşler saftır, tutuşur ve yanar, durur.

Şu halde huzûr hâli olmaksızın harflerle yapılan zikre, dilin zikri; kalpteki huzûrun zikrine kalbin zikri; mezkûrda huzûrdan gaybet zikrine sırrın zikri denir.

Huzûr hâline döndüğün zaman zikir anlaşılıyorsa bir derece inersin. Eğer huzûrdan da mezkûrdan da gâfil olursan, sadece dilin laklakası ile uğraşıyorsun, demektir ki bir derece daha düşersin (tenzil-i rütbe).

Zikrin — sadece dil ile söylense bile — büyük bir saltanatı (ve kudreti) vardır. Fakat vücut ve varlığın perdeleri, zikir saltanatının perdelerinden daha kalın ve kuvvetli olduğu için onun yanında zuhûr etmesi mümkün değildir. İşte Seyyar, uyku veya gaybet hâli ile vücudu sözkonusu perdelerden soyununca vücudun bu zayıf halinden istifade ile z i k i r s u l t a n ı ortaya çıkar. Bu bir nurdur ki, ya üstten veya arkadan veyahut da önden onun üzerine düşer.

(Seyyâr) o anda titrer, sarsılır ve korkunun verdiği çaresizlik içinde zarurî olarak şöyle der: «La ilâhe illellâh». Bundan sonra kendinde, muazzam bir kuvvet, dehşetli bir kudret bulur. İşte o zaman bunun tesiriyle secdeye kapanır, tevbe eder, ismi aziz olan Allah'a teslim olur, mümin olur. Bu durum zikre hizmetçi olduğu ve ona devam ettiği oranda zuhûr eder.

Nefis

Üç çeşit nefis vardır.

Nefs-i emmâre (Kötülük emreden nefis). Umumiyetle herkeste

bulunur. Karanlıktan ibarettir. Zikirle (karşı karşıya) kalınca aydınlanır. Çünkü zikir karanlık bir evde tutuşturulmuş olan kandile benzer. O zaman nefs, **levvâme** olur. Pislik, köpek, domuz, pars, panter, eşek, öküz, fil ve vücutta bulunan bütün diğer kötü şeylerlerle dolu olduğunu görür.

Daha sonra nefs-i levvâme yırtıcılığın her çeşidinin getirdiği yaralamaları ve pisliklerin her türünün bıraktığı kirleri temizlemek, bu evden kovmak için gayret sarfeder. Onun için durmadan Hakk'ı zikir ve ona inabe ile meşgul olur. Böylece zikir sultanı onlara gâlib gelir ve oradan dışarı çıkarır. Sonra **nefs-i mutmainneye** yaklaşır. Ev süsleninceye kadar, ev eşyası toplamak için durmadan çalışır. Böylece bu eşya ile ev zinetlenir, sultanın orada konaklamasına uygun hale gelir ve sultan oraya iner. Sultan gelip Hakk tecellî edince o da tatmin olur.

*
**

İyi bil ki, nefs-i emmârenin —müşâhede mahallerinde de— bir takım alâmet ve işaretleri vardır. O senin önünden doğan zift gibi simsiyah büyük bir daire gibidir. Bir müddet sonra yok olur. O, yine ön tarafından bir bulut gibi tekrar doğar. Daha sonra bu bulut halinde iken yanından ay gibi bir şey zuhûr eder. Sonra yine doğar, bu defa hilal gibi birşey ortaya çıkar. Bu şey, bulutlar arasından uc gösterir ve nihayet hilal haline gelir. Sonra Seyyar nefsini kınayınca, bu dâire sağ yanaktan, —ısısını yanağında hissedecek derecede bir güneş kırmızılığı ile— doğar. Bu büyük dâire kimi zaman kulak yönünden, kimi zaman alın istikametinden bazan da başın üstünden doğar. Bu nefs-i levvâme akıl dediğimiz şeydir.

Nefs-i mutmainne için de, müşâhede hallerinde alâmetler vardır. Bazan, kendisinden nurların fışkırdığı büyük su kaynaklarındaki dairelere benzer bir şekilde önünden doğuverir. Bazan da onu, gaybet halinde parlak bir ayna gibi saf bir nur olarak yüzünün etrafında görürsün. Bu, yüzüne doğru yükseldiği ve yüz bunda fani olduğu zaman, o zaman senin yüzün nefs-i mutmainne olur. Bir başka gaybet hâlinde de onu senden uzak görürsün. Sanki seninle onun dairesi arasında binlerce konak varmış gibi. Ona bir konak yaklaşsan yakar.

İyi bil ki, seyr ü sülûkun sonunda yüzde zuhûr eden bir takım daireler vardır. Her sağa ve sola bakanda görülen nurdan yapılmış iki göz dairesi bunlardandır. İki göz ile iki kaş arasından zuhûr eden

Hakk'ın nuru dairesi de bunlardandır. Yalnız bu dairenin — gözde olduğu gibi — ortasında nokta yoktur. Bazan gözün iki dairesi bu noktada yokolur. Nokta kalır, daireler yok olur. Ruh dairesi ise burun hizasında ortaya çıkar. Dilin nuru ise mutlak nurdur daire değildir. Sırf bir damla halindedir, dairesi yoktur. İşitme nurunun da dairesi yoktur. İki göz dairesinin arkasından ortaya çıkan nurdan iki noktadır.

Birgün halvette iken gaybet hâline girdim. Sonra yükseltildim, doğan bir güneşin önüne kadar getirildim. Onun şiddetli ve büyük kuvvetine göğüş gerdikten sonra güneşe sokuldum. Sonra bunu şeyhim Ammar Yasir'e (Öl. 582/1186) sordum. «Allah'a hamdolsun» dedi. «Ben de bu gece ikimiz birlikte Mekke'ye gittiğimizi gördüm. Güneş göğün tam ortasında olduğu bir sırada Mekke'de Harem-i şerifte bana şöyle dedin:

— 'Ey Şeyh ben kimim?', 'Beni tanıyor musun?'

— 'Sen kimsin', dedim. Bunun üzerine sen:

— 'Ben gökteki şu güneşim' diye karşılık verdin».

Bu iki olayın birbirine uygun düşmesine şeyhim Ammar memnun oldu. Sevindi ve bana şu hâlini anlattı: «Kalb âlemine sokuldum, geceleri Allah için mücâhede ettim. Gökyüzü içime girinceye kadar devamlı olarak ona bakıyordum hatta kendimi zevken gökyüzü olarak hissediyordum. Başka geceler de onu — şu anda yukarda gördüğüm gibi — kendi altımda görünceye kadar ona bakardım. Başka gecelerde de arza bakar, acaba o nedir, diyerek onu açıklamaya çalışırdım. Nurdan bir dairede fâni oluncaya kadar bu halim sürüp giderdi».

Bu vakıat (daimi olan hâtır, ilham, müşâhede, kerâmet...) tan ilmin alacağı hisse şudur. Kudsi ruh latiftir, semavidir. H i m m e t k u v v e t i ile dolup taştığı zaman, semâya bitişir ve semâ onda garkolur. Aslında ruh ile semâ aynı şeydir. Bu ruh, sürekli olarak uçar, yükselir, beslenir ve gelişir, semânın şerefinden daha üstün bir şeref kazanmak için bu hal devam eder. Nihayet semânın üstüne çıkar.

Veya şöyle diyebiliriz: «Her bir maden sahibi, kendi cinsinden olan cevheri arar. İrâdesi ve talebi samimi ve ciddi olursa aslı bulur ve ona kavuşur. Semâyı, altında ve dahilinde, ancak şu hallerden sonra gördüm: «Ben hangi şey için semâda veya semâdan daha büyük olan şeyde veya semânın üstünde — ki bu benim üstümde var olan şeye göre değişir — değilim?», diye dahilimde bir bir talep ve itab hali kâim oldu. Bunun üzerine, madenlerine karşı özlem

duyan garip cevherler, samimi olarak âh û enin haline girdiler ve ben de oraya ulaştım. Arzın, kendisinde fânî olduğu daire ise kudret dairesidir.

Müşâhede

Müşâhede iki türlüdür: Ednâ, A'la.

Ednâ (en düşük yerdeki) **müşâhede.** Arzda bulunan şeylerle ilgili olan müşâhededir. Bununla şehâdet âlemindeki arzı değil gayb âlemindekini kasdediyorum: O arzdaki şekiller, renkler, denizler, ateşler, çöller, şehirler, köyler, köşkler v.s. gibi şeylerin temaşası bu müşâhedeye dahildir.

A'la (en yüksek, yukardaki) **müşâhede.** Gökyüzünde bulunan varlıklarla ilgili müşâhededir. Güneş, ay yıldızlar, burçlar, ay yörüngesi vs. ve sadece bir kısmını görüp müşâhede ettiğin her şey bu kısma dahildir. Nitekim şöyle demiştik: «Cevher, sadece kendi madenini müşâhede eder. Cevher, sadece kendi madenini arzu eder, ancak kendi madenine özlem duyar».

Şayet, gökyüzünü, yeryüzünü, güneşi, yıldızları, ve ayı müşâhede edersen bil ki, o madenden sende var olan bir parça temizlenmiş demektir (Bu **tezkiye** olmasaydı, müşâhede vaki olmazdı).

Gaybet hâlinde iken müşâhede ettiğin gökyüzünü; semâyı şu gördüğün semâ zannetme. Gayb âleminde daha latif daha yeşil, daha saf daha parlak sayısız ve hesapsız gökler vardır.

Kendi iç saflığını artırdıkca ve ilerlettikce gökyüzü de sana daha açık, güzel ve saf görünür. Bu durumun Allah'ın s a f asını seyredinceye kadar devam eder. Allah'ın safasında seyr, seyr ü sülûkun sonudur. Aslında ise Allah'ın safasının sonu yoktur.

Sakın ulaştığın makâmın arkasında ondan daha başka makâmların olmadığını zannetme!

İyi bil ki Allah'ın bir takım mahdar (mazhar, meclâ ve tecelligâh) ları vardır. Bunlar sıfatların tecelli ettiği yerlerdir. Bir mahdarı, öbür mahdardan hâlinle ayırdedebilirsin. Bu makâma yükseldiğin zaman, elinde olmaksızın dilinden o mahdarın ve mazharın onunla ismi ve sıfatı çıkıverir. Sonra mahdarı ve mahdarın sıfatına ulaşırsın.

O zaman Allah'ı onunla tesbih edersin. Bir defasında «Subhane aliyyü'l-kebîr» dersin, başka bir zaman «Sübhane aliyyu'l-a'la», kimi zaman «Rabbî ve Kadirî», nihayet bazan da «Ehad, Ehad», der-

sin. Bu dualar bütün mahdarlar için sözkonusudur.

Kalp için, Allah'ın Azze ve celle zat ve sıfatlarından bir nasip vardır. Ve bu hisse sürekli olarak çoğalır. Erbâb-ı kulûb un durumları bu konuda ve mahdarların bütün sıfatları hususunda çok çeşitlilik arzeder.

Hakk'ın her sıfatından da kalbin bir hissesi vardır. Dolayısıyla bu sıfat kalpteki nasip ve bölümü vasıtasıyla tecelli eder. Bu suretle sıfatlar sıfatlar için, zâtlar zâtlar için tecelli eder. Bazan sıfatlar O'nu müşâhede eder, kimi zaman da sıfatların mahdarlarında müşâhede eder.

İlk önce tecelli ilimle olur. Sıfatlar onu görsün veya sıfatların mahdarında görsün, diye tecelli müşâhede ile vukua gelir.

Sonra ittisaf ile tecelli hasıl olur. O da, Fadl ve adl (cemâlî ve celâlî tecelli ve) sıfatlardan olan tekvin, icâd, öldürme - diriltme, merhamet etme - cezalandırma... v.s. gibi fiilleri icra etmek suretiyle kalbin bu ahlâklarla ahlâklanması ve bu sıfatlarla muttasıf olması suretiyle olur.

İttisaf üç derecelidir:

Birincisi insanın birtakım manâları değiştirme konusunda kendine nisbetle bazı sıfatlarla muttasıf olmasıdır.

İkincisi, yine bir takım manâları değiştirmede kendisi ve diğer insanlara nisbetle bazı sıfatlarla muttasıf olmasıdır.

Üçüncüsü ise, mutlak olarak bütün oluş, renk ve mânalara tasarruf gücüne yönelik sıfatların kazanılmasıdır. Bu konuda kemâl, ismi Aziz olan Allah'a aittir.

İyi bil ki, bir inen nur vardır, bir de yükselen. Yükselen kalpten yükselir, inen Arştan iner. Vücut ise Arş ile kalp arasında bulunan bir perdedir. Aradaki bu vücut delindiği ve kalpten Arşa bir kapı açıldığı vakit, bir cins, kendi cinsine özlem duyar. O zaman nur nura yükselir, nur nura iner «nur üstüne nur» olur.

Cemiyetin hakikatı şudur: Kalp arşa özlem duyar, arş da kalbe ıştiyak duyar. Aralarındaki vücud ve nefs böylece cem edilmiş olur. Daha açıkcası, aralarındaki şeyler yok olup ortadan kalkar. Nitekim iki el arasında da hava vardır. Fakat iki elini birbirine vurursan aradaki bu hava yok olur. İki taş arasındaki yemek te böyledir. (Değirmendeki) taşlar birbirine kaşuvunca yemek aralarından çıkar, ezilir gider.

Sahip olduğun değerli cevherler sende aşk, mahabbet ve şevk ateşi gibi bir takım cevhere benzer hâl veya semâdaki müşâhedelerin meydana gelmesini gerekli kılıyor. Ne zaman senden nur yük-

selse, sana bir nur iner, ne vakit senden ateşler yükselse, sana ateşler iner. Şu kadar var ki gökyüzündeki cevherler sayılıdır, bir sınırı vardır onu geçmez, sendeki cevherler aksine belli sayıya sığmaz. Çünkü sende bulunan cevherler gelişmeyi ve fazlalaşmayı kabul eder. Şayet gökyüzündeki cevherin benzeri olan sendeki cevherden daha kuvvetli ve değerli olursa sendeki eksik cevher tam olana özlem duyar, kuvvetli de zayıfı kendine çeker.

Şayet güçleri eşit ise, her ikisi de birbirine iştiyak duyar her biri, diğerini kendine çeker, böylece yolun ortasında karşılaşırlar. Bu özlem rahmetin sıfatı, cezbe ise, kuvvetin kudreti oluşunun eseridir.

Sendeki cevherler fazlalaşınca, bu cevher, semâdaki kendi cinsinden olan cevhere nazaran herşey haline gelir. Bu sefer cevher semâdan özlem duyar, o cevheri senin cevherin kendine çeker, o da sana iner. Seyr ve cezbedeki sır işte budur. Zira seyr, malum olsun diye cevheri tasfiye etmekten başka bir şey değildir. Bu muamele sonunda cevher zâid ise cezbeder, nakıs ise özlem duyar.

Ebu Bekir Vasıtî (Öl. 320/932 den önce): «Allah'ın cemâl ve celâl sıfatları çarpıştı. Bu çarpışmadan ruh doğdu. Oğul, parçaya anne-baba ise asla ve bütüne işaret eder», demiştir.

Yüz dairesi saf ve temiz hâle gelince — su kaynağının parlaklığı ve berraklığı gibi — nur saçar. İki kaş ve iki göz arasında olan bu nur kaynağı sebebiyle Seyyar nur kaynağını kendi yüzünde hisseder. Daha sonra yüz tamamen nura garkolur, önünden yüzünün hizasına kadar olan kısmı böylece nurdan bir yüz olur.

Nurlar fışkırır. O zaman ince bir örtünün ardından salıncak gibi gelip giden güneş görülür. Gerçekte bu yüz senin yüzün, bu güneş ise bedende gidip gelen ruh güneşidir. Daha sonra bu saflık ve safiyet bütün bedeni kaplar ve önünde kendisinden nurlar çıkan bir şahıs müşâhede edersin. Seyyar bu anda, vücudunun her yerinden bu şekilde nurlar fışkırdığını hisseder. Nice kereler olur ki bütün benlik perdeleri ortadan kalkar. İşte o zaman bütün bedeninle bütünü ve küllü görürsün.

B a s i r e t in açılışı gözden başlar. Sonra sırayla yüz, göğüs, daha sonra ise bütün vücutta ortaya çıkar. Önündeki bu nurani şahıs sûfilerce «m u k a d d e m», «ş e y h u ' l - g a y b», ya da «m i z a n u ' l - g a y b» diye isimlendirilir.

Seyr u sülûkun ilk dönemlerinde bu adam senin karşına çıkar. Fakat zenci gibi simsiyah bir renkle seni karşılar. Sonra o senden kayb olur. Bu şahıs aslında senden kayb olmuş değildir. Tam tersine

sen osun. O senin içine girer ve seninle birleşir, tek varlık haline gelir. O, sırf beden ve vücut elbisesinden dolayı siyahtır. Sen ondan vücûdu fanî kıldığın, şevk ve zikir ateşi onu elbisesini yakıp tüketttiği zaman elbisenin içindeki cevher çıplak olarak ortaya çıkar da böylece gördüğün gibi nurânî bir hale gelir.

İyi bil ki, melek, nefis ve şeytan senden ayrı ve senin dışında bir varlık değil, aksine sen onlarsın. Bunun gibi, yer, gök, Kürsî, Cennet, Cehennem, hayat, ölüm... de senin dışında olan şeyler değil, sende bulunan şeylerdir. Seyredip saflaştığın zaman bu (sır) sana açıklanacak inşaallah.

İyi bil ki «Allah yerin ve göklerin nurudur» (Nur, 24/35). Peygamberin nuru O'nun izzet nurundan, velîlerin ve müminlerin nuru ise peygamberin nurundandır. Demek ki nur ancak Allah'ındır. Şu iki âyetin sırrı da budur: «İzzet isteyen kimse bilsin ki izzet (şeref, kuvvet) Allah'ındır» (Fatır, 35/10); «...Şeref Allah'ındır, Peygamberlerinindir, müminlerindir» (Münafikûn, 63/8).

İyi bil ki her Seyyarın ş â h i di vardır. Ona «Şeyhu'l-gayb», denir. O Seyyarı gökyüzüne yükseltir. Gökyüzünde zuhûr eder. Şeyhu'l-gayb'ın, Seyyarın şâhidi oluşunun, hatta onun o olmasının delili şudur: Seyyar onun hareketi ile hareket eder, onun durmasıyla durur, onun feyzi ile feyizlenir. Onu bulmakla b a s t hâlini yaşar, onu kaybetmekle k a b z hâline geçer. Saf hâle geldiği ve nurlandığı zaman terazinin ağır bastığını gösterir. Karardığı, saklandığı veya perdelerin arkasına gizlendiği zaman, bu mizanın hafif kaldığına delâlet eder.

Bunun gibi yolun ortasında da iki göz dairesi vardır. Bunlar zuhûr edince, bu güzel bir hale delâlet eder, gizlendikleri zaman ise kötü bir hale ve vücudun gâlibiyetine delâlet ederler. Bu daireler büyür, çoğalır, bazan da küçülür ve azalırlar. Bu ise mizanın (terazinin) ağır basmasını ve bir tarafın eksik kalmasını gösterir. Ancak «a k l - ı k e b î r»in ağırlığı Seyyara hücum ettiği zamanki durum bunun dışındadır. O zaman daireler gizli kalır, mizan ağır basar. Bunun alâmet ve işareti göz kapaklarını kapalı olarak sağa sola çevirmesidir. O zaman akl-ı kebîrin akîk taşı rengindeki noktalarını görür.

Alın hizası bu noktaların görülmesine tahsis edildiği için ancak orada görülebilirler. Çünkü görüş buradan yapılmaktadır. Bu a k l - ı s a ğ î r dir. Nitekim daha önce şöyle demiştik: «Cevheri ancak kendi cinsinden olan bir varlık görebilir. O da ancak onu kendi cinsinden olan bir şeyle görebilir».

Gayb âleminde Allah Taâlâ'nın yazdığı kitaplar vardır. Bir kısmı noktalarla, bir kısmı hareketlerle, bir kısmı da harflerle yazılmıştır. Fakat bu ifadelerin dışında bu kitapların çok garip isimleri de vardır: «Yenbuu'l-ebrar, Mecmeu'l-esrar, Kitabu'l-mehd, Kitabu'l-teleki, Fürhatu'l-ebrar, Nüzhetü'l-esrar, Kitabu'l-azâim, Kitabu'l-aşk, Kitabu's-sihr, Burhanu'l-kebîr ve yıldızların hükümlerinden bahseden Kitabu'l-eşkâl... v.s. gibi.

Seyyar önce — Kur'an gibi — yazılan, anlaşılan ve idrâk edilen kitaplar görür. Sonra sır vaki olur. Onu bazan anlar. Bazan da vücut ve varlığın unutturucu karanlığından dolayı onu anlıyamaz. Sonra kare ve daha başka şekilde hareketlerle yazılan bir takım kitaplar görür, ondan sonra da noktalarla yazılan kitaplar görür. Onları anlar ve okur, böylece i l m - i l e d ü n n î yi öğrenir. Tekrar vücuduna döndüğü zaman hepsini unutur. Fakat kalbindeki bu anlayışın tatlılığı devam eder. Ona inanır. Bu durum, rağbet, aşk, şevk ve mahabbete tesirini ve neticesini meydana getirir.

Bazan ona yıldızlarla dolu bir gökyüzü görünür. Bu Kur'an'dır. Onu noktalar yardımıyla okur ve anlar. Bazan da gaybet hâlinin zor ve çetinliğinin içinde — şayet bu zorluğa samimî olarak sabrederse — altın ve gümüş rengi görür. Bunlar sıdk ve ihlasın rengidir. Kimi zaman ise zikrin süheyl yıldızı uzaklardan doğar, **Seyyar** da süheyl yıldızının titreyişi gibi titrer. Bu zikrin süheyl yıldızı, iman, îkan ve irfan yemeninden doğar (5).

Bazan da zühalin himmet yıldızı uzaktan gizli olarak doğar. Bu yüksek olunca dünyanın sonudur. Sana yaklaştıkça büyür, o zaman müşteri yıldızı gibi olur, yukardan iner.

Himmet (zuhal) yıldızının alâmeti şudur: Sen nereye bakarsan bak baktığın yerde onu görürsün. Bazan kavga ve kan dökme, yani savaş yıldızı (Merih) ortaya çıkar. Bu durum Seyyarda yok ise Fakir (veli, sûfî) olamaz. Şeyhler derler ki: **Veli, diriltip öldüremiyorsa veli sayılmaz.**

Bazan güneş doğar, bu ruhun veya kalbin güneşidir. Kimi zaman da Allah'la (c.c.) beraber olmanın verdiği neşe, sevinç ve coşkunluğun yıldızı görülür, bu zühre yıldızıdır. Bazan da ilim utaridi ve vücud ay'ı zuhûr eder.

Kimi zaman **Seyyar**, kendisini eşeğe binmiş olarak görür. Ki bu, onun şehvet meliki ve kıralı olduğunun alâmetidir. Kendini katıra

---

5. Buharî, *Megazî*, B. 74; Müslim, *İman*, 81, 82. «İman Yemenîdir», hadisine işaret vardır.

binmiş olarak görürse bu da nefis kralının alâmetidir. Altında bir kişi ölürse bu onun ölümünün işaretidir. Ata binmiş ise bu kalp seyrinin alâmeti, deveye binmişse şevk ile seyrettiğinin işareti, uçuyorsa bu himmet hayatının alâmetidir. Hüviyetin kendisini bürüdüğünü ve üzerine döküldüğünü görüyorsa bu da matlub ve mahbub olduğunu gösterir. Şayet denizde bir gemiye bindiğini görürse bilsin ki, bu gemi şeriattır, geminin altındaki deniz ise tarikattır.

İyi bil ki, şeriat hikmetin kanunudur. Hikmet ise — sûfilerin dilinde kudret anlamında kullanılan — himmetin temeli ve kanunudur.

İyi bil ki, Seyyarlardan herbirine ism-i âzamlardan bir tane verilmiştir. İsm-i âzam kalplerden fışkırır. İsm-i âzam âyetlerin bütününün bir araya gelmesiyle hasıl olur. Âlem-i gayb ve âlem-i şahadetteki bütün âyetler ism-i âzamın harflerinden biridir. Bu alâmet, âyet ve delillerin ortaya çıkış nisbetine göre ism-i âzam da artar ve çoğalır. Marifetin ve ism-i âzamın azalması müsavidir. İşin sonu marifet ve mahabbettir.

Mahabbet marifetin (bilgi) meyvasıdır, çünkü **bilmeyen sevemez.** O'nun bize olan mahabbeti bizim O'na olan muhabbetimizden daha öncedir. Kişi sevdiği şeyi sık sık zikreder ve anar. Allah Sübhanehü ve Taâlâ şöyle buyuruyor: «Beni sevdiğini iddia ettiği halde hava karardığında yatıp uyuyan yalan demiş, demektir. Çünkü sevenin alâmeti ilim olarak değil de hâl olarak O'ndan başka birşey görmemesidir» (6).

Rivayet edilir ki Semnun Muhib (?) (7), mahabbetten bahsettiği zaman Şunuziyye Camiînin kandilleri sağa sola gidip gelmeye başlarlardı (8). O'na, «Mahabbetten söz et», dendiğinde şöyle demişti: «Yeryüzünde bu konuda (dinlemeye) yetkili bir şahıs olabileceğini düşünemiyorum». O anda önüne bir kuş geldi. Semnun: «Şimdi oldu, mahabbet buna anlatılabilir», dedi. Muhabbetten bahsetmeye başladı. Kuş gagasını yere vurmaya başladı. Nihayet gagasından kan aktı ve öldü.

Gayb âlemi ve şehadet âlemindeki âyetlerin zuhûru, iman, îkan ve irfan sonucunu doğurur. İhsan ve nimetler irfan ile ortaya çı-

---

6. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 176 (Mısır 1346).
7. Kuşeyrî, *a.g.e*, s. 146; Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 173 (Leningrat 1926); Attar, *a.g.e.* II, 83.
8. Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 125 (Mısır 1933); Kuşeyrî, *a.g.e.* s. 146; Attar, *a.g.e.* II, 83.

kar. Bu mahabbeti meydana getirir, mahabbet fenâyı doğurur. Daha doğrusu fenâ hem mahabbetin hakikatı hem de neticesidir.

Fenâ

Fenâ iki çeşittir:

1. Hakk'ın sıfatlarında, (beşerî) sıfatlardan fanî olmak. Bu, ferdaniyette fenâdır.

2. O'nun zatında iken sıfatından fânî olmak. Bu, vahdaniyette fenâdır.

Zât tecellî edince heybetiyle tecellî eder. Bunun üzerine **Seyyar** ufalır, yok olur. Küçülür ve ölecek gibi olur. O anda şöyle bir ses işitir: «Ahad, Ahad... («Bir, Bir!.). Zâtından fânî olunca O'nunla bâkî olur ve O'nunla yaşar».

Bazan **Seyyar** gaybet hâline girer, o zaman Hakk O'nu kendisine yükseltir. O'da kendinde rubûbiyeti tadar. Bu zevk bir anda olur. Allah'ın (azze ismuhu) bu zevki kuluna taddırması makâmların ve kerâmetlerin en yükseğidir. Sürekli olarak itab ve cidalde de Allah Taâlâ ile beraber bulunan **Seyyar** şöyle der: «Senin rab, benim kul, senin hâlık benim mahlûk, senin kadîm benim muhdes olmamı gerektiren şey nedir?» Bunun üzerine Allah ona bu tadı taddırır. Meselenin aslını ilham eder, bu hayret ve azarlama dinlenmesine vesile olur. Ârif durur, hayrette olan ise yürür. Mutlak ârif ise Allah'tır. O'nun dışındakiler, ârif geçinir (mütearifitir) (9). Bir sonraki makâm daima bir önceki makâmdan daha üstündür. Kıdem ve rubûbiyyet için olan zevk iyi ve parlak ise de bu zevkin devamı ondan daha iyi ve muhteşemdir.

Bu meydan O'nda helâk olmadıkça ve O'na dönmedikçe haddi, sınırı idrâk edilemeyen uçsuz bucaksız bir meydandır. Helâk ise ancak (büyük) korkulardan sonra idrâk edilebilir. Bu ise ruhun feda edilmesi ile olur. Hallac'ın (Öl. 309/922) «Ene'l-Hakk» sözünde yaptığı gibi. Bu noktada helâk ile fenâ aynı şeydir.

Hallac, bir münâcaatında şöyle diyor: «Nâsûtiyyetim lâhûtiyetinde helâk oldu. Lâhûtiyyetin üzerindeki nâsûtiyyetim hakkı için benim öldürülmemi isteyenleri affet» (10).

---

9. Kübra bu fikri şeyhi Ruzbihan'dan almıştır. Bk. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kit. nu. 1395, 64 a.
10. Bk. *Ahbaru'l-Hallac*, Nşr. L. Massignon, s. 8 (Paris 1935).

İstihlâk mahabbetin eseridir. Mahabbette ilk adım nefs için mahbûbun arzu edilmesidir. Sonra nefsin kendisine fedâ edilmesidir. Daha sonra ikiliği unutmasıdır. En son merhale ise vahdaniyyette fenâ bulmasıdır. Mahluklarda kesintisiz ve sürekli bir hâl olmak üzere bir hâl olarak biz işte bunu tattık.

Fakat bu, elde edilmesi yakın ve kolay sınırına ulaşılması mümkün bir meydandır. Ferdaniyyet meydanı ise — yukarda söylediğimiz gibi — idrâk edilmekten uzaktır. Her meta kendi değeri ile satılır.

Cüneyd Bağdadi'ye (Öl. 297/909) «Aşk nedir», diye sorulduğunda şöyle demiş: «Aşkın ne olduğunu bilmiyorum. Fakat bir çocuğa âşık olan kör bir adam görmüştüm. Kendisine bağlanmayan çocuğa şöyle seslenmişti: 'Sevgilim benden ne istiyorsun?' Çocuk, 'ruhunu', diye karşılık verince, derhal ruhdan ayrıldı, canını fedâ etti» (11).

Aşk insanın içini ve ciğerini yakan bir ateştir. Aklı şaşkın kılar, yanıltır, gözü kör eder. İşitme duygusunu giderir. Büyük korkuları insana küçük gösterir. İnsanın boğazını sıkar, nefesten başka bir şey oradan geçmez, ölecek gibi olur. Bütün himmeti maşuk ve sevgili üzerine toplar, sevgilisini kıskandığı için onun hakkında kötü zan besler, bu hal daha da artar, düzeni bozar, şaşkınlığı getirir, nihayet unutkan olur ve ölümü hoş görür.

Vuslat ise aşk ateşini söndürür, sevgilinin sövme, dövme ve azarlaması bunları azaltır. Başkaları ona ulaşmasın, diye âşık, keşke sevgilim olmasa, diye arzu eder. «Sen benim Rabbimsin, Senden başka Rabbim yok» diyebilecek bir noktaya ulaştırır. Bir mahluk hakkında bile bu ifade küfürdür. Fakat hâl ve ızdırarın neticesinde (gayr-ı irâdî, istek dışında) söylenmiştir, ihtiyarî ve irâdî değildir. Bunu söyleyen âşık değil, aşk ateşidir. Aşk ateşinin terbiyesi ve gelişmesi sevgiliden gelir. Aşık sadece lisan-ı hâl ile şöyle der: «Sen benim din ve dünyamın helâkısın. Benim küfrüm, imanım arzum ve rağbetimin gayesisin. Ve sen bensin».

Hallac şöyle diyor: «Sana şaşıyorum beni benden (alıp) sende fanî kıldın. Beni kendine o derece yaklaştırdın ki seni ben zannettim» (12).

---

11. Sülemî, *Kitabu'l-fütüvve*, Ayasofya, nu. 2049, 83b (Bu risâle Süleyman Ateş tarafından tercüme edilerek metniyle beraber basılmıştır. Ank. 1977).
12. Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Kit. nu. 1395, 117a; *Divanu'l-Hallac*, Nşr. L. Massignon, *Journal asiatigue*, 1931.

Bazan âşık aşkta fâni olur. O zaman âşık aşk hâline gelir. Sonra aşk mâşuk ta fanî olur.

Mısır'da, Nil nehrinin sahil köylerinden olan bir cariyeye âşık olmuştum. Günlerce yemek ve içmekten kesildim. Aşk ateşim o derece yükselmişti ki nefesim bile ateş kesilmişti. Bu ateşi teneffüs ettikce sanki gökyüzünden de üzerime bir ateş daha üflüyorlardı. Bu iki ateş önür'e karşılaşıyordu. Önüme gökyüzünden geleni tanıyamadım a: ., semâdaki şâhidim olduğunu zannediyorum. Orada olan kimdir, nerede karşılaşıyorlar, bilmiyordum. Nihayet anladım ki, o benim semâdaki şâhidimdir.

Mahabbetin sonu aşkın başlangıcıdır. Mahabbet kalp için, aşk ise ruh içindir. Sırr, sevgilileri bir yere toplar. Himmet ise cem' eseridir.

Şöyle bir soru sorulur: Bu işin sonu nedir? Cevabı şudur: Bu işin sonu baş tarafa dönmektir. Ve bu işin başlangıcı cinsin kendi cinsini taleb ve arzu etmesidir. Bu ise o cinsten (O'ndan) bir nur ve lutufdur. Bu da şehvete temennî, yüreğe (fuad) irâde, kalbe (gönüle) sevgi, ruha aşk, sırra vuslat, himmete tasarruf, sıfata saflık, zatta fenâ ve onunla bekâ, hâlini meydana getirir.

HÂL-MAKÂM-VAKT

Hâl, makâm ve vakt arasındaki fark nedir?

Hâl

Deriz ki, hâl, yiyecek içecek ve binektir. Seyyar bunlarla güçlenir. Küllî ve hakikî matluba giden manevî yolculuğunda ona yardım ederler. Güç ve kuvvet olmadan yolculuk yapmak haramdır. Güç, kuvvet ve takat süfilere göre mal ve hâl ile olur. Hâl, şehvetin nefsin, kalbin veya ruhun kuvvetidir. Mal ise bilindiği gibi sadece nefis ve şehveti takviye eden bir şeydir.

Tabiatıyle hâl, daha kuvvetli bir güç ve takattır. Çünkü hâl bâki olandan, bâki olanda, ve bâki olana; mal ise fânî olandan, fânî olanda ve fâni olana verilen bir kuvvettir.

Buradaki «**bakî olandan**», Hakk'tan olandan, demektir. Bu elçi olarak gelen kimseye sultanın ikramı gibidir. «**Bâkî olanda**», ifadesinden kalp ve ruhu kastediyorum. (Yukarda hâlin kuvvetinden söz ederken nefis ve şehveti de kalp ve ruhun yanına ilâve etmiştik).

Şimdi şöyle bir soru sorulabilir: Nefis ve şehvetin de bâki olma özelliği var mı ki bunu aynı tasnife soktunuz? Cevap olarak deriz ki: Nefis bu gayeyi kendisine gaye edinirse, tezkiye edilir, temize çıkar. Temizlenen kendini kınar (nefs-i levvâme), kınayan zikreder, tatmin olur ve kalbe dönüşür. Şehvet te bunun gibidir. fânîden bâkîye indiği sürece kalbte ş e v k, özlem ve rağbet hâline gelir. O zaman kalbten at iniltisine benzer bir ses işitir. Bu nefse takvanın ilham edilmesinin ve şeytanın müslüman oluşunun sırrıdır.

«**Fânîden, fânîde, fânîye**», ifadesine gelince, «fânîden», maldan demektir, mal fânîde olan bir fânîdir. Ve mal nefis ve şehvetin kuvvetidir. Her ikisi de fânîdir. Bunlar doğru yönden ve hak yoldan çıktıkları zaman h e y b e t sahralarında yok olur giderler.

Burada şöyle bir soru daha sorulabilir: Heybet kalp ve ruha (gi-

den) yolda değil midir? Cevap olarak deriz ki: Evet, fakat kalp ve ruh, ikisi sdaece Hakk'ı arayan, O'na âsi olmayan ve O'nun emrettiğinin dışında bir şey yapmayan Hakk'ı talebte cehd sarfeden iki haktır. Ve heybeţ parıltıları bunların üzerine doğduğu zaman, fazilet, rahmet ve cemâl nurları ikisine de kovuşur. Allah'ın lutuf ve ihsanı olarak bulundukları yerde korku ve endişe hissetmezler.

Hevâ ve şehvet kalp ve ruhla beraber olmak istediği ve heybet vâridi ile onları sevk ettiği zaman, inâbenin hakikatı, ve heva ve şehvette Allah'a sığınmanın sırrı ortaya çıkar. Bundan sonra hevâ ve şehvet kalp ve ruhun eteklerine yapışırlar, böylece, ruhların ruhu ve kalplerin kalbine beslenen hüsn-i zanla beraber, kalpte ve ruhta tevekkül, rıza, tefviz, teslimiyet havl ve kuvvetten teberrinin sırrı ortaya çıkar. O zaman cemâlin nuru ve rahmeti ona kavuşur ve onunla dost olur. Artık kalp ve ruh Rabb'i ile hevâ ve şehvet te kalp ve ruhla bâkî olur. Böylece hepsi de kurtulmuş olurlar. Aynı zamanda onlar öyle bir kavimdirler ki, onlarla oturup kalkan bedbaht olmaz. Bu, refıkın sırrı yolda belli olur, demektir (13).

Makâm

Makâm, yolculuk yorgunluğunu atmak için istirahat ve konaklamaktır. Hâl, yolculuğun sebepleri, (âlet ve edevatı) makâm ise yoldaki konaklar gibidir. Yahut şöyle diyelim: Hâl, kuşun iki kanadı, makâm ise yuvası gibidir. **Seyyar** için, bir mânadan fışkıran tek bir halette iki muhtelif kuvvetin bulunması şarttır. **Seyyar** ister yolun başında olsun, ister ortasında isterse sonunda olsun durum değişmez. İşe yeni başlayan kimse yol çocuğudur. Ortada olan olgun kişidir. Sonra olan ise şeyhtir, ihtiyardır. Bu iki kuvvet terazinin kefeleri gibi eşit olmalıdır. Bu sırrın keşfedilmesinden **mizan** (kavramı) tecelli eder. Bu da şu sözle bilinir: «Sırat kıldan ince, kılıçtan keskincedir» (14). Yavrunun kanadı, orta yaşlının kanadı gibi, orta yaşlının kanadı da müntehinin kanadı gibi değildir. Artık herkesin kanadı ile buas kuşunun kanadı var, buna kıyas et.

Yavrunun kanatları havf-recâ, orta yaşlının kanatları kabz-bast, ihtiyarın kanatları ise üns ve heybet tir. Onlardan sonra marifet, mahabbet fenâ-bekâ, vasl-fasl, sahv-sekr,

13. Tirmizî, *Da'vat*, 129; İbn Hanbel, II, 252, 359, 383.
14. Müslim, *İman*, 302; İbn Hanbel, VI, 110.

mahv-isbat kanatlarına yükselir (ve bu kanatlarla uçar).

Bu iki kanatla uçabilmek için her ikisinin de zat ve hareketleri yönünden eşit olması gerekir. Kanatların ya zatları veya sıfatları değişik olursa, bu Seyyarı ve bu kanatla uçanı da değişikliğe uğratır. Çünkü ağır olan taraf aşağıya doğru çeker, hafif olan taraf yukarı doğru çıkarır. Ve dengesi bozulur. Biri diğerinden kuvvetli olursa, kuvvetli olan öne geçer diğeri geride kalır. Bu ise Seyyarın durmasına sebep olur.

Şayet iki kanattan biri öbüründen daha hareketli ise, bu farklılık, kılıçtan ince olan sırat-ı müstakîm ve doğru yoldan sapmayı icab ettirir. Bu yol kıldan incedir. Kıl kadar olsaydı sapmamak için bir genişlik mevcut olurdu.

Bir kimsenin havf tarafı reca tarafına ağır basarsa, karakış gibi soğuk fikirlere düşer. Aksine, reca havfa nazaran ağır basarsa mustakîmden yuvarlanarak aldanma cehennemine düşer. Adil olan Hakk'ın sıfatı, azabı şiddetli, lutfu bol olmaktadır. (Gâfir, 40/3) Şu halde Allah'ın azabı Seyyarın havf kanadına, lutfu ise reca kanadına sahip olmasını icab ettirmiştir.

İyi bil ki, bu iki kanat çocuk meydanındadır, bunlar onda düzelmedikce değişmezler. İstikamet ve düzgünlük köprüden geçiş sebebidir. Ya günah işlenerek ayak sürçer, korku artar veya ibadetine aldanır, böylece ayağı kayar, bir daha geçişe tamah etmez. Çocukların âdeti böyledir. Bir müddet karakışa benzeyen havfta, bir müddet cehenneme benzeyen recanın sıcaklığında, kalırlar bir müddet orada müstakim ve düzgün hale gelirler. Bu onların zaaf ve eksikliklerinden ileri gelir. Havf ve reca makâmındaki, telvîn makâmı budur. Her makâm ve hâl sahibinin de bidayette mülevven nihâyette ise müstakîm ve mütemekkin olması kaçınılmazdır. İstikamet ve temkin hasıl olunca, Sırat'tan geçmek de imkân dahiline girmiş olur.

Havf ve reca makâmındaki istikamet tamamlanınca Seyyar orta yaşlılık sınırlarının başlangıç noktasına ulaşır. Bu da kabz ve basttır. Kabz ve bastın da şartları vardır. Bunlarla ilgili açıklamalar, havf ve recada olduğu gibidir.

Kabz ve bast orta yaşlı kimsenin iki kanadı haline gelmiş ve onun işlerini dengeleyen bir terazi gibi olmuş, ikisi arasında bir yol teşkil etmiş ondan sağa veya sola sapmak Seyyar için bir sıcaklık veya soğukluk halini atmıştır. Zira bunun sebebi her ikisinde yani kabz ve bastın havf ve recadan, — derece yönünden — bir mertebe üstün oluşudur. Sebebi de şudur: Havf ve recanın sebebi ilimdir,

kabz ve bastın sebebi ise Seyyardaki kadîm kudretin tasarrufudur.

Seyyardaki ilme, unutmak veya ilmin zıddı, muhalifi olan şeylerle meşgul olmak, gibi âfetler ârız olur. Bununla beraber ilim irâde sahibinin bir fiilidir. Halbuki kabz ve basta böyle bir tehlike yol bulmaz. Kadîm kudretten kaynaklandığı için bir arıza bir engel ve âfet sözkonusu değildir. Zaten o noktada — Seyyarın değil — Vâhidu'l-kahhar olan Allah'ın irâde ve ihtiyarı geçerlidir (Bk. Yusuf, 12/39; Gâfir, 40/16).

Bir diğer fark da şudur: Kabz ve bastın zevki hem kalp için hem de kalıp (vücut) için geçerlidir. Halbuki havf ve recanın zevki vücutta hissedilmez sadece kalple duyulur ve tadılır.

Şöyle bir soru sorulsa: Anlaşıldı ki havf ve recâyı bir tek hal olarak görmek ikisi arasında bir istikametin varlığını kabul etmek mümkün olmaktadır. Acaba bu durum bir araya gelmez iki zıt olmakla beraber, kabz ve bastda mümkün müdür? Cevap olarak deriz ki: Bu meydana girişin ilk günlerinde kalp bazan — iz ve eseri yüzde görülecek şekilde — bast hâlinde, bazan da yine izleri yüzde tezahür edecek şekilde kabz hâlinde olur. Bu, kabz ve bast meydanındaki t e l v î n makâmıdır. Müstakîm olan kimse burada hem kabz hem de bast hâli içinde olur. Fakat cahil bir kimse onu gördüğünde sadece kabz hâlinde olduğunu, hâlden anlayan bir kimse onu gördüğünde hemen onun içinde bast cevheri bulunan bir kabz hali dolabı olduğunu alnından okur. Çünkü o şahıs onun ulaştığı makâma daha önce ulaşmış, onun taddığını tadmıştır. Bunun sebebi şudur:

Allah'ın has kulları bütün (manevî) hazine ve definelerin (yerlerini) bilseler ve bunların ebedî olarak bitmez tükenmez bir şekilde devam edeceğini öğrenseler bile yine yanlarındaki ile kanâat eder, bununla sevinir. Daha fazlasını aramak için yola çıkarlar ama, v a k a ra yapışırlar, esrarın ağyara zahir olmasından korktukları ve bunu kıskandıkları için (o hazineleri) izhardan kaçınırlar. Ceberut ve kibriya sıfatları onları yüceltir onlar ise, cemâl ve rahmet sıfatlarını gizlerler. Sanki hatırlama, ağır davranma ve vakardaki şiddetten dolayı zincirle bağlanmış gibi bedenleriyle kabz halindedirler. Rüzgârın estiği bir yerde güzel koku satan kimse gibi de ruhlariyle bast halindedirler.

Şöyle bir soru sorulsa: Heybet ve ceberutun onları yükseltmesi, onların ise cemâl, fazl ve rahmet sıfatlarını gizlemelerini gerektiren şey nedir? Cevap olarak deriz ki: Cemâl fazl ve rahmet sıfatları haremdeki asalet sahibi güzel ve nazlı hanımlardır. Perde ve peçe ile

örtünürler, yabancılar onlara tamah edip de fitneye düşürmesin, diye.

Şöyle sorulsa: Peki bu heybet ve ceberut matlup ve makbul değil midir? Cevap olarak deriz ki: Tabii. Fakat ağyar onların mânalarını değil sûretlerini görür. Sûretleri ise yılan, aslan ve akrep gibi korkunçtur. Ağyar bu tip şeylerden uzak dururlar. Halbuki cemâl sıfatlarında durum bunun tersinedir. Cemâl sıfatların celâl sıfatlara nisbeti sûret ve dış güzellikleri yönünden kadın-erkek arasındaki güzelliğe benzer. Mâna itibariyle ise, durum bunun tersidir, (Erkek kadından, celâl cemâldan daha güzeldir).

Raks-Semâ

Cüneyd Bağdadî şöyle diyor: «İçinde olduğumuz durumu sultanlar bilseydi, o hali elde etmek için muhakkak bize kılıçlarıyla savaş açarlardı».

Cüneyd bir gün bir kısım dostlarının semâ meclisinde bulunuyordu. Dervişler coştu ve raksa kalktılar. Cüneyd yerinden hiç kımıldamadı (15). Bu durumu gören müridler onun raksı haram saydığını zannettiler. Ve raksa kalkmamasının sebebini sordular. Cüneyd şu âyet ile bu soruya karşılık verdi: «Dağları görür, onları hareketsiz donmuş zannedersin. Halbuki onlar bulutun yürümesi gibi yürümektedirler...» (Neml, 27/88).

Rakseden şahsa bast malik olur ve onu hakimiyeti altına alır. Şeyhe ise hiçbirşey hâkim olamaz, aksine o hallere mâlik ve hâkim olur.

Yine bir gün Ebu Hasan Nuri (Öl. 295/907) semâ meclisinde bulunduğu sırada dostları raks ve d e v e r â n a başladılar. O hiç yerinden kalkmadı. Cansız bir varlıkmış gibi hiç kımıldamadı. Yanındakiler semâdan etkilenmediğini zannettiler. Bir müddet sonra alnından ter boşandı ve rengi uçtu. Renginin uçması, o andaki haletinin yükselerek zirveye ulaşmasına işaretti. Hal nihayete erdi mi — ki haletin makâmı ruhtur. Kan (uçması) da ruhun Arşıdır — o zaman damarlar açılır ve dolar. Halet için orada bir mecal ve dolaşma sahası kalmayınca da fışkırır.

Kabz hâli sadece sûret ve hâle inhisar eder. Çünkü kesafet, şid-

15. Serrac, *el-Luma' fi't-tasavvuf*, s. 294 (Leiden 1914); Gazali, *İhya*, II, 266 (Mısır 1289).

det, kasavet ve kuvvet bakımından, eşyanın en dayanıklısı odur. (yani sûret ve hâldir). Kabz hâli aynı cinsten olma durumu gerçekleştiği için onu (kuvvet, kasavet... gibi şeyleri) bir araya toplar. Halbuki mânalar, nurlar, kalpler ve ruhlarda durum böyle değildir. Bunlar latif şeylerdir ve latif oluşlarının kemâl derecede bulunmaları sebebiyledir ki, kibriyanın heybeti ile olan durum müstesna, alma ve bağlama halinden kurtulmuşlardır.

Letafete nisbeti sabit olduğu için üns de onunla bir araya geldi. Orta yaşlı zat bu iki kanatla şeyh meydanına doğru uçar. Ve orada kabz bast, heybet üns ile yer değiştirir. Heybet ve üns kabz ve bastın bir üst derecesidir. Çünkü heybet ve ünste vicdan, zevk ve müşâhede nevinden olan şâhidler daha çoktur. Bastda ise şâhidler azdır. Çünkü kabz ve bastın şâhidleri sadece vicdan ve şevktir. Üns ve heybetin büyüklüğü bu mânadadır. Şeyh olan kimse dahi bu iki kanatla sırat-ı müstakîm ve istikametten sapabilir, sağa sola kayar. Bu onun telvini ve temkînidir. Telvîn bazan, kerem, lutuf, rahmet ve fazl gibi cemâl sıfatlarının tecellisi ile olur. Bu halde şeyh ünse gark olur. Bazan da kuvvetli bir tutuş, satvet, izzet, büyüklük, yücelik, güç, kudret gibi celâl sıfatlarının tecelli etmesiyle olur. O zaman da şeyh heybet hâline gark olur.

Kimi zaman zat tecelli edince ancak o zaman sıfatlar mezc edilmiş hale gelir. Çünkü sıfatların esası ve toplandığı yer zattır.

Hem korkan (hâif) hem ümid eden (râci) İslâm makâmındadır. Kabz ve bast hâlinde olan iman ikân makâmındadır. Üns ve heybet sahibi muttaki bir ârîftir. Muhsin, ihsan irfan ve takva sahibi olan bu kimseye Allah Taâlâ tecelli ettiği zaman — kalb ve ruhundan en çok sevdiği bir şey alınsa bile — bu durumu o kulun, hoşuna gider. Çünkü bu halin büyüklüğünü ve ululuğunu görmüş ve tatmıştır. İşte bu sevgi ve mahabbet onun ünsüdür, sevgilinin, onu alışı da heybetidir. Heybet ve ünsten, mahabbet ve marifet kanatlarına ve fenâ-bekâ kanatlarına yükselir.

Daha önce üns ve heybetin şeyhin iki kanadı durumunda olduğunu çünkü bunların Zat'ın tecellisinin netice ve meyveleri olduğunu, şeyhin Zat'a ulaşan ve O'na ulaştıran bir kimse olduğunu, bunun da nihaî gaye olduğunu söylemiş ve sözümüze şöyle devam etmiştik:

Kabz ve bast ise sıfatların meyvesidir. Onun için bu noktada Seyyar orta yaşlı bir kimse durumundadır. Zîra sıfatlara vâsıl olmuştur.

Havf ve reca sahibi ise çocuktur. Çünkü havf ve reca ilmin mey-

ve ve neticeleridir. Yukarda zikrettiğimiz gibi âfet ve musibetler bu ikisine ârız olur.

Havfın tam ve mükemmel oluşu devamlı ilimle, kabz ve bastın tamamlılığı ise devamlı olarak yapılan sabır ve şükre bağlıdır. Üns ve heybetin mükemmel oluşunun sebebi de devamlı rızâ ve tefvîz dir. Rızâ ve tefvîz bazan heybet ve ünsün semere ve neticesi haline dönüşür. Çünkü, irâdenin kendisinden alınması suretiyle, ismi aziz olanın nimet ve belalarını gören şeyh, kazaya rıza, nimete şükür, bela karşısında kendi işini ona havale ederek sabretme çaresi ve hükmü ile Hakk'a temellük ederek şöyle der: Sen benim Rabbim ve kâdirimsin. Dilersen beni yaşat istersen öldür.

Marifet ve mahabbet kanatları aynı yerde ve aynı hizada beraberce bulunmazlar. Daima marifet kanadı mahabbet kanadından öndedir. Bununla beraber tıpkı aslına fazlalık ve eksiklikte ortak olan bir şeyin gölgesi gibi ona bitişik ve yapışıktır. Fenâ-bekâ da böyledir. Kişi başka şeylerden fâni olduğu nisbette O'nunla bâki olur. O'na ulaştığı oranda diğer şeylerden ayrılır, diğer varlıklardan ayrıldığı ölçüde de O'na bitişir.

Şeyh, O'nun dışındaki varlıklar sebebiyle sahv hâline geldikçe O'nun müşâhede şarabı ile tekrar sekr hâline girer. Hak onu mahv ettiği nisbette var kılar. (Onu ne kadar çok yok ederse, o kadar fazla var kılmış olur). Saydığımız bu mahv, isbat, sahv, sekr makâmları fenâ-bekâdan öncedir.

Şöyle bir soru sorulsa: Her tabirin bir eşi bir ikinci kanadı var. Peki, şevk'in eşi nedir? Yoksa eşi olmayan tek bir kanat mıdır? Cevap olarak deriz ki: O mahabbet yerindedir, eşi de irfan dır. Zira irfan miktarınca şevk ve özlem duyulur.

İrfanda üç derece vardır:

1. Ammenin irfanı (İrfan-ı amme): Zâhirdeki âyetlerle istidlâldır.

2. Havassın irfanı (İrfan-ı hassa): Hem zâhirî âyetler ve hem de gaybte gizli olan âyetlerle istidlâldir.

3. Hassatu'l-hassanın irfanı: Âyetler üstüne âyetlerle istidlâl edenlerin yolu. Bu ıtkanın irfanıdır. Havassu'l-hasseden olanlar, her şeyi O'nunla tanımışlardır, yoksa onu hiç bir şeyle tanımış değillerdir.

Bu durum su kaynağı, deniz ve ark arasındaki münasebete benzer, Arkı gören, onun suyunu bir yerden aldığını bilir. Bu bir çeşit irfandır. Fakat eksiktir. Çünkü o arka su veren bir yerin olduğunu biliyor, ama bunun miktarını bilmiyor. Acaba o ark gibi midir?

Arkın kendisi midir? Yoksa arkın üstünde çok büyük bir şey midir? Bu husus hakkında bilgisi yoktur. Bu durumdaki sâlik, arka kaynaklık eden denize ulaşıncaya kadar arkı takip eder. Denizi görünce bu sefer onun büyüklüğünü ve suyunun bolluğunu yadırgar, fakat yine de şöyle der: Bu deniz büyük ama nihayet mahdud olması bakımından o da ark cinsinden bir şeydir. Böylece, denizin büyüklüğü denizin kaynağının büyüklüğüne delil teşkil eder. Bu da bir irfandır. Fakat bu da eksiktir. Çünkü esas kaynağı ve merkezi görmedi. Acaba kaynak bu deniz kadar mıdır ondan büyük müdür, küçük müdür?

Bu durum ve bu arayış, bütün denizlerin ve ırmakların kendisinden fışkırdığı esas kaynağa ulaşıncaya kadar devam eder. Deniz ve nehirlerin O'ndan olduğunu şimdi anlar. Halbuki daha evvel ark ve deniz vasıtasıyle onu tanımakta idi.

Söylemek istediğimiz şudur: Her irfan kendi gücü oranında mahabbet ve şevki beraberinde getirir. Veya şöyle diyelim: Talip şevkte yahut marifet mahabbette fâni olur. Çünkü irfan vasfı gerektirir, mahabbet ise vasfı yok eder ve sıfattan daha yüce olmayı gerektirir. Mevcut sıfatta, müsmir, semerede fâni olduğu zaman; bu, tıpkı şevk ve mahabbette irfanın fâni olması gibi olur. Sıfat sürekli olarak mevsûfunu ister. Seven kimse sevgide fâni olunca, sevgisi, sevgilisinin sevgisi ile birleşecek ve bütünleşecektir. Artık o zaman ne kuş ne de kanat vardır. Bu takdirde onun uçuşu ve sevgisi --kulun Allah'a olan mahabbeti ile değil — Hakk'ın kendisine olan mahabbeti ile Hakk'a aittir:

«Ben sevdiğim kimseyim, sevdiğim kimse de bendir» (16).

«.. Ondan başka herşey helâk olacaktır...» (Gafir, 28/88).

Şevk, mahabbetin başlangıcıdır. Eksikliği sebebiyle önce t e v e c c ü h le beraber bulunur. Mahabbet ve aşk hâline gelince teveccühü bırakır ve her yönden her yöne uçan kuş hâline gelir, zira sevgili buradadır. Önden, arkadan, üstten, alttan, sağdan, soldan, içten, dıştan uçar. Çünkü sevgili ona her cihetten, her cihette, her cihete doğru, her cihet için ve her cihetten tecelli eder.

Hâl seni bir makâmdan diğer bir makâma nakleden şeydir. Makâm ise yorulduğun zaman oturduğun ve dinlendiğin yerdir.

---

16. *Divan-ı Hallac*, s. 92.

Vakt

Vakit keskin bir kılıçtır. Şayet keskin olmasaydı düşünüp taşınıncaya kadar seni beklerdi. Halbuki zaman keskin bir kılıç gibi geçip gidiyor, hükmünü icra ediyor.

Sûfî i b n u ' l - v a k t tır, vaktin oğludur. Çünkü onunla beraber döner. O, geçmişe de bakmaz geleceğe de. Çünkü onun maziye veya müstakbele bakması geçmişi veya geleceği düşünmesi şu andaki vaktinin boşa harcanması demektir, nice kereler de bir çok zamanın zayi olmasına yol açar. Bu durum murâkabenin sıhhatının da şartıdır.

«Murakabe» mufaaladan gelir. Dolayısıyla murâkabe sevgili olan Hakk ile sûfînin karşılıklı birbirini gözetlemesi demektir.

Hayır, şer, başkasına kulak verme ve yönelme nevinden kulun yaptığı her şeyi Hakk Taâlâ gözetlemekte ve denetlemektedir. O Rakîbtir.

Sûfî de belâ ve dostluk nevinden üzerime ne gelecek diye Hakk'ı gözetlemekte onun rakîbi olmaktadır. Bunları, yolun başında s a b ı r ve ş ü k ü r le, yolun ortasında ş ü k ü r ve i s â r ile, başka bir zaman da bütün bunları tek bir hal olarak karşılar (ve lutfun da kahrın da hoştur, der).

Buhturî der ki: «Hangi hâl ve durumda olursam olayım, Leylânın iyiliklerini de kötülüklerini de seviyorum» (17).

Bir zamanlar maşuku tarafından sille tokat dövüldükçe, bu, hali ile halka karşı övünen ve gülen bir aşık görmüştüm. Aşık, halinden memnun imişcesine, (Maşukum ve sevgilim) hakkımı vermede ve ödemede hiç de kusur etmiyor, diyordu.

Şöyle bir söz vardır: Sûfînin h i m m e t i ayağını ileri geçmez. Bu sözden, sûfînin himmetinin adiliği mânasını çıkarma! Çünkü sûfînin iki ayağından biri sondadır. Diğeri ise sonsuzluktadır. Dolayısıyla o, hiç bir zaman himmetinden ayrılmaz. Çünkü Seyyar binicidir, himmeti ise bindiği attır.

Himmetin başı ve sonu vardır. Başlangıcı **irâde** sonra **talep**, sonra **rabt**, sonra **tasarruf**, sonra **kevn**dir. Himmet kudrettir. Sırr ise Hakk'ın kudretini ve himmeti bir araya getirir. İrâde ve talep kalbten olur. Ruh gizli değildir. Ancak zevke dayanan bir ilgi ve bağ ile

---

17. Divan-ı *Buhturî*, s. 254 (İst. 1300).

aşikâr olabilir, görülebilir. Biz deriz ki: İrâde güçlenir ve talepteki samimiyet de kuvvetli olursa himmet sahibi ile matlub arasında (maddî veya manevî) bir r a b ı t a meydana gelir. Bu rabıta ya icad ve var etme veya ifna ve yok etme suretinde hasıl olur. Tıpkı iki şey arasındaki silsile gibi, veya bir savaşcı ile hasmının göğsü arasında hasıl olan mızrak veyahut ok gibi veyahut da güneşle arz arasındaki ışık gibi.

Allah kendisine dönenlerin kalblerini, kendisinden gelen bir nur ile bağlar, o zaman **Seyyar** kendisi ile gökyüzü arasındaki rabıtayı, sanki ikisi bir şeymiş gibi tadar. Bazan da gökyüzünden kalbine doğru inen ve kendisinin de tutunduğu zincir görür. Bu, Allah'ın ipidir. Bu semavî parçaların tezkiye ve temizlenmesinden sonra vukua gelir. (Bk. Alu İmran, 3/103, 112).

Himmeti, her lahza ve nefes aldıkça bizden ayrılan ve göğe doğru yükselen bir adam şeklinde müşâhede etmiştim. Bu hadise t e k v î n halinde vaki olmuştu.

Küçükken ıssız bir evdeki bir kısım eşyayı beklemek için orda tek başıma gecelemiştim. Eve hırsız girecek, diye durmadan şeytan vesvese, nefsim ise vehim veriyordu. Halbuki kapılar da kapalı idi. Ben de gaybî duyguların ortaya çıkışı, hislerin yanılması ve korkunun şiddetinden olacak ki hırsızın var olduğunu zannettim. Sanki adamın tıkırtısını duyuyordum. Kapının yanına geldi, kapıyı çaldı, kapalı olduğunu anladı, sonra sürgü ile oynamaya başladı, nihayet kapıyı açtı ve içeri girdi. Aklım başımdan uçtu, bayıldım. Ertesi gün öğleyin aklım başıma geldiği zaman kendi kendime «bana ne oldu», dedim. O anda gece hırsızın eve girişini ve bazı eşyayı alışını hatırladım. Hemen eşyaya baktım. Hepsi yerli yerinde. Kapıya koştum o da kapalı. O zaman bunu himmetimin yaptığını anladım.

Çok korkulduğu zaman, (hayalî) korkunç şahısların zuhur etmesinin ve görünmesinin sırrı, bu sır (ve vehim)dir.

H i m m e t, cem'iyetin meyvası, hatta cem'iyetin sırrıdır. Zıddı ise t e f r i k a dır. Cem'iyet gibi nimet, tefrika gibi azab yoktur. Cem'iyet kalbin Arşa ulaşması, başka bir ifade ile Arşın kalbe kavuşmasıdır. Veyahutta yolun ortasında ikisinin karşılaşmasıdır. (Cem'iyetu'l-cemiyet). Cemu'l-cem' ise kalp ve Arşın Hakk'ta yok olmasıdır. Bu ise Hakk'ın her ikisi üzerine istiva etmesidir.

Allah'ın Arşı i s t i v a etmesi (Bk. Furkan, 25/59; Taha 20/5) kalpleri istiva etmesine göredir. Şu kadar var ki Arşı istiva etmesi celâlî, kalpleri istiva etmesi ise cemâlîdir. Bu da «Rahman ve Rahîm»in mânasıdır. **Rahman** Arşa istiva eden, **Rahîm** kalpte tecellî

edendir. Bu Rahman ve Rahîm kelimelerindeki «elif» ve «ya»nın mânası budur. (Rahmanda elif, Rahîmde ya vardır).

Bu, zevk ve tadmayla ilgili bir sırdır. Meselâ, rahman kelimesini söylediğin ve bir başkasından işittiğin zaman, büyüklük, yücelik, kudret, azamet, kuvvetlice yakalama ve tutma gibi bütün cemâl sıfatlarının toplamını o kelimede bulur ve hissedersin. Aynı şekilde rahîm kelimesini söylediğin veya başkasından duyduğun zaman ise, nimet, selâmet, âtıfet, kerem, lutuf, rahmet gibi cemâl sıfatlarının tümünü tadar ve hissedersin.

«Elif» gökle ilgilidir; «ya» ise yer ile. Bunun gibi Arş semavîdir, kalb arazidir. Bunun için «elif», (Arapça gramerinde) nasba, (dikelme, çalışma, yorulma) «ya» ise cerre, (çekme, taşıma, yüklenme) alâmettir. «Vav» ise ref (yükselme) alâmetidir. Ref nasb ile kesr arasında bulunur. «Vav» ruhun ismidir, «elif» Hakk'ın, «ya» ise halkın ismidir. Bunun için ruhlar, sırların mahalleri ve halk ile Hakk arasındaki alâkalar ve bağlar haline getirilmişlerdir. Bu kâinat ile onu meydana getiren (mükevvin ile mükevven) arasındaki bir iştir.

Bu söylediğim mânayı Allah'ın şu ifadesi sana daha iyi açıklar: «...Sana ruhun mahiyetinden sorarlar. De ki, o Rabb'imin emrinden ibarettir...» (İsra, 17/85).

Bu ifade, ruhun mânası konusunda bir sükût ve susma değil, aksine onu bir tefsirdir. Fakat Allah, ile peygamber ve müminler arasındaki sırdan dolayı cevap vermekten susmaya benzer.

Bundan dolayı şeyhler ruh konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kanaatımca bu söylenenlerin en doğrusu Cüneyd Bağdadi (Allah ruhunu takdis eylesin)nin şu sözüdür: «Ruh için kadîmdir de demiyoruz, mahlûk (hâdis)tur da demiyoruz».

Toplarsak, ruhun Hakk'a ve halka nisbeti «vav»ın «elif» ve «ya» ya, başka bir deyişle refin nasb ve cerre nisbeti gibidir. Bu suretle Seyyar, harflerin sırlarına doğru yönelmiş olur.

Göz (kaynak, zat) dâiresi birden ortaya çıkmaz, yavaş yavaş zuhûr eder; tedricen artar. Tıpkı ayın ilk gün daha küçük, 2, 3, 4. günde gittikçe büyümesi gibi. Bu esnada Seyyar, ayın ve aya ait gökteki menzillerin tadını tadar. Zaman zaman bu daire (ayın dairesi) büyür, genişler, bazan da küçülür, yok olur.

Bütün bunlar, Seyyardaki ayın ve aya ait feleğin, menzillerin ve burçların örnekleridir. Seyyar bilir ki yirmisekiz veya yirmidokuz olan harfler, kamer-i felek denilen birinci gökyüzünden doğmaktadır. Kelâmda yedi semâ vardır. Birinci kat harflere aittir, bundan dolayı harfler, hem sûret hem de mâna olarak, ayın menzillerin-

deki inhiraflarını nakleder ve aks ettirirler. Ayın kendi ekseni etrafında dönüşünün zamanı ile harflerin çıkış yeri olan ağızdaki dişlerin otuz tane olmasında da yine aynı konuya işaret vardır.

Arştaki harfler tahtasının sınırı dudaktan kalbe, başka bir ifade ile «be»den «he»ye kadardır. Bu tahta ve levha üzerindeki harfler, insanî irâde ve ihtiyar vasıtası ile tesbit edilir. İnsanî vasıflar yok olduğunda ise vasıtasız, irâdesiz ve Hakk'ın kalemi nasıl gerektirirse öyle ve o yolla tesbit edilir. Hakk'ın kaleminin gerisinde Hakk'ın irâdesi vardır, Hakk'ın kudreti de onun kaleminin arkasındadır.

Artık o anda muhdes kâtip fânî olmuştur, kadîm katip (olan Hakk) yazar... Dediğini, dilediği gibi ve dilediği şekilde yazar.

Bu makâma ulaştığım ruh levhimde yazılan ilk yazı şu idi: «Bismillahirrahmanirrahîm». Besmeledeki «Allah» kelimesinin mânası «Rahman ve Rahîm» diye açıklanıyordu. Yani marûf (bilinen) cemâl ve celâl sıfatlarıyla mevsuftur. Bundan dolayı onun bütün harfleri tümü ile mârifet harfleridir. (Bismillahirrahmanirrahim demekle sanki) şöyle demiş oluyordu: «Yerde marûf, gökte marûf, Arşta marûf ve kalbte marûf olan Allah'ın adıyla...»

Birgün gaybet halinde iken Resûlüllah ve ashabını görür gibi oldum. Sordum: «Ya Resûlallah Rahman'ın anlamı nedir?» Resûlüllah cevaben: «O Arşa istiva edendir» (Taha, 20/5; Furkan, 25/59) dedi. Bu defa: «Peki Rahîm ne demektir?» Buna karşılıkta: «O müminler için Rahîmdir» (Ahzab, 33/43), diye bana âyetlerle karşılık verdi.

Bu harfler böylece sâbit olduktan sonra, o zaman Resûlüllah (s.a.)ın Allah'tan rivayet ettiği şu sözün mânası açıkca ortaya çıkar. «...Kulum benimle konuşur...» (Buharî, Rekaık, B. 38.).

Bu daire, ayn (zat) dairesidir. Hâl, durum ve miktarı aynı kalmaz. Aksine, seyri nisbetinde artar ve gelişir. Bunda ayn dairesi olduğuna yedi tabakaya ve yedi kat göğe işaret vardır. Her tabakanın her semâ gibi harfleri vardir.

Semâvî bir cüz tedrici olarak saflaşınca önceki tabakaya göre semânın rengi ve miktarı zuhûr eder. Bu (daha evvel bahsi geçen) yüz dairesinin garkolmasına kadar devam eder.

Bazan şiddetten sonra ferahlık, heybetten sonra üns, kabzdan sonra bast, fetretten sonra rağbet, hâllerinden sonra, Allah'a yönelen kimse için vech-i kerimin bütün daireleri sanki tesbih imiş ve tesbih ediyormuş gibi ortaya çıkarlar. O zaman Allah'ın mübarek vechinin nurları tecelli eder ve Seyyarın dilinden gayr-ı ihtiyari şu

kelimeler dökülür: «Sübhanî, sübhanî, ma 'azama şanî» (Kendimi tesbih ederim. Şanım ne yücedir). Bu, **Seyyar** tamamen ve her şeyi ile istiğrak hâline girdiği zaman sözkonusudur. Fakat **Seyyar**, mahfuz ise, Allah'ın muhafazasında olursa o zaman şöyle der: «O'nu tesbih ederim. O'nun şanı ne yücedir.» (Subhanehu, Subhanehu ma 'azama şanûhu).

Halvette bulunan zâkir, zikre başlar ve zikri de kalbe ulaşır basireti ve kalb gözü açılır, halvetle ünsiyet eder sadece zarurî ihtiyaçları için halvetten çıkar, sonra tekrar halvete girer ve zikre başlarsa çekirge sürüsü gibi zikir orduları **Seyyara** hücum ederler. Bunlar, arı vızıltısına benzer bir ses çıkarırlar. Ordu, **Seyyarın** arkasından dolanarak onu sarar, çepeçevre kuşatır. Tıpkı ateşin odunu kuşattığı gibi.

Seyyar bazan geceleyin halvetten çıkıp boş sahralarda yürürken sağından, solundan kendisine göz kırpıldığını görür. Bu, kalbte şeytan gibidir. Çoğu defa da halvetin dışında vâridlerin hücumuna uğrar. Neticede eşya kendisinden gâib olur, olur da o anda cam içinde camdan başka bir şey göremez. Varlığın safasının son merhalesi, onun cam rengini almasıdır. Bundan sonra ruh güneşini arkasında görür.

Yeryüzünün içinde bir ateş vardır, gökyüzünün en yüksek noktasında da bir ateş vardır ve zikir ateşinin gizlendiği bir yer haline gelince, oraya ateşler iner, demirci ocağından çıkan kıvılcımlar gibi yerden de ateş fışkırır.

İ h l a s e v i, altından yapılmış bir evdir. **Seyyar** vücut ve varlık çeşitlerini delik deşik etmeden onu geçemez. Varlık, yuvarlak bir kalkana benzer şekilde **Seyyarın** önüne gelir. **Seyyar**, ölümü tatmadan ona geçemez. Heybetin tadılması böyledir.

Bir gün ona giden yoldaki engelleri ve perdeleri kendi irâdem olmadan aşıp geçtim. Daha doğru bir ifade ile, bu perdeler ötesi âleme geçirildim ve orada ölümün tadını tattım. Sonra, o hazrete (ve huzura) gözüm ilişince, bana bir rahatlama hali ulaştı. Bunun rahmet hazreti olduğu bana ilham edildi. Orada bir şeyh vardı, onun rıdvan (Cennet, Allah rızâsı), yine oradaki bekârlar topluluğunun da hûru'l-ayn (âhu gözlü huriler) oldukları bana ilham edildi. Biri müstesna beni gördükleri zaman hemen perdelerini örttüler. Toprağın ağırlıklarından kurtularak, kefene sarılı bir şekilde yerle gök arasında uçuyor gibi idim. Yeryüzüne yaklaştığım zaman O ahû gözlü gelip beni aldı ve Kürsî üzerinde oturttu. Daha sonra şeyh kalktı, sırtımın arka tarafına oturdu beni örttü ve kalbime: «Hadi

Rabb'ına yalvar, yakar», diye fısıldadı. O zaman, beni hazret-i rubûbiyyet ve ulûhiyyete gönderdiğini anladım.

Sonra tekrar vücuda (normal hâle) döndüm. Bütün yorgunlukları atmış müsterihdim. Şevk, yakîn kulluk ve hayret ile dolu idim.

Kalb ve ruh toprağa ait parça (ve ağırlıklardan) kurtulduğu ve ruhî kuvvetlerle takviye edildiği müddetçe **Seyyar** da oturma, uykusuz kalma ve zikir yapma hâline devam eder. Uyumak için yanını yere koyup yattığı zaman bile, kesinlikle bilir ki, yerde yatmış olmakla beraber Aziz ve Celîl olan Allah'ın zikri ile oturmaktadır. Bu hale son derece taaccub eder. Sonra bu durumun tasavvur edebildiğini düşünmeye başlar. Neticede oturan yatana avdet eder. Böylece ikisi bir arada toplanmış olur.

İşte bunun gibi kim zikir için ayakta durmayı âdet haline getirir, sonra otururşa, kendisini devamlı ayakta hisseder. İşte o zaman Hay ve Kayyûm (Bk. Alu İmran 3/2; Bakara, 2/255) olan, kendisini bir uyku ve uyuklamanın olmadığı (Bakara, 2/255) zat ona tecellî eder. İşte «daimâ kâim olan» «kıyamı dâim olan» da böyledir. (**Seyyar**, Allah'ın Kayyûm, dâima kaim, Hay ve uyumayan vasıflarının mazharı olur).

Seyyar, seyr u sülûk hayatının ilk zamanlarında kendi isteği ile uyumayı terkeder. Bu t e r k, rahmet bekçilerinin kendisini yatırıncaya kadar devam eder. Uyandığı zaman ya yan tarafına yatmış bir haldedir veya secde halindedir. Sağ tarafa yatmak sol tarafa yatmaktan daha iyidir. Fakat sol tarafa yattığı halde uyandırılan **Seyyarın** hâli, kendi irâde ve isteği ile uyuyanın hâlinden yine de iyidir. Secde hali ise hepsinden iyi ve güzeldir.

Bu uykunun sebebi de şudur: Nefs, toprakla yoğrulmuştur, toprak ise toprağı ister (bunun için yatmak ister). Nefs topraktan kurtulup temizlenince ise yukarda anlattığımız gibi olur.

Seyr hayatının başlangıç ve bitiş mertebeleri arasındaki **Seyyarın** durumuna gelince: Yatırılmaz ve çok uyutulmaz. Kendi irâde ve isteği ile yattığı zaman ise üstünden etrafını çepeçevre saran zikir askerlerini görür. Onların arı vızıltısına veya rüzgar sesine benzeyen seslerini işitir. Artık bu seslerden uyku kaçtığı için uyuyamaz. Bu durum zâhirî duyguların zayıf, bâtınî hislerin, kalbî duyguların kuvvetli olduğu zaman meydana gelir.

Herşeyi bırakıp Allah'a yönelen ve halvete giren, huzurda ve gaybette vehm ve müşahede ile görür ki halvet haricinde arkadaşlık yaptığı şahıslar, kendisini önceden bulunduğu hale davet etmedeler. Şayet irâde yönünden zayıf ise onu kendilerine çekip cezbe-

derler ve onu yeniden oyun ve eğlenceye sevkederler. Daha önce oynadıkları gibi onunla oynar, kendilerini helâk ettikleri gibi onu da helâk ve perişan ederler.

Fakat irâde yönünden kuvvetli ise gücü yettiği oranda onlara karşı koyar. Bu durum da halvet hayatını tamamlar neticeye ulaştırırsa, hepsinden daha kuvvetli olduğunu, tamamlayamadığı takdirde ise onların kendisinden daha kuvvetli olduğunu anlaması gerekir. İlk halde şeyh sayesinde kuvvetli olur. Zira o halâ çocuktur.

Seyyar arkadaşlarını özler ve halvetten çıkarsa bu, şeyhin kusur ve zayıf oluşundandır. Çünkü, müridi cezbeden ve çeken şeylerle olan ilişkisini kesmeden onu halvet hayatına sokmuş, demektir.

Bununla beraber şeyh bazan sadece müridin işini tamamlamak veya bazı faydalar için onu halvete sokar, bazan da herhangi bir fayda gözeterek halvete başlatır. Meselâ müridin içi kötü şeyle dolu olur, şeyh de bu gibi şeyleri, halvet sopasından başka bir vasıta ile söküp atmaya kâdir olamaz, onun için müridi halvete sokar.

Halvete ilk olarak girdiğim zaman içimde bir nevi riyâ ve şöhret duygusu, bu tarikatı minberlerden insanlara anlatma ve aktarma arzusu vardı. Onlardan biri değildim ama yine de onlardan sayılmakta idim.

Sonra anlayabildiğim kadarıyla «Bu yol doğrudur» diye bende bir keşif meydana geldi. Fakat halvetin temeli bozuktu. Çünkü gayem sahih ve niyetim sadık değildi. Halvetin dışında bir miktar kitaplarım vardı, onları düşünür dururdum. Bu kitaplar onbir kerre beni halvetten çıkardılar. Ve halvet darbesinin acısı benden zail oluncaya kadar halvetin dışında kaldım. Sonra tekrar halvete girmek istedim. O zaman kendi kendime şöyle dedim: «Şayet halvete daha önce girdiğim gibi girersem, yine çıkarıldığım gibi çıkarılırım. Fakat girilen yere sıdk ile girmeliyimki, oradan sıdk ile çıkabileyim (Bk. İsra, 17/80). Bunun üzerine niyetimi saf ve samimi hale getirdim. Ruhumu ele aldım ve kendi kendime: 'İşte o budur al onu' dedim. Kitaplarımı vakfettim elbiselerimi hediye ettim. Paraları tasadduk edip dağıttım. Dünyayı arkama ittim kıyameti önüme getirdim. Ar ve namus elbisesini çıkardım, insanlar hakkımda şöyle düşünsünler diye: «Perişan ve zelil oldu, boyun eğdi veya aklını yitirdi, olacağı bu idi zaten». Kendimi şeyhin önünde teneşir tahtasındaki ölü gibi hissettim. Şöyle dedim: «Şimdi kabre gireceğim ve kıyamet kopmadan oradan çıkamayacağım». Nihayet, geriye kalan üzerimdeki bu elbise benim kefenimdir. Şayet halvetten çıkmak için aklıma bir şeyler gelir ve bunlar da kuvvetlenirse — insanların yanına çıp-

lak çıkmaktan haya edip çıkmamak için — şu üzerimdeki elbiseyi yırtar parça parça ederim. O zaman sadece halvethânenin duvarları benim için elbise vazifesini görür. Bütün bunlar kurtuluş ve necata karşı olan aşırı şevkimin neticesidir.

İşte bu düşüncelerle girdiğim halvetten şeyhimin izin ve müsadesi olmadan çıkmadım, ayrılmadım.

Şeyhim Ammar Yasir, bana şöyle demişti: «Halvete girdiğin zaman sakın nefsinle konuşma. Kırk günlük halveti tamamlıyıncaya kadar buna uy. Nefsiyle konuşan kimse daha ilk gün halvetten çıkarılır. Eğer konuşacaksa nefsine şöyle desin: 'Burası kıyamet gününe kadar senin kabrindir. Bunu iyi bil».

Sonra sözüne şunu ekledi: «Bu çok ince bir noktadır ve bununla ancak (Hakk'a) ulaşanlar ikaz olunur».

Daha önce gördüğü, tanıdığı, dostluk ve arkadaşlık yaptığı malik olduğu kimselerle mücadelesi ve savaşı devam ettiği sürece Seyyar halvetle ünsiyet peyda edemez, ondan haz alamaz ona harp ilan ederler. Çünkü, halvet öncesi ilâhı onlar idi. Seyyar herşeyden yüz çevirip sadece Allah'a yöneldiği zaman bile, herşey onun yanına gelir ve onu Allah'ı bırakıp kendisine kul köle olmaya davet eder.

Seyyar mücâhedesine devam edip ve Allah da onlara karşı kendisine yardım ederse, halveti sıhhatli olur ve onlar da kendisini yalnız bırakırlar. Böylece de halvete ısınır. Halvete ısındığı zaman onun zıddı olan şeylerden sıkılır. Bundan sonra kendisi için halvete girdiği zatın zikri ile ünsiyet kurar. Bu Hakk Sübhanehu ve Taâlâ'nın zikridir. Bazan zikir ünsün önüne geçer. Fakat umumiyetle birlikte yarışır ve yekdiğerini takib ederler. Bu müsabakanın sırrı da şudur: Seyyar yolun başında zıtlardan sıkılır, uzak kalır ve halvetle ünsiyet kurar daha sonra dost aramaya başlar. Bazan da daha yolun başında iken Hakk'ın keşfi vaki olur. Sonra dostun zikri ile ünsiyet kurar, daha sonra zıdlar dostun sevgisini teşviş eder ve karmakarışık hale getirirler, işte bundan dolayı halvette ünsiyet etmek ister. Sürekli olarak zikir ve halvetle ünsiyet eder. Nihayet diğer ilahlar ve zıdlarla tamamiyle ilgisini keser. Bunlara ait zikir de kesinlikle terk edilmiş olur, o zaman ünsü Hakk ile olur. Surî halvet meydanının sonu budur. Manevî halvetin başlama noktası da burasıdır. Seyyar şeklen ağyar ile beraber olur. Fakat manen âriflerle beraber bulunur.

Cüneyd Bağdadî, Allah ruhunu takdis eylesin, halvette bulunan müridlerine şöyle derdi: «Ey halvet sahipleri! Halvette iken halvetle dost olursanız halvetten çıktığınız zaman bu dostluk ve ünsiyeti

kaybedersiniz. Şayet halvette iken O'nunla dost olursanız sizin için halvethânelerle sahralar eşit olur».

Ebu Necîb Suhreverdî'nin (Öl. 563/1168) yanında halvet ehli olan bir zattan bahs edilmiş ve şöyle denilmiş: Zikirdeki istiğrakı o hadde ulaşmıştır ki, göğsünden zikir işitiliyor. Fakat maddî âlemle ilgili birşey gördüğü veya bir şey işittiği zaman hemen zikir (dünyası) karışıyor, bulanıyor, canı sıkılıyor, kızıyor ve inkâr ediyor. Bunun üzerine şeyh müridlerine şu yolda tavsiyelerde bulundu: «Bunun gibi olmayınız». Bunun anlamı şudur: O'nunla ünsiyetiniz sıhhatli olsun ki hiç bir şey zihninizi karıştırmasın. Nitekim Allah'ı bırakarak saf zikri, şahidlerini ve uçuşunu kendine ma'bud yapmıştı. Onun için bir şey gördüğü, bir ses işittiği ve kalbine bir hâtır geldiği zaman, iç dünyasının karışması kaçınılmaz olmuştur.

Zikirle meşgul olan Seyyar kendisine şöyle seslenilen bir makâma ulaşır: Zikrin, seni nasıl zikrettiğini görmek için zikretme. Çünkü o mezkûrdur. Zâkir değildir. İnsan devamlı olarak Hakk'ın mezkûrüdür. Ancak Allah ile aralarındaki koyu karanlıklar ve kesif perdeler sebebi ile bunu işitememekte ve duyamamakta. Onlar işitmezler ve bu hâli hissetmezler.

Mürid, zikirde istiğrak hâline ulaştığı zaman sülûkü inkıtaa uğrayanların kaldıkları yerde kalmasın, diye zikri bırakmasını şeyh ona emreder. Çünkü sıfatlarda durmak, zattan ayrı kalmayı gerektirir.

Seyyar dil ile yaptığı zikirle uzun bir zaman geçirdikten sonra, kalbin bu zikirden bıkıp usandığı bir noktaya ulaşır. Artık dil ile yapılan zikir kalbi karıştırır, teşvişe uğratır. Onun için dili, zikretmekten alıkoyar, kalbteki huzuru devam eder senelerce dil ile zikredemez. Bu şahıs mümin, mukîn ve mutkındır. Ancak, farz namazları kalp takvası ile fiilen eda eder. Çünkü kalp, farzların terk edilmesi yolunda asla fetva vermez. Hiçbir zaman şüpheli konularda da fetva vermez.

TASAVVUFTA HUMÛD-CUMÛD

C u m û d, nefs ateşi, şeytanlık ateşi, açlık ve susuzluk köpeği ateşi, şehvet ateşi ve bütün bunların şümûlüne giren çirkin huylar nevinden olan kötü ateşleri söndürdükten sonra hâsıl olur.

Durum böyle olunca, biri semâya çıkan, diğeri oradan inen iki soğukla, dâhil ve bâtın serinler, harareti gider. O zaman **Seyyar**, soğukta donuk bir hale gelir. Bu af soğukluğu ve serinliğidir. Neşe, sevinç, hafiflik ve rahatlık içinde ve kötü olmayan, iyi olan bir şekilde **Seyyar** donar. Bu donukluğa elbiselerin çokluğu veya evin sıcaklığı fayda vermez. Hatta ateşe de girse durum değişmez. O zaman, Resûlüllah (s.a.)'ın şu duasının hakikatı ortaya çıkar: «Rabbim beni soğuk ve karsuyu ile yıka» (18).

H u m û d ise, anlattığımız bu ateşin sönmesidir.

Humûd ve cumûd birbirini izleyen iki hâldir. Ateş söndükce yerleri, üzeri küllenir. Bir yer, bir şeyle onun zıddından hali olmaz. Bu iki hâl edebî olarak soğuk ve sıcağın zarar vermediği bir hâle ulaşıncaya kadar **Seyyarla** beraber bulunurlar. Artık ne sıcak ne de soğuk! **Seyyar**, cumûd ve humûddan, cumûd ve humûdun bulunmadığı bir hale yükselir. Bu ise bir takım erkân ve unsurlardan sıyrılıp katıksız s a f â ya ulaşıldığı zaman meydana gelir.

Bu ateşler bütünlerin parçalarıdır, tamamen yok olmazlar, tersine bütünlerle birleşirler. Bu bütünler, kendileriyle mücrim ve günahkârlara azab edilecek olan ateşlerdir. O mücrimler suç işlemiş ve böylece ateşin gövdesini büyütmüşlerdi. Burada büyük ve küçüğün sırrı ortaya çıkıyor. Çünkü büyük ateş küçük ateş gibi değildir. Bunun için namaz aydınlığı ve neşesi bu ateşin — tamamını değilse bile — bir kısmını söndürür öbürlerine kâfi gelmez. Onların sönmesi için kısas, had, keffaret ve hepsine tevbe etme soğutucularına ihtiyaç vardır. T e v b e pişmanlıktır. Tevbe bir zâbıttır. Ya-

---

18. Buharî, *Ezan*, B. 89; *Daavat*, 39, 44, 46; Müslim, *Salat*, 204; *Mesacid*, 147; *Zikir*, 48.

kıtı, taş kesilen kalpler ve insanlardan meydana gelen ateş tutuşturulunca, kalbin sahibi Rabbını unutur ve böylece ateş yiyeceğini ve yakıtını temin eder. (Bk. Tahrîm, 66/6). Ateş doyunca heyecanı sükûnet bulur, o zaman günahkâr olan durumunu hatırlar, bâtıldan yüz çevirip Hakk'a yönelmeye gayret eder. Pişmandır artık. Rabb'ına pişmanlığını şöyle arzeder: «Seninle çok yaptığım iş ne fena, halbuki eskiden ve yeniden seninle ne güzel muahede yapmıştım. (Elest bezmi) (Bk. Araf, 7/172). Beni affet, benim için merhametli ve şefkatli ol Rabbim.. Arzum ve ümidim budur».

Bu soğukluk da bir cüzdür, onun da yok olmayan bir küllü vardır. Ancak bu da külle katılır. O kül Cehennemdeki Zemherîr (soğuk yer) dir.

Seyyar (maddî erkân ve) unsurların yük ve ağırlığından kurtulunca dört melek onu Kudret ve Rubûbiyetin huzuruna çıkarırlar. Bu unsurların terbiyesi de bu rubûbiyetle ilgilidir. Yükseltmede tutulan bu yol dar bir daire şeklindedir. Vücudun burçları ve tabiatın kuyuları bunlardır, nasıl ifade edersen et!.

Seyyar bundan sonra Arşın veya kalbin saf oluşunu temaşa ederek sürekli olarak huzûr ve gaybet hâlinde bulunur. Bu saflıktan dolayı âlem-i şehâdette nereye bakarsa baksın, o şey kalb meydanına nakşolunur ve o şekli — göz kapakları ister açık olsun ister kapalı — bir müddet, önünde müşâhede eder. Sonra yok olur. Böylece halvetin faydası da gerçekleşmiş olur. Çünkü halvet ile **Seyyarın** akla bâliğ olduğu, dünya ve dünyada bulunan şeylerle ülfet ettiği zamandan beri kalp aynasına nakşedilmiş olan şeyler, halvet vasıtasıyle cilalanmış olur. Bu şekiller üstüste olan ve bir terkib meydana getiren karanlıklardır ki kalbin pası da bunlardan hasıl olur. G a f l e t dediğimiz şey de budur. Halvet, zikir, oruç, temizlik, susma, n e f y u ' l - h a v â t ı r (hatırları kovma, ve yok etme), râbıta ve arzuları tevhid etmekle kalbin aynası bu pastan temizlenip parlatılır.

Zikir ateştir, törpüdür ve çekiçtir. Halvet, demirci ocağıdır. Oruç ise iç ve dış temizlik, cilalama âletidir. Susma ve nefyu'l-havâtır **Seyyara** gelen karanlık vâridleri yok etmektir. R a b ı t a talebedir, istekleri tevhîd etmek de öğretmendir.

Bir defasında Mağrib'de iken birine âşık olmuştum. Himmetimi (ve manevî gücümü) onun üzerine musallat kıldım. Himmetim onu aldı, bağladı ve benim dışımdaki herşeyden menetti. Fakat başka râkibleri bulunduğu için sustu, açık açık konuşamadı. Bununla beraber lisan-ı hâl ile benimle konuşmaya başladı. Konuştuğunu anlı-

yordu. Aynı şekilde ben de onunla konuşuyor ve o bunu anlıyordu. Bu iş, ben o, o ise ben oluncaya kadar devam etti. Ve aşk ruhun mutlak saflığına düşmüş oldu.

Ruhu, bir seher vakti bana geldi, yüzü toprağa sürmekte idi «Ey şeyh elamân, elamân! beni öldürdün, yetiş!» diyordu. Ne istiyorsun, dedim. «Gelip ayağını öpmek için beni çağırmanı istiyorum» dedi. İzin verdim. İstediğini yaptı. Sonra yüzünü kaldırdı gönlümden kâm alıp rahatlayıncaya kadar kendisini öptüm!

*
**

İsteseler de istemeseler de canlıların nefislerindeki zikir, alıp verdikleri nefeslerdir. Çıkan ve giren her solukta Allah (c.c.)ın ismi vardır. Bu da «he» sesidir. Çıkan «he» nin kaynağı kalptir, inen «he» nin kaynağı ise Arştır. «Hû» kelimesindeki vav ise ruhun ismidir. Zira, hazret-i rububiyetin hizmetcilerindendir. Onun için de bu vuslatı kazandırmıştır.

Şeyhlerden biri — Sehl b. Abdullah Tüsterî (Öl. 283/986) olduğunu zannediyorum — müridlerine şöyle demişti: «Size bir belâ ve musîbet geldiği zaman sakın oh! demeyin. Çünkü bu şeytanın ismidir. 'Âh' deyin. Bu Allah'ın ismidir» «vah», «vah» da böyledir. Çünkü bu, «Hû» nun ters dönmüş şeklidir.

Dil bir harf ile zikretmek için kâfi gelmez. Çünkü lisan çift olan şeylerdendir. (küçük dil, büyük dil). Kalb ise böyle değildir. Zikr için bir harf ona kâfidir. Çünkü kendisi de herkesin göğüs boşluğunda bir tanedir. (Bk. Ahzab, 33/4).

Allah kelimesindeki «he» bu «he»dir. Elif ile lâm harf-i tariftir. İkinci lâmın şeddesi tarifi kuvvetlendirmek içindir. Bu durumda sondaki «he» ile tarif lâm'ı sakindir. Arapça gramerine göre iki sâkin harf yanyana gelince birincisi kesre ile harekelenir. O zaman Elihe olur. Ama bu takdirde fiile benzer ve vezninden çıkar. Daha sonra bir «lâm» ilave edilir ve bu lâm kardeşi olan öbür lâm'a eklenir ve birinci aslına uygun olarak cezm edilmiş halde kalır, ikincisi harekelenir. Bütün bunlar İsm-i a'zamın «h» olduğuna dikkati çekmek içindir.

«He» sakindir dedik, zira onun aslı kalbtendir. Kalp daire biçimindedir. «He» harfinin yazılıştaki şeklinin yuvarlak oluşu bu mânaya işaret etmektedir. Daire, merkezi ve aslı olan noktadan ayrılmaz, hareket etmez. Kalp dairesinin merkez noktası ise Hakk'tır.

Şöyle de ifade edilebilir: Daire gibi bir sâkin, bir de muteharrik

vardır. Daire ise bir nokta etrafında bulunur. dâire, değirmen taşını çeviren demirin çevresindeki taştır. Veya dâire kuzey-güney kutup dâireleri arasındaki iki noktadır. Sözkonusu ettiğimiz «ha», ağzımızla telaffuz ettiğimiz «he» değildir. Çünkü bu «he» «h» ve «elif» ten meydana gelen iki harftir. Bununla biz aslı itibariyle bir olanı, dilden değil kalbteki aslı yönünden tek olanı ve çiftler âlemine kat'iyen çıkmayanı kasdediyoruz. Çünkü kalp, birlerle çiftler arasında bir vasıtadır. Bununla ismi aziz olan Allah'ın şu büyük sırrı ortaya çıkıyor: «Herşeyden çift çift yarattık ki iyice düşünesiniz. O halde hemen Allah'a kaçınız» (Zariyat, 51/49, 50). Yani ikiliklerden birliğe koşunuz.

K a l p kelimesinin sözlük anlamı bir şeyin, şekil ve mâna yönünden ortası ve özü (adl) demektir. Burada «he» harfi de — ebced hesabıyla — beş rakamının ismidir. Beş ise tek rakamlı harflerin (1-9) tam ortasında yer alır (19). Beş vakit namazın sırrı da buradan zuhûr ediyor. «İslâm beş temel üzerine kurulmuştur» hadisi de öyle (20).

H ü v i y e t ikidir: O'nun hüviyeti, senin hüviyetin. Kendi hüviyet ve kişiliğini yok edersen O'nun zâtı ile bâkî olursun. «La ilâhe illâllah» sözünün mânası da budur. Yani O'nun hüviyetinin dışında gerçek hüviyet yok. Şu âyet te ona işaret eder: «O'nun vechinden başka her şey helâk olucudur» (Kasas, 28/88). O'nun dışındaki herşey yok olunca şöyle buyuracak: «...Bu gün mülk ve saltanat kimindir? Bir ve Kahhar olan Allah'ındır» (Gâfir, 40/16).

Kendi hüviyetini yok ettiğin oranda O'nun hüviyeti seni bürür. Böylece, önce — iyi olsun kötü olsun — kendi sıfatlarının hüviyetleri fâni olur. O zaman O'nun cemâl ve celâl sıfatları seni bürür. Daha sonra zatından fâni olursun, da O'nun hüviyeti seni bürür. O anda sadece O'nun hüviyeti vardır. O'nun dışında hiçbir şey yoktur. O anda va'dı nakd olarak, veresiye olanı peşin halde bulursun: «Bugün mülk ve saltanat kimin? Cevap: Bir ve Kahhar olan Allah'ın...» (kıyamet günü söylenilecek bu sözü, şimdi söyleniyor olarak bulursun).

Zâtın tecellisi makâmında Allah vâhid mânasına gelir. Çünkü bir olan hiçbir yönden diğer bir ikincinin varlığını gerektirmez. Çünkü halis birliğe zıt düşer. Buradaki kahhar, bir ve tek anlamında-

---

19. «He» harfi ebced harflerinin beşincisidir: Elif-be-ce-de-*he*-vav-ze.
20. Buharî, *İman*, B. 1, 2; Müslim, *İman*, 19-22.

dır. Zira O, vahdaniyeti ile ferdaniyet makâmında olanları kahr eder. Bunu muteakiben Allah onları mahv ettikten sonra isbât, ifnâ ettikten sonra icad edince şöyle feryad ederler: Sadece kahhar olan bir tane Allah var!

Allah'ın kelâm ve sözü, gayb âleminde elbiseden soyununca, Seyyar sanki kulağının zarı patlıyormuşçasına birtakım sesler işitir. Seyyar o anda — istese de istemese de — kendinden geçer ve secdeye kapanır. Sonra Hakk'ın cemâli ona ulaşır ve onu isbat eder, var kılar (mahv-isbat). Bu durum Seyyarın takatı ve manevî gücü oranında olur. Allah, kelâmındaki tecrid halini devam ettirirse Seyyar ölür (ilâhî kitabı, çıplak bir şekilde dinlemeye takat getiremez). Hz. Musa (a.s.)'nın durumu ona keşfen gösterilir. İsmi aziz olan Allah Hz. Musa'ya şöyle demişti: «Biz seninle onbin insanın kuvvetiyle konuşuruz. Bunu biraz daha çoğaltsaydık muhakkak ölürdün».

O zaman sûrun nefhası (sura üflemenin hakikatı) ve «Allah'ın günleri» (İbrahim, 14/5; Casiye, 45/14) tecellî eder. Allah'ın günleri, O'nun helâk ettiği günahkâr kavimlerin zaman ve çağlarını ifade eder. İlgili ayette Allah şöyle buyuruyor: «Onları korkunç bir gürültü yakaladı...» (Hud, 11/94), «Onları korkunç bir zelzele yakalayıverdi...» (Araf, 7/91). Sonra Allah'ın lutfu onlara ulaşmadı ve derhal hepsi öldü, yok oldu.

Bu hâl, ismi aziz olan Allah'tan bir lutuf ve ikram olarak, Seyyarın sebatı, kuvveti, imanı ve irfanı artsın, Allah'a yönelenler gerçekten O'nu saysın ve hakkiyle O'ndan korksun diye verilir. Bu sır şu âyetten de anlaşılıyor: «Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini sağlamlaştıracak ve tatmin edecek haberleri sana anlatıyoruz...» (Hud, 11/120). Resûlüllah ta bu haberlerden sözkonusu zevk ve tatmini buluyordu. Bu konuda bir hadisinde şöyle buyuruyor: «Hud suresi ve kardeşi olan diğer sureler beni ihtiyarlattı» (21). Bu tat ve korkudan, nasiyesi ağarmıştı. Çünkü Allah sözkonusu sürede O'na şöyle emrediyordu: «Bunun için sen ve seninle beraber olanlar emrolunduğun gibi doğru olun. Aşırı gitmeyin...» (Hud, 11/112).

Tekrar Tusterî (Kaddesellahu ruhahu)nin sözüne dönüyor ve diyorum ki: Tusterî demişti ki: «Ah Allah'ın ismidir. Sebebini anlatmıştım. Oh şeytanın ismidir». Çünkü hı'nın çıkış yeri kalp dediğiniz kurb makâmından uzaktır.

---

21. Tirmizî, *Tefsir-i sure-i Vakıa*, 6.

Bunun için meselâ ağzından balgamı atmak isteyen kimse ona ianet ediyor ve memnun olmadığı için kovuyormuşçasına «oh» diye bir ses çıkarır. Yine insan hoşlanmadığı bir şeyi gördüğü ve onu kendisinden uzaklaştırmak istediği vakit, oh der ve böylece ona tükürür. Ayrıca «hı» harfinin çıkış yeri de — Şeytanın kibir ve büyüklük taslamasına uygun olarak — harflerin çıkış yerlerinin en üstünde ve en yukarısındadır.

Nefis rahatı bulunca istirahat eder, keyflenir ve: «Oh!» der, yan gelip yatar. Çünkü şeytanın sevgilisi ve dostu bu kelimedir. Kadehleri kardeşinin ve dostunun ismi ile yudumlar. Kendisine musibet ve belâ oku isabet edince yine oh der. Halbuki nefs-i mutmainne ise bilakis darda kaldığı zaman «Allah, Allah» der. Şu âyetteki sır budur: «...Sabredenleri müjdele ki onlara bir belâ eriştiği zaman 'Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz', derler» (Bakara, 2/155, 156).

Şu var ki, bu isim, yani «ha», İsm-i azam'a bitişecek kadar bir noktaya ulaşır. İsm-i azam'ın başlangıcı da Allah'tandır. Çünkü Allah kelimesi bütün cemâl ve celâl sıfatlarını içine alan zat ismidir. Fakat daha sonra keşfin artmasıyla mânası açıklık kazanır, Allah kelimesinin harfleri azalır ve o zaman sen «hû» dersin ve hû hazır, yakin ve sabit olan Zat'a işarettir. (gâibe işaret değildir).

Bu «hû» kelimesindeki «vav»ın hazfi ve ortadan kaldırılmasıyla da harflerdeki çokluk, terkib, telaffuz ve dudak kımıldaması sona erer. Artık zikir ve kalbin huzuru yalnız başına kalır. Sonra bu durum kalbte kuvvet bulur ve sır noktasına ulaşır. Oradan himmet ve kudrete intikal eder. Nihayet İsm-i azam'la birleşir. Harfler ve çokluk sebebiyle vav hazf edilerek azaltma durumu vaki olur. Böylece «he» harfindeki kesret, terkib ve onu telaffuz etme hali ortadan kalkar. İşte o zaman mücerred zikr ve kalb huzuru vâki olur. Sonra bu durum kalbte kuvvetlenir ve oradan sırra intikal eder. Sır da güçlenince himmete ve kudrete intikal eder. İşte o zaman isme bitişir.

Zaman zaman isim denizine düştüğü vakit Seyyarın kalbinden — kendi irâde ve isteğine bağlı olmadan — bir sayha ve ses çıkar. İlk zamanlar bu göğüsteki bir hıçkırık gibidir. Sonra (He harfi) kuvvetlenir ve İsrafil'in sûrunun nefesi gibi Seyyarı veya başkalarını öldürebilecek bir makâma yükselir. İsm-i azam ile ittisal ve birleşme zayıf olduğu zaman bir ka'b (boğum), kuvvetli olduğu zaman ise iki ka'b, ittisalin çokluğuna işaret etmek için de zaman zaman üç ka'b olur.

Bu sayha ve ses de kendisine riya ve şöhret hissinin karışıp ka-

rışmaması oranında da kuvvetli veya zayıf olur. Bu konu için şu âyette bir işaret vardır: «İki denizi salıverdi. Birbirine temas ediyorlar. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar» (Rahman, 55/19, 20). Bu iki şey hudûs âlemi ile kıdem âlemidir. Kıdem âlemi kalbe galip geldiği müddetçe hudûs âleminin kalp üzerine galebe ve galibiyeti azalır. Yani kalp bundan boşaldıkca ondan dolar, ondan boşaldıkca oradan dolar. Bununla şu âyete işaret vardır: «O gün ne mal fayda verir ne de oğullar. Ancak Allah'a pâk ve selim bir kalb ile varan müstesna» (Şuara, 26/88, 89).

Ebu Necib Suhreverdî, (Kaddesellahu ruhehu) şöyle demişti: «Kalbim boş bir kuyu gibidir, sırf onun için».

Kalblerin ism-i azamla ittisalinden çıkan bu sayha ve figânlar, ihtiyar ve irâde şaibesinden saf ve halis olursa saf ve halis olur, ihtiyar ve irâde ile çıkarsa, bu sayhalar ihlas sarayına asla giremez.

İkisi arasındaki farka gelince, irâde ve isteğimizin dışında meydana gelen ses ve sayha, haberin yokken çarpışan ve ne zaman başladığını da bilmediğin iki taşın birbirine çarpmasından meydana gelen ses gibidir. Veya **Seyyar** tesbih ettiği zaman başladığını bilmediğin ve tatmadığın, kulaklara korku salacak derecede veya tesbih ettiği zaman, şiddetli ses çıkaran gök gürlemesine benzer, öyle ki, kulaklara zarar vermesinden korkulur. Halbuki, sen başlangıçta bunu bulmuş ve tatmış olmazsın, başlamasını bilmezsin.

Fakat insanın kendi istek ve irâdesi ile çıkardığı sese gelince, bunun için başlangıçta bir ülfet ve ilk zamanda bir kasd vardır. Bunlar irâdesi ile hareket edenle zarurî (refleks) hareket edene benzer. Aradaki farkı kesin bir biçimde idrâk edersin. Bu iki sayhadan birincisi temizdir, oluşun ve kevnin dışındadır. İkincisi ise riyâ ve şöhret pisliği ile kirlenmiştir. Şüphesiz kalbler ve ruhlar birincisini kabul eder, nefis ona boyun eğer. İtiyarî olan ikincisini ise kalb ve ruhlar benimsemez, olsa olsa irâdenin galibiyeti sebebiyle nefsler onu kabul eder. Birinci tabiî seslerin üstünde hayret verici bir sayha neticesini meydana getirir. İkincisi tabiatta benzeri bulunan seslerdir. Fakat bu sesler harikulâde ve olağanüstü bir şekilde çıkmazlar.

Temiz dediğimiz birinci şekil sayha, şeyhin irâdesinde kendi irâdesini yok ettiği zaman **Seyyara** ikrâm edilir.

Cüneyd Bağdadî (Kaddesellahu sırrehu)ye dervişlerin sayhalarından soruldu. Şöyle cevap verdi: «O İsm-i azam'dır. Onu kim inkâr eder veya kötü görürse kıyamet günündeki sayhanın lezzetini bulamaz».

Hüzün mutlak susmadır. Onda sayha yok, sadece nefes darlığı hastalığına tutulan bir kimse gibi soluk alır-verir. Sadece korku sebebiyle uzun uzun nefes alıp vermeler vardır. Bu hâl kuvvetlenince, ses rîn haline gelir. Rîn noktasını da aşınca hüzün sona erer. O zaman hüzünle üns hâlinin ortaya çıkması için, neşe, coşkunluk ve ferahlık halleri bastırır, hücûm eder.

H ü z ü n, arzu edilen bir şey elden kaçırıldığı zaman sözkonusudur. Bunun hakikatı kalbin sevgiliye özlem ve hasret duyması gibidir. Ancak o halinde, özlem duyduğuna vasıl olduğu için artık özlem duymaz. Ama ayrıldığı zaman ayrılışı sebebiyle hüzünlenir. Hüzün elbisedir veya dış kabuktur. İç ve öz ise ya özlemdir veya özleyendir. Başka bir benzetişle hüzün lokmadır. Âşık o lokmayı yiyen kimsedir veya hüzün şarabtır. Aşk veya âşık bunu içen kimsedir.

Elbise giyen kuvvetlenince elbiseyi atar veya üzerindeki örtüleri yırtar. Çünkü sevgililerin yanında elbiseler bir perde ve engeldir. Veya şöyle diyelim: İç ve öz büyüyünce dış kabuğu yarar veya bir dane gelişir, büyür, taşı ve toprağı delerek biter. Yahut yumurtadaki civciv büyür canlanır ve kabuğunu kırar. Veya özleyenin özlemi sürekli olarak hüznün lokma ve suyu ile kuvvetlenince hemen ü l f e t ve dostluğa adımını atar. Onun sayhası ve feryadı, kendi irâdesi dışında ona doğru adımını atmış olmasındandır. Bunun gibi bütün kuşlardan çıkan sesler göğüslerindeki özlemden kaynaklanır. Bu sesler, ya öncesinde hüzün bulunmayan bir zevk ve safanın eseridir, veya öncesinde güçlendirici bir hüzün bulunan haz ve zevkin neticesidir.

Seyyar, kendisinden kuş seslerinin çıktığı bir hâle ulaşır. Bu Allah ile ü n s ve b a s t hâlinin ondan da öte O'nunla olan ferah ve sevincin bir neticesi ve meyvesidir. (Seherlerde kuşlar ile çağırayım mevlam seni/Yunus Emre).

Kerbelâ yolunda iken bir dervişten böyle bir ses duyardım, kötü görüp inkâr etmiş ve durumu kendisinden sormuştum. «Hayırlı olur inşaallah bu, sadece mübarek bir şeydir», diye karşılık verdi. Benim o makâma henüz ulaşmadığımı firaseti ile tesbit edince bana bu sözlerin dışında hiçbir şey söylemedi. Gerçekten bir zaman sonra o makâma ulaşınca, kuş seslerini işitme hâlini tecrübe ile öğrendiğim zaman o dervişin sayhasının doğru ve sahih olduğunu anladım. Nedametle parmağımı ısırdım. Hayret ve dehşet içinde kalanlar gibi «Sübhanellah» dedim.

İşin garib tarafı — bu işten haberi olanlar müstesna — insanlar arasında adım mecnun ve deliye çıktı.

Bu güzel bir hâldir. Ancak bunun üstünde daha yüce hâller vardır. Bu, m ü l k u ' l - h â l (hâllere mâlik) olmaktır. Çünkü kişinin hâle hâkim ve gâlib olması hâlin o kimseye mâlik ve gâlib olmasından daha kuvvetlidir. Bu da şöyle olur: Bir şahıs önce irâdesini Hakk'ın irâdesinde yok eder, bundan sonra daha da ilerliyerek Hakk'ın irâdesi ile vasıflanır. Hakk'ın ihtiyarında fânî olmaktan da yücedir. Bu, büyük hücumlar, celâl sahalarında koşuşmalar, büyüklük meydanlarında yarışmalar, hüviyetin havasında uçmalar gibi imtihan ve denemelerle tamamlanır. Netice Seyyar (ilâhî) vasıflarla ittisaf elbisesini giyer ve (ilâhî) ihtiyar hilati ona giydirilir. Hakiki mânada tarikatta halife odur.

Allah buna işaretle şöyle buyuruyor: «Allah sizi yeryüzünde halife kıldı..» (Neml, 28/62; Fatır, 35/39), «Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım» (Bakara, 2/30).

*
**

G a y b e t hâlinde iken bazı semâlar görülür, onlarda yıldızlar, güneşler, aylar vardır. Hepsi yakînin sebeblerindendir. (sâliki ikân ve yakîn haline ulaştırır). Fakat bu yıldızlar için çeşitli tefsir ve yorumlar vardır: Bazan Kur'an, bazan da insanlardan bazı kimselerin cevherleri olurlar. Bir yıldız, kendi semâsında sabit iken ve Seyyara hücûm etmeden ona görünürse, Seyyar ona gider ve ziyaret eder. Şayet ona hücum eder ve içine girerse bu sefer o Seyyara gelmiş ve onu ziyaret etmiş olur. O yıldızın büyüklüğü küçüklüğü, saf oluşu, gizli oluşu, nuru, çokluğu, azlığı, toplu veya ayrı oluşunda ziyaretcilerde mevcut olan büyük küçük, saf, gizli, nur, çokluk, azlık, toplu, dağınlıklığı için âyetler ve alâmetler vardır.

Bazan Seyyar burclar, menziller ve bunlara dahil olan yedi seyyarı müşâhede eder. Bunlar, Seyyarı karşılayan ve v â k ı a ve m â n a denilen şeylerdir. Bu vâkıa ve mâna yakında vücud âlemine dahil olacak demektir.

Birgün gaybet halinde iken, güneşi gördüm. Bir kavs ve burçtan çıktı oğlak burcuna girdi. Sonra beni ziyaret etmek için o bölgenin sultanının veziri yanıma geldi. O günlerde halvette idim. Anladım ki bu, sultanın (bu) fakire gösterdiği tevazu ve alçak gönüllüktür.

Cesedlerden önce ruhların bir araya toplanması, yine cesedlerden önce birbirlerini ziyaret etmelerinin sırrı, ruhların cesede olan üstünlüğüdür. Bütün insanlar için durum böyledir. Ancak zevki bo-

zulanlar bunu hissedemezler. Varlık hastalığının basirete çökmesi sebebiyle gözü kör olanlar da bunu göremezler. Bu ruhların meclisinden ancak gücü nisbetinde nasibini alır. Meğer ki, insanlardan herbiri, ruhların birleşmesinden kendi miktarlarınca pay almış olsunlar.

Şu halde avam akılla hatırlar ve dille zikreder. Avama mezkûr hücûm edince, şu atasözünü söylerler: Dostunu ve sevdiğini zikrettin, o halde kuru üzümü hazırla! Bunun mânası şudur: O seni ruhu ile ziyaret etmiştir veya sen onu ruhunla ziyaret etmişsindir, ziyaret yakında şahıslar ve bedenler arasında vaki olacaktır.

Havas hakkındaki durum şöyledir: Kardeşini ve dostunu ziyaret edecek veya dostu onu ziyaret edecek, ve aralarında şöyle, şöyle... hususlar cereyan edecek, diye havastan olan zat içinde bir his bulur, veya üzerine vaki olan bir vakar bulur da kardeşini zikretmekle beraber itminan bulur. Sonra bu vakar biraz büyür, beyaz bulut gibi görülür. Önüne gelir, deprenir, artar. Daha sonra önünde hareket eder, ışık saçan bir nur haline gelir. İnsan çok garip ve dikkat çekici bir şeye baktığı veya çok şahaser bir şeyi dinlediği gibi hayret ve dehşet içinde ona bakmaya başlar. O anda görme duygusu da değişikliğe uğrar. Hiç göz kapaklarını kırpmadan bir noktaya bakar, dalar gider. O zaman ruhlar âleminde sırların bir araya gelmesinden dolayı herşeyi, hatta kendini bile unutur. Ve o zaman havas kendileri ile kardeşleri arasında maddî âlemde ve bedenler arasında bir ziyaretin cereyan edeceğini ve bunun vukua gelen ruhların ziyaretinden ibaret olduğunu anlar.

Şeyh Ammar'ın himetine aralıksız devam etmeye başladığım zamalarda bu iş doğru mu, yanlış mı, diye tereddüt ediyordum. O günlerde de Şeyh bir köye gitmiş sonra dönmüştü. Şeyh bizim olduğumuz şehre yaklaşınca onun vakar, bölge ve himmeti bir dağ gibi üzerime çöktü. Bu durum karşısında hiç kımıldayamadım. O anda bana bunun Şeyh olduğu, misafir olarak gittiği köyden dönmekte olduğu ve buraya yaklaştığı ilham edildi. Ve arkadaşlara: «Haydi geliniz, Şeyhimiz geliyor karşılayalım», dedim. «Sana bunu kim haber verdi», dediler. Ben de: «O'nun vakarı üzerime düştü», deyince alay edercesine güldüler. Benim ciddî olduğumu gördüklerinde ise bu söylediğimin gerçek olup olmadığını denemek için yola düştüler. Şehrin dışına çıkar çıkmaz ata binmiş olan Şeyh, güneş gibi bir tepeden üzerimize doğdu. Müridler ve dervişler bu durumu görünce şaşırdılar ve biraz önce yaptıklarına pişman oldular.

Havas hakkında ruhların şekilleri ay, güneş, beş şaşkın (hamse-i mutahayyır) gibi semâda sâbit olan yıldızlar biçiminde zuhûr eder. Bunun başlangıç noktaları dardır, bitiş noktaları da.

Seyyar gaybet hâlinde iken başlangıçta bir nokta gibi görülür, daha sonra büyür, yıldız haline gelirler. Bazan da gaybet hâlinde olmadığı, fakat göz kapaklarının kapalı olduğu zamanlarda ortaya çıkarlar. Daha sonra çoğalırlar ve bu yıldızlar Seyyara gündüzün ortasında zuhûr ederler. Artık gözleri kapalı değildir. Dilinden de şu sözler dökülmektedir: «Subhanellah, ve'l-hamdülillah, ve lâ ilahe illallahu vellahu ekber, ve lâ havle ve lâ kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-azîm».

Bu halde ilerler, Seyyar için bir hâl hasıl olur. Onun himmeti ile ruhlar — isteseler de istemeseler de — huzura gelirler. Sonra hâli ilerler ve ölülerle dirilerin ruhlarını ayırdeder. Nebîlerle şehidlerin ve diğer insanların ruhları arasındaki farkı görür.

Gök ve gökteki yıldızlar, Seyyar aşağıda olduğu halde görünürse bu, kullarda tasarruf gücü ve yetkisi olmaksızın onların hâllerini murakabe etmesinin başlangıç noktasıdır. Bu, kendinde zuhûr ederse ve tadarak bunun o olduğunu anlarsa, bu kendi hâlinin onların hâlleriyle eşit olması demektir.

Gök ve gökteki yıldızlar Seyyara altından görünürse, bu, kâmil bir mürakabedir, onlar üzerinde, tasarruf yetkisinin ona verilmesidir. Şu âyet oradan tecelli eder: «O kulları üzerinde Kahhârdır. — yegâne — tasarruf sahibidir...» (En'am, 6/18-61).

Seyyara tasarruf gücü verilmesinin alâmet ve işareti bazan şöyle olur: Önünde iki kutup ile burç ve menziller görür. Elini teker teker bunların içine sokar ve içindekilerden haber alır.

Gaybet hâlinde iken din âlimlerinden birini gördüm. Gökyüzü berrak ve yıldızlarla dolu idi. Âlim, «Bu güneş ve yıldızların mânasını anlıyor musun?» dedi. Buyurun söyleyin dedim. Şöyle dedi: «Allah gece ve gündüz kullarına bakar, O'nun gece bakışı yıldızlar, gündüz nazar etmesi ise güneştir».

Yine gaybet hâlinde iken, yıldızlı bir gökyüzü gördüm. O semâdaki yıldızlardan, Kur'an'ı anladım Âyetu'l-kürsî şöyle idi:

Harfsiz ve kelimesiz yazılmıştı.

Bir başka gaybet hâlinde de gökyüzü Kur'an kitabı gibi ortaya

çıktı. Dört köşe şekiller ve noktalarla şöyle yazılmıştı:

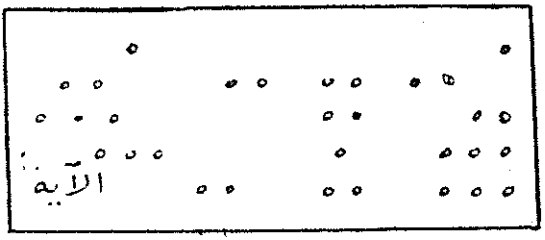

Bu Taha suresinin şu âyeti idi: «...Gözümün önünde büyüyesin diye senin üzerine benden bir sevgi koydum...» (Taha, 20/39-40).

Bunu anlıyor ve okuyordum. Bunun, tanıdığım bir kadına dair olduğu bana ilham edildi. Kadının ismi Benefşe (menekşe) idi. Gayb âlemindeki ismi ile, «İsteftiyn» idi.

Seyyar makbul haline gelince gayb âleminde ona isim ve künye verirler. Şeytanın ismi ile Allah Taâlâ'nın ism-i azam'ı ona tarif edilir.

Benim gaybtaki ismim **Kanterûn**'dur. Künyeme gelince onun hikâyesi de şöyledir: Hafız Silefi İsfahanî (Öl. 576/1180)den İskenderiye'da hadis dinliyordum. Bu yaşlı âlim mezhepte Şafiî, itikadda Selefi idi. Yaşı yüzün üstünde idi.

Yine gaybet hâlinde olduğum bir sırada Resûlüllah'ı, yanında ikinin ikincisi (Hz. Ebu Bekir) olduğu halde (Bk. Tevbe, 9/40) benimle oturur bir vaziyette gördüm. O kadar ki dizi dizime değdi. O anda bana, her gün Kur'an-ı Kerîm'den O'nun için okuduğum çeşitli virdlerimin olduğu ilham edildi. Hemen virdimi okumaya başladım. Bitince, bunu çok iyi bulduğunu ifade ederek: «İşte böyle gündüzün hadis dinle ve gece Kur'an-ı Kerîm oku» dedi.

Daha sonra kendisinden künyemi sormam ilham edildi ve sordum: «Ya Resûlallah, benim künyem Ebu'l-Cenâb mıdır, yoksa Ebu'l-Cennâb mıdır? Benim nefsim Ebu'l-Cenâb (yücelik babası) şeklinde olmasını istiyor». «Hayır» dedi. «Künyen Ebu'l-Cennâb (korkanların babası) dır». dedi. O zaman yanındaki arkadaşı da, «Evet ya Resûlallah o Ebu'l-Cennâb'tır». İşte bu iki isim dünya ve âhiretin sırrına sahiptir. Ebu'l-Cenâb deseydi ben dünyaya sahip olacaktım. Ebu'l-Cennâb dediği için, Allah'ın izni ile ikisinden de uzak kalıyorum.

Şeytanın ismine gelince. Yine birgün gaybet hâlinde iken şeytanı gördüm ve tanıdım. Fakat doğru söyleyip söylemediğini denemek için tanımamazlıktan geldim ve ona sordum: «Kimsin ve adın nedir?».

— Garip bir adamım, ismim de Yunak.
— Hayır sen Azâzilsin. dediğim zaman derhal üzerime atıldı ve:
— Evet ben Azâzîlim, ne yapacaksın?

Aramızda maceralar geçti, bunlardan biri şudur: Bedenim bedenine ve yenlerim yenlerine gelecek şekilde elbisemin, onun elbisesine dikili olduğunu gördüm. Kurtulmak isteyen aciz bir kimse gibi, ona kurtuluşun ve necatın yolunu sordum:

— İnsan senden nasıl kurtulur?
— Ancak elbisesini elbisemden ayırdığı zaman.

Hemen elbisemi çektim. O da çekti ve elbisem elbisesinden koptu. Elbisesinden çıkınca çıplak hale geldi, gözü de kör oldu.

Bu olay Peygamberin şu hadisi ile tefsir ve izah edilmiştir: «Şeytan, kan gibi, insan oğlunun damarlarında dolaşır. Dikkatli olunuz ve bu yolu oruçla daraltınız» (22). Şu hadisin mânası da bunu izah eder: «İman çıplak (bir insan gibi)dir. Elbisesi takvadır. T a k v a, şeytan çekişmesi karşısında gönüllere bir sığınaktır.

Bedenimde kalan yırtık elbise hırkam (murakka)dır. Çünkü bu güç ve kuvvetten dolayı meydana gelen bir yırtık değil acizlik ve zayıflıktan meydana gelmiş yırtıktı. Sûfiler arasında yırtık elbise giymenin sırrı da budur. Bunun yorumu: Mümin ve müslümanlar, yeryüzünde Allah'ın gözü ve casusudurlar. Tekkelerde suf (yün) tan yapılmış elbise giyen fâsık bir kimse gördükleri zaman, onu şiddetle tenkid edip, kınarlar, hatta heyecanlarını daha da ileri götürerek — aynı tekkede yaşamış olsalar bile — dövüp hırpalamak isterler.

Onun zıddı olan birini gördüklerinde, bu kimse sırren ve bâtınen velî bile olsa, mânaya suretle itibar ederek onu tazir ederler. Bu zâhirî engeller ondan zâil olunca Hakk'ın günahkârlara olan şefkatı, merhameti ve onların kusurlarını örtmesi, ile bunlardan yararlanarak laîn, yani şeytan onu kendine çekmek ister. Umulur ki, bundan sonra Allah onun tevbesini kabul eder.

Nefis ölmeyen bir yılandır. «Ef'â» denilen zehirli yılan buna güzel bir misâldir. Bu yılan kesilse, başı ezilse, yumuşak bir şekilde dövülse, sonra derisi bedeninden soyulsa, eti pişirilse, yense ve bu derisinin üzerinde birkaç yıl geçtikten sonra güneşin altına konsa hemen hareket etmeye başlar. Nefs de tıpkı bunun gibidir.

Ölmüş olan nefse hevâ, şehvet ve şeytanlık ateşi vurduğunda

22. Müslim, *Selâm*, 23, 25; Ebu Davud, *Sünnet*, 17-18; *Edeb*, 81; *Savm*, 79; İbn Mace, *Sıyam* 65.

hemen canlanıp. harekete geçer. Sonra nefs vücudun organlarına zulm etmeye devam eder, organlardaki gücünü ve gıdasını geri alır ve nihayet ayağa kalkar.

Bu takdirde bu işin kökünden tedavisi ancak sûreti ve şekli değiştirmekle olur. Bu da şu sözümüzün sırrıdır: «Gücünün yetmemesi ismettendir».

İ s m e t (günah işlememe, masum ve mahfûz olmak) bazan vasıtasız olur. Peygamberlerin ve meleklerin ismeti gibi. Bazan bin kişinin vasıtasıyla olur, silsilede olduğu gibi. Uyanık ve dikkatli Seyyar, bu silsileyi görür. Cahil, gafil ve şaşkın ondan zâhil olur.

Birincisi sadece Rabb'ını, ikincisi ise sadece nefsini görür. Seyyar önceleri s e b e bi, daha sonra ise m ü s e b b i bi müşâhede eder. Zamanla sebep ile müsebbibi aynı anda müşâhede edecek biçimde onlarla ilişki ve ülfet kurar. Daha sonra ise fanî olanı bırakır bakî olanı tercih eder ve artık sadece müsebbibi görür. Bir kısım şeyhlerin (k.s.) şu sözünün anlamı da budur: Herşeyden sonra Allah'ı gördüm, sonra onu herşeyle beraber gördüm. Daha sonra ise herşeyden önce O'nu gördüm. Bu, Allah'ın tevhidinde fâni ve zikrinde istiğrak hâlinde bulunduğu için böyle olmuştur.

Bu şuna benzer: Bir kimse güzel bir şahsı görür. Ona ilk bakışta yüzünü, boynunu ve yüzde bulunan göz, burun, yanak ve ağız gibi yerleri birer birer görür, Onu tedrici surette beğenir ve hoşlanır. Bu beğenme, güzel vasıflara sahip olan zata karşı kalbin içinde bir sevgi meydana getirir. Bu suretle bütün vasıflar dolaşılır. Tüm vasıflar dolaşılıp beğenme işi tamamlandıktan sonra, ona karşı olan aşkını kemâle erdirir, Seyredilen zat seyredenin kalbinde yerleşir, bir müddet onu bu şekilde müşâhede ederek bu hal üzere kalır, bu vasıfların sahibini huzur ve tezekkür ile seyreder. Nihayet vasıfların tezekkür ve mutalaa edilmesi fâni olur ve mezkûrun zikri bâkî kalır. Seyyar da böyledir, âyetlerin tezekkürü ondan fâni olur, âyetlerin hâlıkının tezekkürü bâkî kalır.

VELÎNİN ALÂMETLERİ

1. Allah tarafından mahfûz olması velînin alâmetlerindendir. Bu hıfz işi teselsül eden bir takım işlerle olur. Seyyar bu işlerin Allah'ın (c.c.) hıfzının sebebi olduğunu bilir.

2. Allah Taâlâ'nın çeşit çeşit lutuflarıyla onu talep etmesi ve araması da velînin alâmetlerindendir. Üzerinde kötü bir şey cereyan etmeden önce bahşedilen ikram mahiyetindeki bu nevi lutuflar hadsiz ve hesapsızdır.

Bu durum velînin Allah'a dönmesi ve yönelmesi neticesini doğurur, ona veya başkasına bir makâm olur. Bu makâmda yaptıklarına karşı Hakk'ın ona bir itabı ve tenbihi vardır. Bu da yaptığı işten dolayı Allah'ın bir ikaz ve uyarması olur. Çoğu kere kötü işlerin neticesinde meydana gelen yakîn hâli, iyi işlerin sonunda hasıl olan yakînden daha kuvvetli olmaktadır.

Bu şuna benzer: Köle efendisinin hizmetini iyi yapabilirse, efendisi ona hilat giydirir, yapamazsa, onu döver, azarlar, hapseder veya bir yere bağlar. Her iki halde de efendinin mükâfat veya cezası, kalbinde kölesine karşı duyduğu alâkayı gösterir. Dayak atması ikramda bulunmasından daha mânalıdır. Çünkü ikramın kölenin efendisine olan hizmetine bağlı olması mümkündür, efendinin kereminin neticesi olması da caizdir, aynı şekilde efendinin köleye duyduğu alâkanın tezahürü de olabilir. Dayak atmak ise sadece efendinin köleye alâka duyduğuna ve onu sevdiğine delâlet eder. Çünkü efendi sadece verdiği emirlere uyulmasını istemektedir. Zaten m a h a b b e t de, sevenin sevgilisine muvafakat etmesinden başka bir şey değildir.

İşte bunun gibi, kendi uykusunda veya kardeşinin uykusunda Rabb'i bir Seyyarı azarlar veya kendisine bir uğursuzluk ve musibet isabet ederse — Allah'ın ihsanında bulamayacağı — yakîn derecesini bulur. Zira ihsan ve ikram O'nun sıfatlarındandır. Halbuki ceza onun sıfatı değildir.

3. Duasının kabul edilmesi de velinin alâmetlerindendir. Bu konuda da Allah'ın velileri kısım kısımdır. Kiminin duasına anında, kimininkine üç günde, bazısınınkine bir haftada, bir ayda, bir senede, bundan daha az veya daha uzun bir zaman içinde icabet edilmiş olabilir. Bu zamanlama onların menzil ve makâmları ile ilgilidir. Buradaki «dua»dan kastımız da sadece, «Rabbım şunu, şunu yap» şeklinde olan dua değildir. Bu; sadece kalbindeki duaya delil teşkil eder.

Bir beyitte şöyle denmektedir:

«Şüphesiz söz kalbtedir. Dil ise kalbe delil oldu» (23).

4. Bir başka alâmeti kendisine İsm-i azam'ın (en büyük isim) verilmiş olmasıdır. Velilerden herbirine Allah'ın isimlerinden bir İsm-i azim (büyük isim) verilir. Velî de onunla O'na dua eder. O da kulunun duasına icabet eder.

Bir şahıs Bayezid Bistamî'ye gelerek O'na İsm-i azam'ın ne olduğunu sordu. Bistamî: «Bana bir ism-i asğar (en küçük isim) göster ben de sana İsm-i azam'ı göstereyim» dedi. Adam bu söz karşısında şaşakaldı. Ve «Evet O'nun bütün isimleri büyüktür», dedi.

Bağdat Şunuziyye mescidinde halvette iken üzerinde «ifteh bihanin» kelimesinin yazılı olduğu bir kağıt gördüm. Hemen bu kelimeyi bir kağıda yazarak tekkenin hizmetçisine götürdüm ve «İşte Allah'ın en büyük ismi», dedim. Başını önüne eğdi ve içinden bir şeyler fısıldamaya başladı. Bir müddet sonra evinin kapısını bir adam çaldı, izin verdik, girdi. Adamın nereden geldiğini anlıyamadık. Yanımıza bir kağıt bıraktı ve gitti. Elimizle yokladığımızda bir de ne görelim, 10 dinar. Hizmetçi düştü bayıldı. Bir saat sonra hayrette ve şaşkın bir şekilde ayıldı «Ne oldu sana», dedim. «Az önce bu Allah'ın en büyük ismidir dediğin zaman şüphe etmiştim. Ve kendi kendime şöyle demiştim: Ya Rabbi gerçekten bu İsm-i azam'sa şu anda bana on dinar gönder, dervişlere dağıtayım». Gerisi malum.

Tekke hizmetçisi bir müddet sonra bana şöyle bir şey anlatmıştı: Uykudaki adamın gördüğü gibi şahısları görmüşüm. Onların melekler olduklarını zannetmişim. «Biz filan kimseye İsm-i azam'ı verdik», demişler ve benim ismimi vermişler. Hizmetçi daha sonra şöyle dedi: «Seni kıskanarak onlara şöyle dedim: İyi ama onu bana değil ona verdiniz». Şöyle karşılık verdiler: «O pek çok müşâhede ve

23. Bk. *Şi'ru'l-Ahfal*, Nşr. Anton Salhanî, s. 503 (Beyrut 1891); L. Massignon, *La Passion d'al Hallac*, s. 605 (Paris, 1922).

riyâzet yapmaktadır. Sen ise böyle birşey yapmadın. Sen de Allah için mücâhede yoluna girersen ona verdiğimizi sana da veririz».

Veliye İsm-i azam verildiği gibi gayb âlemindeki isim ve künyesi ile melek, cin gibi ruhanî varlıkların isimleri de tarif edilir.

Seyyar için velâyet üç derecede tamamlanır:

I. Derece		II. Derece		III. Derece
Telvîn	→	Temkîn	→	Tekvîn
İlim	→	Hâl	→	Fenâ ani'l-hâleti fi'l-muhavvil
Müşâhade-i suver	→	Müşâhede-i meanî	→	Fenâ ani'l-meânî fî ma'na'l-meanî
Tecrîd	→	Tefrîd	→	Tevhîd
Havf-Reca	→	Kabz-Bast	→	Üns-Heybet
İlme'l-yakîn (Müktesebtir)	→	Hakka'l-yakîn (hâldir)	→	Ayne'l-yakîn (24) (Fenâdır)
İbadet	→	Ubûdiyet	→	Ubûdet
Talebu'l-abd	→	Kabulu'l-Hakk li'l-abd	→	Fenâ fi'l-Hakk
Kat'u'l-alâık	→	İttisal bi'l-hakâık	→	Fenâ ani'l-hakaik fî hakkı'l-hakâik
Ta'abbud	→	Ubûdiyyet	→	Hürriyet
Tezekkür	→	Zikir	→	İstiğrak fi'l-mezkür
Fenâu sıfatı'l-abd	→	Fenâ fî sıfatı'l-Hakk	→	Fenâ fî Zatihî
İbaret	→	İşaret	→	Gayb (25)
Huzûr	→	Gaybet	→	İhzar
Şuhûd	→	Gaybet	→	İşhad
Tehallî	→	Tecellî	→	Tevellî

«Allah salih kişilere yardım eder» (A'raf, 7/196).

*
**

Bil ki Seyyar ancak kendisine «kün» (ol) emri verildiği zaman velâyetle vasıflanır. Bu ise şu âyette ki Allah'ın emridir: «Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman ona sadece 'ol' deriz ve oluverir» (Yasin, 16/40).

Velî irâdesini Hakk'ın irâdesinde yok ettiği zaman kendisine «kün» emri verilir. Seyyar irâdesini Hakk'ın irâdesinde yok edince

---

24. Bilindiği gibi tasavvufta yaygın olan tarz ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn tarzında olanıdır. Nitekim Viyana nüshasında sıralama böyledir. Bk. *Fevatihu'l-cemâl*. Nşr. F. Meier, 85/3.
25. Bu ifade de şeyhi Ammar'dan iktibastır. Bk. Şehit Ali Paşa nu. 1395, 80a.

irâdesi Hakk'ın irâdesi olur. Artık Hakk'ın her istediği, kulun da istediği şey, kulun her istediği de Hakk'ın irâde ettiği şey haline gelir.

Şu âyet te buna işaret ediyor: «Âlemlerin Rabb'ı olan Allah istemedikce, siz hiç bir şey isteyemezsiniz» (Kuvviret, 76/30).

«Kâf» ve «Nun»dan meydana gelen «kün» emrini Allah'ın telaffuz etmesi caiz değildir. Bu bir işi süratli olarak yapma anlamındadır. Ve bu kelimedeki «kâf» kevn (dünya)in kâf'i, «Nun» ise O'nun nurudur. Nitekim bir hadiste de şu ifade vardır: «Ey herşeyin mükevvini (yaratıcısı), ey herşeyde meknûn (ve gizli) olan varlık!...».

«İftah bihanin», «Yunak», «Kanterûn», «İsteftîyn» kelimelerinin anlaşılan bir takım mânaları vardır. Ancak bunu zevk hâl ile işiten kimse bilir. Meselâ «İftah bihanin» «Yunak» hilede lutf ve latife yapan, mânasına, «Kanterûn», vâridlerin kabulune düşkünlük gösteren mânasına «İsteftîyn» ise zamanın Aişe'si anlamına gelmektedir.

Şöyle bir soru sorulsa: Diyorsun ki İfteh bihanîn İsm-i azam'dır. Peki o zaman iftah bihaninin anlamına nasıl gelebiliyor? İsm-i azam'ın mânası olması nasıl sahih olur?

Biz deriz ki: «Bunu biz zevk ve tadma yoluyla öğrendik. Şöyleki Allah'ı zikir, kalbe vâki olana kadar Allah'ı zikrettik ve sustuğumuz zaman kalbten hıçkırık sesine benzer bir ses duyduk. Sonra azamet ve kibriya vâridleri, kalbin celâlî ve cemalî tecellilere mazhar olması, zâhir ve bâtın âyetlerin ona zuhûr etmesi, sebebiyle kalb kuvvetlenince bu hal arttı.

Hakikat denizinden şarap içince s e k r hâline girilir. Bu sekr büyüklük ve yücelikler için duyduğu susuzluğu ifade eder.

Uçuş kudretinin ve himmetinin yüce olması, sebebi, o azamet ve celâlî hatırladıkca, ona ulaşmak için, ondan bir hanin, (özlem ifadesi, inilti) sudûr eder. Bu, dişi deve ve kısrağın (yavrusuna karşı duyduğu özlemin ifadesi olan iniltiye ve) hanine benzer. «İftah bi'hanin» (inilti ve özlem ile aç) ifadesinin mânası işte budur.

Bundan açıkca şu anlaşılır: Herşeyin İsm-i azam'ı onun yakîni celâl sıfatlarının menzillerini ve cemâl sıfatlarının mazharlarını tanıması miktarınca olur.

Resûlüllah'a (s.a.): «İsa (a.s.), peygamber su üzerinde yürüyordu», denilince şöyle buyurdu: «Yakîni çok olsaydı (su üzerinde değil) havada yürürdü».

T e v e k k ü l, yakînin meyvesidir. Meyva ise ağacın kuvveti oranındadır.

Tevekkül, Seyyarın va'd ve vaîd konusunda Allah'a güvenmesi, kendisine gelecek olan hiç bir şeyin elden kaçmayacağına inanmasıdır. Böylece onu üzmez. Elde ettiği şeyden dolayı da sevinmez. Çünkü işin aslına bakar, işin aslı da şudur: Herkese, yaptığının karşılığını veren de O'dur. «Kim zerre kadar hayır işlerse onu görür kim de zerre mikdarı kötülük işlerse o da onu görür» (Zilzal, 99/7).

Seyyar kendisine kötülük yapan şahsı Allah'a havale eder. Çünkü hakettiği cezanın miktarını ancak O bilir. Kendisine iyilik yapıldığında da durum böyledir. Yani bu iyiliği o insandan değil de O'ndan bilir. Hatta iyiliği ondan bilmek daha muvafıktır. Bütün bunların izahı İsm-i aziz olan Allah'ın şu sözünde vardır: «Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musîbet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o kitapta bulunmasın. Doğrusu bu Allah'a kolaydır. Bu kaybettiğinize üzülmemeniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmamanız içindir...» (Hadid, 57/22, 23).

Şöyle bir hikâye anlatılır (26): Adamın biri başka bir adamın sarığını çalar ve doğu tarafındaki imarete gider. Sarığın sahibi ise batı tarafındaki mezarlıklar bölgesine doğru koşar. Onu kabirlerin yanında gören bir şahıs: «Be adam, senin sarığını çalan doğu tarafındaki evine gitti, sen tam aksi istikamette batıdaki mezarlıklarda onu arıyorsun?», deyince adam: «Ey temiz kalpli insan, nereye firar edip kaçacak? Onu gözetlemeğe başladım (nereye kaçarsa kaçsın) eninde sonunda buraya, bu kabre gelecek», diye karşılık verdi.

Bu hikâyede şuna işaret vardır: Kalblerin kaçıp sığınacakları tek yer Hakk'tır. Masıvâ için merci O'dur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «...O'nun yüzü (zatı)nden başka herşey helâk olacaktır. Hüküm O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz» (Kasas, 28/88).

Tefvîz, teslim, rızâ, sabır, şükür de tevekküle dahildir. Bütün bunlar yakîn ağacında bulunan dal ve yapraklardır.

Zikir, sırra (ruha) vaki olunca, Seyyarın sukût halindeki zikri, iğne batırılarak dilde yapılan nakışlar gibi olur veya bütün yüzü dil haline gelir ve ondan feyezan eden, taşan bir nur ile zikreder.

Seyyar, saf hale gelip kendisi için himmet eli ortaya çıkınca, kaybettiği bu elden bedel başka eller bulur. Bu kalbin elidir. Orada (gönül âleminde) gaybta alır, gayba verir ve gaybtan yer.

Bu el gelişip kuvvetlenince Seyyarın önündeki âyetleri alırcasına oraya uzanır.

---

26. Bk: Senaî, *Hadikatu'l-hakika*, s. 673; Georg Rosen, *Elemanta Persica*, s. 60 (Leipzig 1915).

Bazı zamanlar da bu hayretin sonunda Seyyarda şöyle bir hâl ortaya çıkar: Sanki bu elde bulunan ateş dolu bir kap vardır, onu yer yüzüne vuruyor. Gökyüzü ise yakînin g a l e b e sinden ve kendisine hücum eden âyetler ordusunun şiddet ve kuvvetinden kan döküyor.

Hayret son haddine ulaşınca ona şöyle bir hal arız olur: Bu elde ateşten bir tokmak vardır. El, bu tokmakla yeryüzünü ve semâyı döğmektedir. Seyyar, yakînin galebesi ve âyetler ordusunun şiddetli hücumu sebebiyle sanki kanı dökülüyormuş gibi olur. Bazan tokmağın vurulduğu yerde, içi yağ dolu bir kavanoz bulunur, sanki Seyyar arzda ve semâda bulunan herşeyi bu yağla yakmak isteyen bir yağcıdır.

Buradaki sır şudur: Sâdık, ihlaslı ve âşık olan Seyyarın, maksut ve matluba ulaşmasına hiçbir şey perde ve engel olamaz.

(İlk zamanlar) maksuduna baktığı zaman âyet ve alâmetler onu perdeler. Artık o âyet ve alâmetlerin şarabını içmiş, sarhoş olmuş sonra arbede çıkarmış sonra sekrden sahv haline dönmüş, sonra tekrar sekr halini avdet etmiş. Nihayet peşpeşe tekrar edip duran seylerden bıkmış ve usanmıştır. İşte bundan dolayı Seyyardaki sıdk, aşk ve ihlas, ondan başka olan âyetlerin ve delillerin kendisinden kovulmasını gerektirir, bunlar kendilerine rehber olmuş bulunsalar bile. Çünkü delil rehber ve mürşid matluba (Allah'a) giden yol anlaşılmaz ve bilinmez olduğu zaman aranır, istenir. Yol bilinince, daha doğrusu O (Hak) bunu tarif edince, artık delil ve âyet onun için bir engel ve perde teşkil eder ki kovulması ve uzaklaştırılması gerekir. Çünkü bu noktada delil (âyet) ve rehber velilerin düşmanıdır.

Hakk Sübhanehu ve Taâlâ hazretleri şehadet ve gayb âlemlerinde delil ve âyetlerle perdelenmiştir: Gayb âleminde batınî âyetlerle, şehadet âleminde ise zahirî âyetlerle. Çünkü şehadet âlemi nur ve karanlıktan meydana gelir. İkisi de perdedir. Gayb âlemi de böyledir, şu kadar ki şehadet âlemindeki nur ve karanlık gayb âlemindeki nur ve karanlığın ismi, gayb âlemindeki nur ve karanlık ise şehadet âlemindeki bu iki ismin mânalarıdır. Mânaların münası, ruhların ruhu ve kalblerin kalbi budur. Dolayısıyla dünya âhiretin ismidir, âhiret ise dünyanın mânası, ve nihayet bütün mânalariyle âhiret Hakk Taâlâ'nın ismidir.

Seyyar, marifetini gaybî âyetlerin zuhûru ile arttırır. Daha sonra azamet ve kibriyanın hücumlarında gaybî âyetlerin yok oluşu (fenâ) ile marifetini çoğaltır. Böylece zahirî âyetlerin durumuna nisbetle gaybî âyetlerin Seyyarın üzerindeki durumu hârikulâde birşey

olur. Zat ve sıfatın tecellisi ise gaybî âyetlere oranla hârikulâde olur. Ve ona göre isim ile mâna aynı şey oluncaya kadar devam eder ve tamam olur. Artık zâhirî âyetlere baktığı zamanki hayreti, keşf âleminde gaybî âyetlere baktığı zamandaki hayreti nisbetinde olur. Zât ve sıfatlar tecelli edince de nisbet yine böyle olur.

Şu kadar ki Seyyar o noktada yakînin isimden değil de mânadan meydana geldiğinin farkına varır. Onun için nazarında ikisi aynı şey ise de İsm-i aziz olan Allah'ın mahlûklarını insanları yine gaybî âyetlere çağırır, zahirî âyetlere yöneltmez. Zira bilir ki onların yakînleri ancak bu yoldan fazlalaşır.

Zaten esas gaye yakînin elde edilmesi ve irfanın ziyadeleşmesidir.

*
**

Tarikatta sülûk etmeyen, gayb âleminde iyi ve kötü şeyleri görmeyen, heybet, ölüm ve fenânın büyük taarruzlarına göğüs germeyen kimsenin şeyh olması, insanları bu konuda terbiye etmesi asla doğru değildir. Meczûbun şeyhliği de doğru değildir. Aslında meczûb maksuda ulaşmış bir kimsedir. C'nu tatmıştır. Fakat maksuda giden yolu tadmamıştır. Dolayısıyla onun şeyhliği ve mürşidliği sözkonusu olamaz. Çünkü şeyhlik yol bekçiliği ve yol göstericiliğidir.

Seyyar, zâhirî ve batınî âyetlerden hazzını alıp zat ve sıfatların tecellisine mazhar olduktan sonra hayret hâline ulaştığı ve O'na olan iştiyakı daha da arttığı zaman, artık yer ve gök, — kendisinin içinde mahkum ve mahbus olarak kaldığı — bir hapishâne, bir zindan bir kuyu, bir hisar, bir kale hâline dönüşür. Oradan kaçmak, firar etmek ve kurtulmak için bir çıkış yeri bulmaya teşebbüs ettikce, yer, gök ve bu ikisinde bulunan ateş, nur, hayvan, bitki, taş, toprak gibi âyet ve alâmetlerin perdeleri onun karşısına çıkar. Bir türlü oradan dışarı çıkamaz.

Hayret hâlinde iken bazan âyetlerle uyum içinde olur, bazan, hüzün hâlinde iken de ona muvafakat eder, hatta bu hâlde iken onlar dolayısıyle ağlama hisseder. Kimi zaman bu âyetler: «Haydi O'na!» der. Kimi zaman da onların herbirinden şöyle bir ses duyar: «Bana gel ve bak! bendeki acaiplikleri say!. Bütün bunlar tuhaf ve garip şeylerdir. İster yeryüzündeki bir çöp olsun, ister havadaki bir zerre».

Zaman zaman Seyyarın gayret ve himmeti artar. Ve âyetler onun içine girer veya o âyetlerin içine. Veya gökteki yıldızlar üzerine

saçılır veyahut gökyüzü onun üzerine iner. Bazan gökyüzünü gönlünün içinde hisseder, kimi zaman da kendini gökyüzünün üstünde görür. Bununla beraber yere bakar. Yeryüzü ona dost olur. Ve şöyle der: Bana ve bendeki acaipliklere bak! Düşün, Allah sana ikramda bulundu da benim üzerimde yürüyorsun: Nasıl oluyor bu? Halbuki ben senin annenim ve senden daha büyüğüm. Ve ben neyin üzerinde duruyorum?

Bazan önünde dalgalanan bir deniz gibi olur. **Seyyar** batmadan onun üzerinde durur. Sözüne kulak vermediği veya hayret sınırına ulaşacak şekilde onun sözünü dinlediği zaman **Seyyar**, deniz olarak zuhûr ve temessül eder. **Seyyar** durmadan denize bakar, nihayet arzdaki ruhaniler ona karşı hurûc ve hamle ederler. Fakat o, sıdk ve ihlas kalesinde kendisini korur, onun için onu ele geçiremezler. En sonunda kudret dairesinde arz fâni olur. Bundan maksat şudur: **Seyyarın** gayreti ve kıskanması şiddetlenip himmeti yüce olunca, ilim ve ihtiyar yolu ile değil, halet yolu ile âyet ve alâmetlerin yüzüne vurmak onun için helâl olur. Fakat bu vuruş himmet iledir, yoksa cüsse ve bedenle değildir.

Bu hâlin de başlangıcı ve sonu vardır. Başlangıcı uykudur, sonra — uyku ile uyanıklık arasında olan — vakıadır. Bunu, hâlet, onu vecd ve vicdanın galebeleri, bunu kudreti müşahede ve sonra kudretle ittisaf, bütün bunlardan sonra da tekvin takib eder.

Şayet biz burada **Seyyarın**, seyr ü sülûk esnasında bulduğu herşeyi tefsilatlı olarak alıp yazsaydık, bu beyaz kağıtlara sığmazdı. Çünkü bu âyetleri keşfetmek ve açıklamak Allah'ın zâhir ve bâtın himmetlerindendir. Bunlar da şu âyetin işaret ettiği gibi sayısız ve sonsuzdur: «...Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız bitiremezsiniz...» (İbrahim, 14/34; Nahl, 16/18).

Seyyar bir makâma ulaştığı zaman kendisine — harf ve seslerle değil vasıl ve fasıl yoluyla— «dur» denir. Buradaki v a s ı l dan Seyyarın vahdaniyete ulaşması, f a s ı l dan ise insanî hüküm ve özelliklerden ayrılması kasd edilmektedir. Bu insanın güc yetiremediği bir iştir. Hattâ, diller dahi bunu vasf etmeye takat getiremez. Orada «Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insan aklından geçmeyen şeyler vardır» (27). (Şehristanî bir kıtasında şöyle diyor:).

«Bütün medreseleri gezdim, bütün ilim yuvarlarına göz gezdirdim. Elini hayretinden şakağına dayamış veya sıkıntısından dişlerini çekip çıkaran insanlardan başka kimseyi görmedim» (28).

Allah Taâlâ'nın, kendisinden gelen elçilerinin ardı arkası kesilmez. Haşa ki böyle bir şey ola. Aksine her an ve her zaman elçi

gönderir. Bunlar O'nun lutufları, işaretleri, uyarmalarıdır.

Buraya kadar anlattığımız âyet, işaret ve alâmetler abd ile ma'budun (kul ile Allah'ın) iyi ve kötü ilişkileri ile O'nunla olan s o h b e tinin hükümlerinin neticeleridir.

Bunlar Allah'a yönelenler için sadece bir misâldir, bununla bu zevki tadanların zevki, âşıkların aşkı, âriflerin nuru, sevenlerin ateşi, özlem duyanların sürati, vecd hâlini yaşayanların vecdi, mücâhede edenlerin, keşf ehlinin meyveleri, münacaat edenlerin sırları ve necata erenlerin uslûbu bilinir.

Ve bu Kitaba — Allah'a yönelenler için bir ibret vesilesi, ihlaslı olanlara da yol göstersin diye — **«Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl»**, ismini verdim.

«La ilahe illellah Muhammedu'r-resûlüllah», diyen herkese ve bütün Muhammed (s.a.) ümmetine dünya ve âhirette, af, afiyet, mağfiret ve rahmet diliyorum. Bütün mahlûkata da hidayet.

Allah Kerîm, Mennân, Mecîd ve Hennân'dır. Allah'a hamd, Allah'ın seçtiği mümtâz kullarına da selâm olsun.

---

27. Buharî, *Bedu'l-halk*, B. 8; *Tevhid*, B. 35; Müslim, *İman*, 312; Cennet, 5-6.
28. Bk. Ebu Ferec Şehristanî, *Nihayetu'l-ikdam*, Nşr. Alfred Guillaume, s. 3 (Oxford 1934).

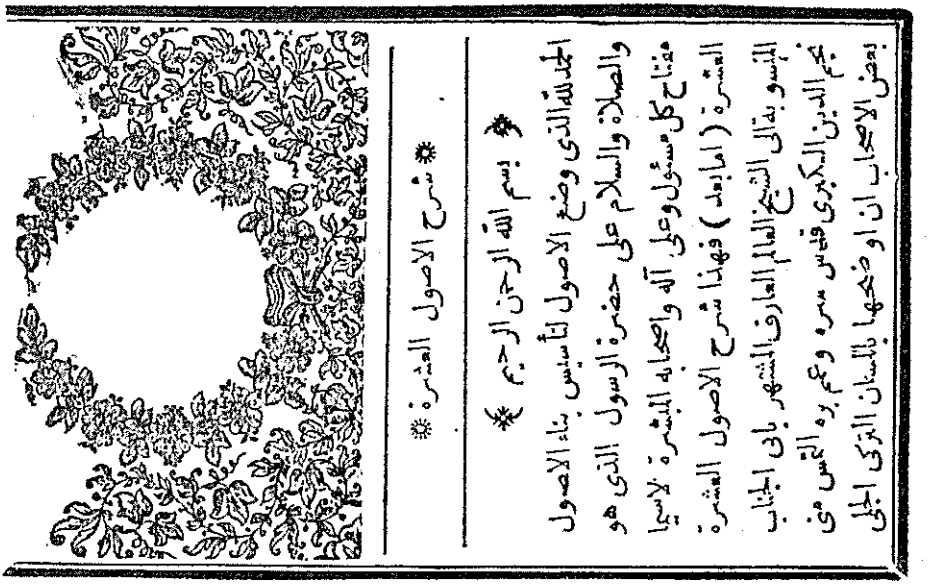

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى وضع الاصول لتأسيس بناء الاصول
والصلاة والسلام على حضرة الرسول الذى هو
مفتاح كل مسئول وعلى آله واصحابه المبشرة لاسيما
العشرة (اما بعد) فهذا شرح الاصول العشرة
المنسوبة الى الشيخ العالم العارف المشتهر بابى الجناب
نجم الدين الكبرى قدس سره وعم بره التمس منى
بعض الاصحاب ان اوضحها باللسان التركى الجلى

شرح الاصول العشرة

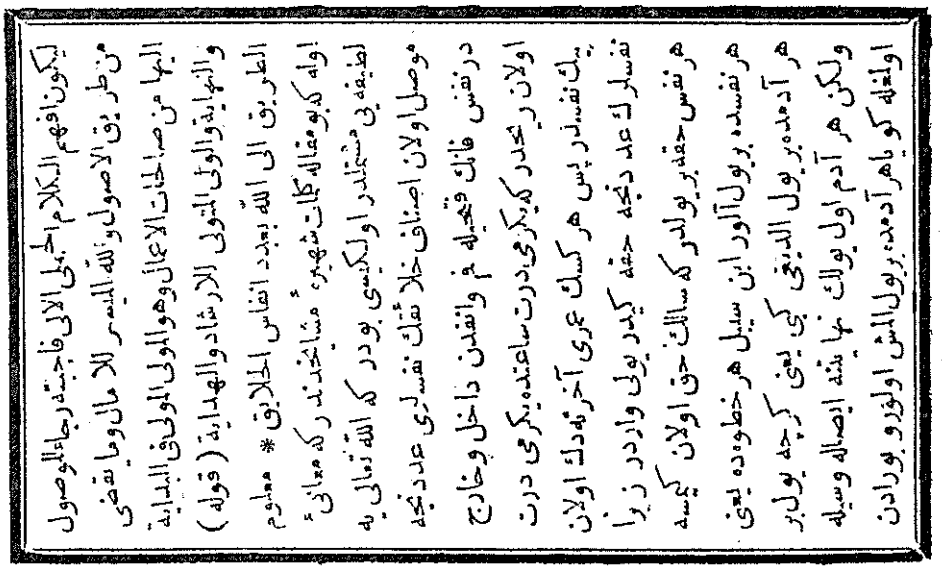

ليكون افهم الكلام الجملى الالى فاجبته رجاء للوصول
من طريق الاصول والله الميسر للامال وما تقضى
اليها من صالحات الاعمال وهو المولى المولى فى البداية
والنهاية والولى المتولى للارشاد والهداية (قوله)
الطريق الى الله بعدد انفاس الخلايق * معلوم
اوله كه بو مقاله كلمات شهيره مشايخدندر كه معانى
لطيفه يى مشتملدر اولكيسى بودر كه الله تعالى يه
موصل اولان اصناف خلائقك نفسلرى عددنجه
درنفس فانك قتحيله فم وانفدن داخل وخارج
اولان ريحدر كه يكرمى درت ساعتده يكرمى درت
بيك نفسدر پس هر كسك عمرى آخرته دك اولان
نفسلرك عددنجه حقه كيدر يولى واردر زيرا
هر نفس حقه بر يولدر كه سالك حق اولان كيمسه
هر نفسده بر يول آلور ابن سبيل هر خطوه ده يعنى
هر آدمده بر يول الديغى كبى يعنى كرچه يول بر
ولكن هر آدم اول يولك نهايتنه ايصاله وسيله
اولمغله كويا هر آدمده بر يول المش اولور و بورادن

İsmail Hakkı Bursevî'ye ait Şerh-i usûl-i aşere'nin ilk iki sayfası (İst. 1291/1874)

شرح الاصول العشرة =

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى وضع الاصول لتأسيس بنا الاصول والصلاة والسلام على حصره الرسول الذى هو مفتاح كل مسئول وعلى اله واصحابه المبشرة لاسما العشرة

اما بعد ، فهذا شرح الاصول العشرة المنسوبة الى الشيخ العالم العارف المشتهر با لى الجناب نجم الدين الكبرى قدس سره وعم برّه التمس منى بعض الاصحاب توضيحها بالتركى الحلى ليكون الى فهم الكلام الجلى الالى فاجبته رجاء للوصول من طريق الاصول والله الميسر للامال ومايقضى اليها من صالحات الاعمال وهو المولى المولى فى البداية والنهاية والولى المتولى للارشاد والهداية

قوله ، الطريق الى الله بعدد انفاس الخلايق

معلوم اولاكه : بو مقاله كلمات شصيه شا يخلرندركه - معانى لطيفه يى مشتملدر .

اولكسى بودركه : الله تعالى يه موصل اولان اصناف خلائقك نفسلرى عدد نجه در ؛ نفس آغزى و بورونلرندن كروب جيقان

ظلمت نفس ايچره قالمه كيم صباحه ايردى شب
باق نه وجه ايله تجلى ايلدى رب الفلق
حقيا خفاش اولانلر كورمدى نور حقى
كرچه كيم آفاقدن پرتو نثار اولدى شفق

الحمد لله تعالى بو شرح لطيف ، و بيان منيف منقاء فهم شيخ اسماعيل حقيدن چكيده ، و امضاى اختتام كشيده اولوب بيك يوز اون نور يه يلى شهر ربيع الاولك اواخرنده بروسه ده جامع لمع محمدى يه منضم اولان كتابخانه ده صورتى سياله ده كتاب جيد اولدى ؛ و عبدن نزيل اولوب عالم كتابه تحفه شكل بديع اولدى ؛ بو فائده دن ناشئ اولان نعمه عاقبتلر ، و بو شريفدن نشر ابدلنمه صحيفه اولمه : والسلام على تابعى اهل الهدى ؛ و راضى مجلس آلنده . فان الكلام معهم ومن استمع اليهم وسمعهم والله الفاتح ورسوله الخاتم واله النسيب الحسيب وصحبه والحمد لله رب العالمين

٢٩ تشرين ثانى ٩٥٧ يوم جمعه

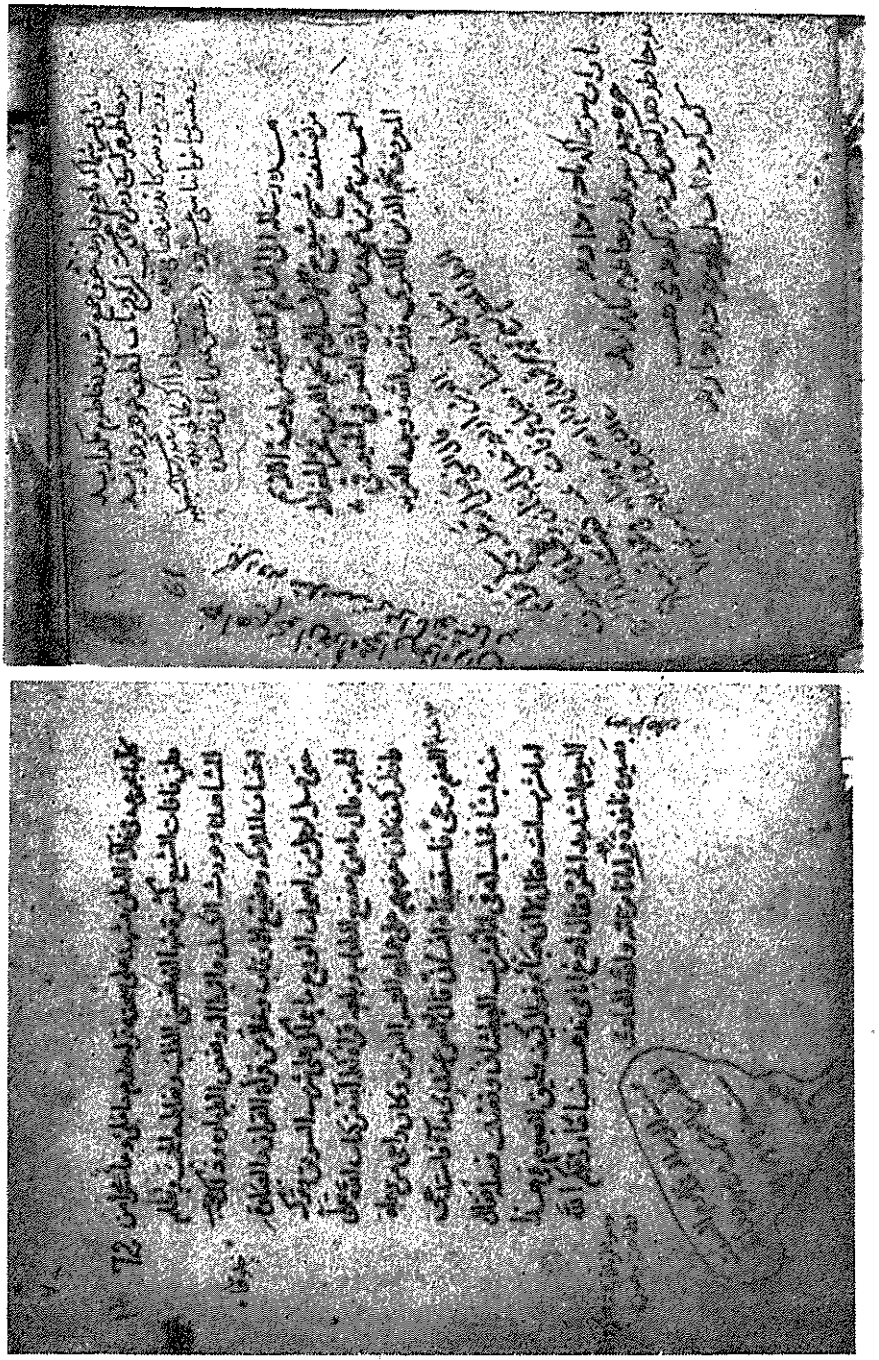

Risâle ile'l-hâim'in tercümeye esas aldığımız nüshasının ilk ve son sayfaları. İstihsah tarihi: 686/1287 (Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit. nu: 2052).

مجمع العلوم والآداب – لجنة الإستشراق
المؤلف ٩

كتاب
فوائح الجمال وفواتح الجلال

للشيخ نجم الدين الكبرى
المستشهد سنة ٦١٨ هـ

عني بالتصحيح والتصدير
الدكتور فريتز مايرر
أستاذ الدراسات الإسلامية
بجامعة بازل من بلاد سويسرا

مطبعة فرانتز شتاينر ويسبادن (المانيا)
١٩٥٧

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي علّمنا منطق الطير ، وأمّننا غوائل الغير ، وبصّرنا بعلامات السير ، حمداً يتضاعف أبداً ، والصلاة على رسوله سرمداً .

قال شيخنا ومولانا الإمام الأجلّ نجم الملة والدين قطب الإسلام والمسلمين برهان الطريقة محيي السنّة حجة الحق أبو الجناب أحمد بن عمر بن محمد بن عبد الله الصوفي الخيوقي الخوارزمي المعروف بنجم الدين الكُبْرَى قدس الله روحه ورضي عنه وعن والديه :

(١) اعلم يا حبيبي وفقك الله لما يُحِبّ ويرضى أن المراد الله والمريد نور منه وأن الله ما ظلم أحداً وأن كلّ أحد ففيه روح منه وعقل له وجعل له سمعاً وأبصاراً وأفئدةً وأن الناس في عمىً إلا من كشف الله عنه الغطاء والغطاء ليس شيئاً خارجاً عنهم بل هو منهم وهو ظلام وجودهم .

(٢) يا حبيبي أطبق جفنيك وانظر ماذا ترى ، فإن قلتَ لا أرى حينئذ

(١) الرحيم نَ : + وبه أعتصم وعليه أتوكل نَ + يقيني بالله يقيني فَ + وبه تستعين آ (٢) أمّننا ض نَ : آمننا من فَ (٤) شيخنا ومولانا الإمام فَ ض نَ : المولى الشيخ الإمام آ || الأجل فَ ض : العارف نَ ليس في آ (٥) الطريقة ض آ نَ : الحقيقة فَ || حجة الحق ض : + على الخلق فَ + إمام الشهداء آ ليس في آ || عمر بن محمد ابن عبد الله فَ آ : عمر ض ليس في نَ (٦) الصوفي الخيوقي الخوارزمي ض : الخيوقي فَ آ ليس في نَ || نجم الدين الكبرى ... والديه ض : نجم الدين الكبرى رضي الله عنه وعن والديه فَ نجم الكبرا قدس الله روحه آ رضي الله عنه وعن أسلافه نَ (٩) روح منه وعقل له ض نَ : روح منه فَ نور منه آ (١٠) أبصاراً فَ آ نَ وقرآن : بصراً ض

(٩ — ١٠) سورة ٤٦ آية ٢٦

Fevâihu'l-cemâl'in Fritz Meier neşrinin kapak ve ilk sayfası
(Wiesbaden/Almanya 1957)

KİTABİYAT

Aclunî:
Keşfu'l-hafa (Beyrut, 1351/1932).
Ateş, Süleyman:
İşarî tefsir okulu (Ank. 1974).
Attar Feridüddin:
Tezkiretü'l-evliya (Leiden 1907).
Berthels E:
Tasavvuf ve edebiyatı tasavvuf, Farsçaya trc. S. İyezdî (Tahran, ts.).
«Necmüddin Kübra», İslâm ansiklopedisi, IX, 163-165 (İst. 1970).
Bursevî İsmail Hakkı:
Şerh-i usûl-i aşere (İst. 1291/1874).
Cami Abdurrahman:
Nefahâtu'l-üns, trc. Lamii Çelebi (İst. 1270/1853).
Ebu Talib Mekkî:
Kûtu'l-kulûb (Mısır, 1932).
Gazalî:
İhyau ulûmi'd-din (Mısır, 1289/1872).
Harîrîzâde Kemaleddin:
Tibyan, Süleymaniye Ktp. İbrahim Ef. Kit, nu. 430-432.
Hucvirî:
Keşfu'l-mahcûb (Leningrat, 1926).
İbn Teymiye:
Mecmau fetavâyı İbn Teymiye, nşr. A. Necdî (Riyad, 1381/1961).
Kara, Mustafa:
«Tasavvuf kitabiyatında makâmların sayılarla tasnifi ve usûlu aşere geleneği», Fikir ve sanatta Hareket, sayı: 11-12 (İst. Ocak - Şubat 1980).
«Marûf Kerhî ve tasavvuf-Şia ilişkisi üzerine», Fikir ve sanatta Hareket, sayı: 16-17 (İst. Haziran - Temmuz 1980).

Kelâbâzî:
Doğuş devrinde tasavvuf (Ta'arruf), Trc. S. Uludağ (İst. 1979).
Kuşeyrî Abdulkerim:
Kuşeyrî Risâlesi, Trc. S. Uludağ (İst. 1978).
Necmüddin Kübra:
Fevaihu'l-cemâl, nşr. F. Meier (Wiesbaden, 1957).
Usûlu aşere, Bursa Eski Eserler Ktp, Cami-i Kebir Kit, nu. 1700, 59a - 61a.
Risâle ile'l-hâim, Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit, nu. 2052.
Serrac:
el-Luma' (Leiden, 1914).
Sülemî:
Tabakâtu's-sûfiye, nşr. N. Şaribe (Mısır, 1953).
Velâyetnâme, nşr. A. Gölpınarlı (İst. 1958).
Wensinck, A. J.
Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzı'l-ehâdisi'n-nebeviye (Leiden, 1936-1969).

TASAVVUF ISTILAHLARI

Süleyman Uludağ

TASAVVUF ISTILAHLARI

A

Âbid: (c. ubbâd) Çok ibadet eden, işi gücü ibadet ve taat olan, ibadetle kurtuluş (fevz, necat, felâh) a erceceğine inanan.

Adalet: İstikamet, ifratla tefrit arasındaki yol, itidal.

Ahad: Tek, Allah'ın zatının ismi.

Ahadiyetü'l-cem': Çokluğa zıd olmayan teklik.

Ahadiyetü'l-kesret: İçinde nisbî çokluk düşünülen teklik ve birlik.

Ahadiyetü'l-ayn: Özdeki teklik, cem'u'l-cem'.

Ahî: (c. ahiyyân) Kardeş, fütüvvet ehlinden olan, sûfî, er, alp-er.

Akd: (c. ukûd) Düğüm, inanç, bağlama, azmetmek, karar vermek, niyet etmek, muahede.

Alâka: (c. alâik) Bağ, sebep, vasıta, kişiyi maddeye bağlayan her nevi bağ. Kat'i alâik: Bağları kesmek, engelleri ortadan kaldırmak, dünyadan ilgiyi kesmek.

Âlem: (c. avâlim, âlemîn) Özel şartları bulunan çevre. a) Emir âlemi: ruh, gayb, lâtif, lâhûti, melekut, mânevî ve nurânî âlem. b) Halk âlemi: maddî, zulmânî, nâsûti, kesif, cisim mülk ve şehadet âlemi, (Bk: A'raf, 7/54, Alimü'l-gaybi veîş-şehadet).

'Ama: Körlük, ahadiyet mertebesi.

Ankâ: İsmi var cismi yok olan efsanevî bir kuş, hebâ.

A'raf: Cennetle cehennem arasında bir yer, seyretme yeri. Sıfatları tecellî eden Hakk'ı, tecellî ettiği mazharda ve yerde temâşa etme makâmı.

Âriz: (c. avâriz) Engel, kalb ve ruha ariz olan ve hakka gitmeye mani olan nefsâni arzular ve vesveseler.

Ârif: (c. Urefâ, ârifân) Allah'ı, sıfatlarını, fiillerini ve isimlerini keşf ve müşâhede yoluyla tanıyan; ârif-i billâh: Allah hakkında mârifet ve irfân sahibi olan, kâmil insan, hikmete ve esrâra âşinâ olan, fenâ mertebesine eren, velî. Bk. Mârifet.

Araz: Kendi kendine değil, başkası ile var olan geçici varlık.

Asitâne: Kapı eşiği, en büyük tekke şeyhin oturduğu veya yattığı (medfûn) yer. Asitânenin küçüğü

dergâh, dergâhın küçüğü zâviyedir, rıbât, savmaa, hânkâh, müseycid.

Asl: (c. usûl) Kök, kâide, tevhid, mârifet, yakîn ve ihlâs.

Âşık: (c. uşşâk, âşikân) Allah aşıkı, velî, Allah'ı pek çok seven.

Aşk: Allah sevgisi, Allah'ı şiddetli sevmek. (Bk. Bakara 2/165).

Avârız: Ârız olan ve sonradan meydana gelen şeyler. Sâlikin önüne çıkıp, Hakk'a giden yolunu kesen manevî engeller.

Ayn: (Çokluk hali a'yan) Bizatihi var olan, kendi kendine mevcut olan, araz olmayan.

Ayn-i sâbite: (a'yân-i sâbite) Varlıkların Allah'ın ilminde sâbit olan ezelî hakikatları, var olmadan evvel varlıklar hakkındaki Allah'ın ilmi, idee, misâl.

Aynü'l-cem: Kâinâtta sadece Allah'ın iradesini ve fiilini görmek. Bk: cem'.

B

Bâdi: (c. bevâdî) Zuhur eden, tecelli halinin başlangıcı, görünen.

Bahrî: Denize mensup, deniz gibi dini hâl ve hisler içinde bulunan, istiğrak halinde olan.

Basîret: Kudsiyet nuru ile aydınlanan kalbin kazandığı kuvvet'le eşyânın mahiyetini ve içyüzünü görmesi. «Kuvve-i kudsiye» ve «âkıle-i nazariye» de denir. Kalp gözü, ilham, firaset.

Bast - Kabz; İnbisât - inkibâz: Yayılma - toplanma, sevinme - sıkılma, ferahlanma - hüzünlenme, genişleme - daralma, açılma - kapanma halleri. Zihin ve kalbin açılması, verimli ve doğurucu hale gelmesi veya kapanması ve kısırlaşması halleri.

Bâtın: İç, kalb, derûn, zamîr, vicdan, ruh, sır. İlm-i bâtın: tasavvuf, açık değil.

Bedîha: (c. bevâdih) Açık, aşikâr, aniden gelen tecellî.

Bedihî: Apaçık bilgi, delile muhtac olmadan elde edilen ilim.

Bekâ: Var olmak, devam etmek, kötü huyları terkederek iyi huylar edinmek, insanların ve diğer şeylerin kuvvet ve tesirlerini görmeyip hep Allah'ın kuvvet ve tesirini görmek, Allah'tan başka bir şeyi görmemek. Bekâ billâh: Allah ile var olmak. Bekâ ba'de'l-fenâ. Fenâdan sonra hasıl olan bekâ (Bk: fenâ).

Belâ: İbtilâ, ihtibâr, imtihan, deneme, Allah'ın kulunu denemesi, sınaması.

Berk: Şimşek. Kula gelen ilk parıltılar. Berk, Allah'da seyr için insanı Rabbına yakın olma haline sevk eder.

Berzah: Geçiş mıntıkası, mücerred manâ âlemi ile maddî âlem arasındaki yer, köprü âlem. Bu âlem de ibadet ve ameller kendilerine uygun şekiller alır.

Beyza: Beyaz, ak, ilk akıl.

Bu'd - Kurb: Uzaklık - yakınlık, Allah'a, emirlerine ve rızasına

uzak veya yakın olmak hali, muhalefet veya muvafakat hali.

Büdelâ: Ricalü'l-gaybdan yedi kişi, yediler. Başka bir yere intikal ettiği halde bedeni eski yerinde kalan kişiler.

C - Ç

Ceberût: Azamet âlemi.

Cem' ve Fark: Toplanma - dağılma, vahdet - kesret: Cem' Hakk'a ait olan, Fark kula ait olan; Cem' kulun kazandığı, Fark Hakk'ın ihsan ettiği; Cem' her şeyi Allah ile kâim görmek, Fark eşyayı Allah'tan ayrı fakat Allah'a ait olarak görmek. «Cem'-u'l-Cem.»: Tamamen kendinden geçmek ve Allah'tan başka bir şey görmemek, vecd ve istiğrak hali; «fark-i sânî» cem' halinden sonra insanları irşad ve terbiye etmek için kendine gelmek, sahv ve temkin hali. «Aynü'l-Cem'» bütün irade, kuvvet ve fiilleri Allah'tan görmek, Allah'tan başka bir şeyde bir irade, fiil, tesir ve kuvvet görmemek, «lâhavle ve lâ kuvvete illâ billâh» demek.

Celâl: Allah'ın azamet, izzet, kibriya ve kahra delâlet eden vasıfları.

Cemâl: Allah'ın lütûf, ihsan ve merhametine delâlet eden vasıfları.

Cemiyet - Tefrika: Hâtırın, aklın ve kalbin derli toplu ve huzurlu olması veya dağınık ve huzursuz olması.

Ceres: Kahr nevinden olarak kalbe gelen ilahî hitabın özeti.

Celvet: İlahî vasıflara sahip olan kulun halvetten çıkması.

Cevher: Rahmânî nefs, külli heyûla.

Cezbe: Çekmek, Allah'ın kulunu huzuruna celbetmesi, vecd hali, «Allah'tan gelen bir cebze bütün insanların ameline bedeldir.» Meczûb: Cezbeye tutulan, cezbeli, vecd ve istiğrak halinde bulunan, bir anda bütün hal ve makâmları geçerek külfetsizce vuslata eren, ilâhî huzura cezb ve celb edilen.

Cihâd: Savaş, harb, kavga, dövüş, nefs ve şeytan ile savaşmak, kavga ve dövüş yapmak; cihâd-i asgar: Kâfirlere karşı açılan savaş; Cihad-i ekber: Nefse karşı ilân edilen harb. (Bk. Mücâhede).

Civânmerd: Fütüvvet ehlinden olan, fetâ, ahî, alp - er, genç, yiğit, kahraman.

Çile çıkarmak: Çile çekmek, perhiz, riyâzet, nefis mücahedesi, erbâîn çıkarmak.

D

Dâva: İddia, nefsin kendisine ait olmayan şeyleri kendine maletmesi, Hak vergisi olan güzel ve iyi huyların kendisine ait olduğunu iddia etmesi.

Dehşet: Sevgilinin heybet ve aza-

metinden âşıkın aklının durması hali.

Delil: Rehber, mürşid, hüccet, burhan, şâhid.

Dem: Nefes, soluk, şeyhlerin ölü kalblere hayat veren nefesleri; Dem-i mesih: Hz. İsâ'nın ölüleri dirilten nefesi: Isî - nefes: Hz. İsa gibi tesirli nefese sahip olan veliler. Dem: hal, an, vakit, Dem: rakı.

Dergâh: Kapı yeri, tekke, astânenin küçüğü, eşik, yalvarma ve sızlanma yeri.

Derviş: (c. dervişân, derâviş) Fakir, yoksul, zâhid, sûfî, mürid.

Dia: Arzu heyecanının sükûn bulması.

Dil: Gönül, kalb; Ehl-i dil: gönül sahibi, saf adam, âşık, halden anlayan, erbâb-ı kulûb, ashab-i kulûb, sûfiler, hal sahipleri.

E

Ecsâm: Cisimler.

Ecsâm-ı felekiye: Maddî olmayan unsurlar.

Ecsâm-ı tabiiye: Arş ve kürsî.

Ecsâm-ı unsuriye: Maddi varlıklar, unsurlar âlemi.

Edeb: (c. âdâb) Hayır ve faziletlerin toplamı, en küçüğüne varıncaya kadar bütün ahlâk kâidelerine, riayet, terbiye. Tasavvuf edepten ibarettir. Âdâb-ı tarikat: Tarikatta riayet edilen kaideler.

Efrâd: Kutba bağlı olmayan ricâlü'l-gayb.

Ehlüllâh: Allah'ın has kulları, dostları, veliler.

Ehl-i zevk: Ruh ve kalb makâmından nefs ve kuvvetler makâmına tecelliler gelen. Tecellileri his ve idrâk edercesine tadan.

Erbâin - Çihl: 40 sayısı; Erbain çıkarmak ve çile çıkarmak: Kırk gün kırk gece ışıksız ve tenha bir yer (halvethâne - çilehâne) de az uyumak, az konuşmak, devamlı düşünmek, ibadet ve taatta bulunmak suretiyle nefis terbiyesi yapmak gayesiyle vakit geçirmek, riyazet ve perhiz, nefis mücahedesi, itikaf.

Eren, ermiş: Vâsıl, vuslata eren. Allah'a kavuşan, velî, ârif, âşık, rind.

Eser: Sevgilinin nişanı, izi ve hatırası.

Etvâr: Tavırlar (Bk. Tavr).

Evtâd: Direkler, dörtler, dört büyük veli, (Bk. Ricâl).

F

Fakr: Yoksulluk, Allah'a muhtaç olmak hali ve şuuru, sûfilik, fakir, derviş, sûfî mürid, tâlib, kendini her yönden Allah'a muhtaç bilen, el-Fakr ilellah: Allah'a muhtaç olmak; el-Fakîr ilellâh: kendini Allah'a muhtaç bilen.

Fark: Bk. Cem'.

Fasl - vasl: Fasl sevgiliden ümit edileni elden kaçırmak, vasl sev-

giliden umulanı elde etmek. Mahrum kalmak veya kâm olmak.

Fayda: (c. fevâid) Hizmet halinde bulunan kula Allah'ın daha çok lütûf ve ihsanda bulunması, feyz, mânevî nimetler.

Fenâ - Bekâ: Fenâ kulun nefsanî arzularından ve behimî vasıflalarından uzaklaşması, süflî isteklerini yok etmesi; bekâ yok olan kötü vasıfların yerine iyi ve güzel olan ahlâkî vasıfların kâim olması, Fenâ ani'n-nefs; Fenâ, kulun fiilini kendinden görmemesi, bekâ Allah'tan görmesi; Fenâ kulun Hak'dan başka bir şey görmemesi, cemü'l-cem' hali, lâ meşhûde illallah. Fenâ fillâh: Allah'da yok olmak. Bekâ billah: Allah'la var olmak.

a) **Kusûdî fenâ** (fenâ fi'l-kusûd) Kulun kendi şahsî ve ferdî iradesini yok ederek yerine ilâhî iradeyi koyması, hep Allah'ın iradesine göre hareket etmesi hiç kendi irâdesine ve nefsinin isteğine göre hareket etmemesi, «lâ maksude illallâh, lâ matlûbe illallâh, lâ murade illallâh» (Oldur bana murâd ki oldu sana murâd, Haşâ ki senden özge ola murâd bana) demesi. Vahdet-i kusûd.

b) **Şuhûdî fenâ:** (fenâ fi'ş-şuhûd) Allah'tan başka bir şey görmemek, cemu'l-cem, vecd ve istiğrâk halinde sûfînin Allah'tan başka bir şey görememesi, Güneş doğunca yıldızların ve ayın görülmemesi gibi ilâhî tecellilerin zuhuru anından mâsivânın müşahede ve mülâhaza edilememesi hali, lâ meşhûde illallâh sırrı, Vahdet-i şuhûd: görünen birdir, o da Allah'tır. Sübjektif (enfüsî) Fenâ.

c) **Vücûdî fenâ:** (fenâ fi'l-vucûd) Varlıkların yok bilinmesi, var olarak görülen şeylerin hakiki ve mutlak varlık olan Allah'ın tecellileri sayılması, masivânın hakîki bir varlığa sahip olmasının vehim ve hayal sayılması, «lâ mevcûde illâllâh» demek, vahdet-i vücûd, vahdet-i vücûddaki fenâ telâkkisi. Objektif Fenâ.

Feth: (c. fütûh, fütûhât) Açmak, açılmak, gaybe açılan pencereden kalbe gelen feyiz ve bereket kalb ve basiret gözünün açılması, kalbe gelen mâna.

Fetret: Nefsânî arzuların kuvvetlenmesi sebebiyle, sülûkun başlangıcındaki hararetli istek hâlinin gevşemesi.

Feyz - feyezân: (c. füyûzât) Akmak, taşmak. Ulûhiyetin kalbte zuhur ve tecelli etmesi, Allah'ın kuluna bahşettiği mârifet ve dinî heyecan, hal, Âlemin Allah'tan zuhuru ve sudûru, a) «Feyz-i akdes»: Varlıkların bilkuvve vücuda gelmelerine sebep olan Allah'ın zâtının tecellisi, b) «Feyz-i Mukaddes»: Varlıkların bilfiil vücuda gelmesine sebep olan Allah'ın isimlerinin tecellisi; Feyz-i akdes Allah'ın ahadiyet sıfatının tecellisi, Allah'ın kendi ken-

dine tecelli etmesi ve a'yân-i sâbiteyi var kılması, Feyz-i mukaddes, Allah'ın vahidiyet sıfatının tecellisi, Allah'ın eşyayı hariçte var etmesi.

a) **Feyz-i İsnadî:** Şeyhlere ve müridlere silsile ve sulûk senedi vasıtasıyle gelen feyz, şeyhten şeyhe geçerek gelen feyz.

b) **Feyz-i ilâhî:** Doğrudan ve vasıtasız Allah'tan gelen feyiz. Ahz-i feyz: feyz almak, şeyhten feyz, heyecan ve tasavvufî bilgiler almak. İstifaze: feyz almak. İfâze: feyz vermek. Tefeyyuz: feyzlenmek.

Fıtrat: Dinî telkinleri kabul edebilme kabiliyet ve cibilliyeti.

Firâset: İlham, keşf, sezgi, hads, keskin, zekâ, kalb gözü ile görmek. «Mü'minin firasetinden sakının. Çünkü o Allah'ın nuru ile bakar.»

Futûh: Açılış, beklenmeyen bir nimete nâil olma.

Fütüvvet: Gençlik, yiğitlik, kahramanlık, cesaret, cömertlik, isâr, şovalyelik, hümanizm: Ehli fütüvvet veya fütüvvet ehli: fütüvvet yoluna mensûb, Anadolu'daki esnâf ve lonca teşkilatı, Ahîlik.

G

Galebe: Kendinden geçmek, mânevi hislerin tesiri ve hâkimiyeti altında olmak.

Gaşyet: Örtmek, bürümek, dinî his ve heyecanların içine gömülmek, lûhutî ve mânevî hislerin ruhu kaplaması ve örtmesi, istiab, kendini kaybetmek, vecde gelmek.

Gaybet - Huzur: Gaybet, kendini kaybetmek, maddî âlemden kaybolmak, vecd ve istiğrak hali, ilâhi huzurda tecellileri temaşa halinde olan kalbin kendisini ve dünyasını görememesi hali, sekr, hali, duyarlığı ve şuur hâlini geçici olarak kaybetmek, (gâib: kendinden geçmiş, bîhûş, lâşuurî); Huzur, kendine gelmek, gaybet halinin sona ermesi veya kendinden geçerek Hakk'ın huzuruna çıkmak. Birincisine «**huzuru'l-Halk**, ikincisine «**huzuru'l-Hakk**» denir.

Gayret: Çaba, kıskanma, ortaklıktan hoşlanmama hâli.

Gına: Zenginlik, Gınâ-i nefs: gönül zenginliği, ruh zenginliği; Gınâ-yı mal: mal zenginliği; İstiğna billah: Allah sayesinde kendini zengin bilmek; İstiğna ani'l-lah: kendini Allah'a muhtaç bilmemek.

Gışâve: Basıret gözündeki pas, perde hicab.

Gurbet: Murada ulaşmak için vatandan ayrılmak. Yalnızlık ve yabancılık hali, esas ikâmet vatanı olan ruhlar âleminden geçici olan dünyaya gelen ruhların hâli, sufilik, garib, gurebâ, garibân, sûfiler, dervişler, emsaline üstün olduğu için yalnız kalan veliler.

Günah: Allah'la kul arasındaki perde, Hakk'a vasıl olmaya engel olan şey.

H

Hâcegân tarikatı: Nakşi tarikatı. Bu tarikatın esası şu sekiz prensiptir: 1. Hûş der dem (aklın ve fikrin nefeste olması) her nefeste dikkatli, uyanık, şuurlu ve huzurlu olmak, gaflet halinde bulunmamak, nefsi içeriye hapsetmek (habs-i nefs). 2. Nazar ber kadem, ayağa ve öne bakmak, düşünce ve fikrin dağılmaması için müridin daima önüne bakması). 3. Sefer der vatan (mânevi bir sefere çıkmak, kötü huylardan uzaklaşmak, iyi huylara doğru gitmek). 4. Halvet der encümen (celvette halvet, zahirde ve bedenen halk ile bâtında ve ruhen Hak ile olmak). 5. Yâd - kerd (hem dil hem de kalb ile zikretmek, dilin söylediğine kalbin iştirak etmesi ve duyması). 6. Baz - geşt (tevhid zikrinden sonra: «İlâhî ente maksûdî ve rızake matlûb» demek). 7. Nigâh-dâşt (iç murakabesi, kalb ve zihinde olan hisleri ve fikirleri (havâtır) kontrol etmek, tevhidin mânasından başka bir şey düşünmemek). 8. Yâd - dâşt (gaybeti olmayan huzur, daimi müşahede, zikredilen yerin, esasın gayesi. Bk. Vukûf).

Hâcis (çokluk hâli **hevâcis**): İlk hâtır.

Hakîkat: (c. hakâik) Gerçek, mistik gerçek, ezeli ve ebedî gerçek, kalbin dâimi surette Allah'ın huzurunda bulunması, bir an bile şüpheye düşmemesi, ilâhî alemde müşâhede edilen fakat ifade edilemeyen mânevî gerçekler, keşf ve ilham yolu ile bilinen gerçekler, marifet. «**Tahkîk**»: hakikat mertbesine ermek için bütün kuvvetini ve tâkatını harcamak, «**tahakkuk**»: hakikat mertebesine ermek. «**Hakikat-i Muhammediyye**», hakikatü'l-hakâik: İlk hakikat, Allah'ın ilk yarattığı hakikat, «Allah ilk olarak Hz. Muhammed (s.a.)'in ruhunu ve nurunu yarattı, sonra her şeyi bu ruh ve nurdan, bu ruh ve nur için yarattı» şeklindeki inanç, nur-ı Muhammedî ve akl-i küllî akidesi.

Hakk: (c. hukûk) Allah, sâbit, devamlı, doğru, hukûk, Allah'a ait olan haklar, hal, makâm, marifet, kasd, muamele ve ibadet gibi şeyler, zıddı haz ve huzûz, nefsin arzuları. «Hukuk zuhur edince huzûz, huzûz zuhûr edince hukûk kaybolur.»

Hal: (c. ahvâl) Durum, vaziyet, hâlet, içinde bulunulan zaman ve durum, vakit, belli bir zamanda gelen (vârîd) ve inen (nâzil), sonra da geçen mânevî his ve heyecanlar, şevk, hüzün, üns, müşâhede, yakin, havf, kabz gibi haller. Hal, hak vergisidir,

çalışılarak elde edilmez, makamlar ise çalışılarak kazanılır.

Hal sahibi: Mânevî durumu iyi olan, tasavvufî halleri tadarak ve yaşıyarak tanıyan; **ebnâ-i zaman;** vecd, cezbe ve istiğrak durumunda bulunan, sekr ve telvin sahibi, haline mahkûm olan; **âbâ-î zaman;** sahv ve temkin sahibi, haline hâkim olan.

Halvet: Uzlet, inziva, tecerrüd, terk-i dünya, itikaf, halk ile ihtilâtı terkederek bir köşeye çekilmek ve bütün zamanı ibadet ve taatla geçirmek, halvethânede ve çilehânede 40 gün perhiz ve riyazet yapmak. **«Celvette halvet, halvet der encümen»** (zâhirde halk ile, bâtında Hak ile olmak), halk ile olmak fakat kalben ve ruhen Hak ile meşgul olmak, Halk ile olan muamelelerde Hak ile olmak.

Hamd: Yapılan iyiliği saygılı ve güzel bir şekilde dile getirmek. **Fiilî hamd:** Bedenî fiilleri sadece Hakk rızası için yapmak.

Hâlî hamd: Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak, ruh ve kalb itibarıyla ilmî ve amelî kemâle sahip olmak:

Hânkâh; Tekke, rıbât, dergâh, astâne, zaviye:

Haşyet: Korku, endişe, hoşa gitmeyen bir durumla karşılaşma endişesinden kalben duyulan elem:

Hâtır: (c. havâtır) Kalb, kalbe gelen his ve fikir, vicdanın sesi, kalbe gelen mânevî hitab: Hâtır, Hak'dan, melekten, nefsten ve şeytandan gelir. Allah'tan gelene **«hatır-ı Hakk»**, melekten gelene **«ilham»**, nefisten gelene **«hevâcis, ahâdîs-i nefs»**, şeytandan gelene **«vesvese»** denir.

Havf - recâ: Allah'tan korkmak ve Allah'tan ümitvâr olmak. Havfullah, haşyetullah: Allah korkusu, «Allah'tan korkan başka şeyden korkmaz», cesaret.

Hayret: Şaşkınlık, ilâhî tecellileri seyreden ârîflerin şaşkınlık hali.

Hazerât-ı Hams: (Bk. Tenezzülât.)

Hebâ: Ayni bir varlığı olmamakla beraber Allah'ın içinde mevcudatı yarattığı yer.

Hemm: Yapmadan evvel bir işe gönül bağlama, arzu, istek.

Heva: Nefsin hoşuna giden şeye meyletmesi, bu konudaki dinin hükmünü dikkata almadan arzularını tatmin etmek istemesi.

Hıfz: Allah'ın velisini günah işlemekte ısrar etmekten muhafaza etmesi, ismet nebîlerin, hıfz velilerin sıfatıdır, nebiler masûm veliler mahfûzdur.

Hilâfet - Halife: Bir yerde bir mürşid adına müridleri idare eden, onların seyr ve sülûklerine nezaret eden şeyhin vekili ve temsilcisi, vefâtından sonra şeyhin yerine geçen, temsil ve vekalet görevi.

Hırka: Kumaş parçası, elbise yırtığı, yırtık ve yamalı elbise, tarikata giren müride özel bir merâsimle giydirilen bir elbise, **«lübs-i hırka»** şeyhin huzurunda hırka giymek, **«ilbâs-i hırka»** bir

müride hırka giydirmek. Hırka nevileri: a) Hırka-i inâbet: Hakikî hırka, bir tarika giren ve sülûke başlayan müride giydirilen hırka, bu mânada bir müridin sadece bir hırkası bulunur, b) Hırka-i tebe'rrük ve Hırka-i teşebbüh: Fahrî hırka, sûfîlerin sohbet ve meclislerine devam eden, onları seven ve onlara hizmet eden, fakat tarikata girmemiş olan şahıslara giydirilen hırka. Bu mânada bir şahsın bir kaç hırkası bulunabilir. Bir tarikattan inabe hırkası olan bir mürid başka bir tarikattan tebe'rrük hırkası alabilir. Hırka sahibi sahabeler: Hırka-i Sıddik, Hırka-i Fârûk, Hırka-i Zinnureyn, Hırka-i Ali, Hırka-ı Selmân, Hırka-ı Enes, Hırka-ı Cabir, Hırka-i Huzeyfe, Hırka-i Ebu Said Hudrî. Bu sahabelere hırka Hz. Peygamberden intikal etmiştir, diye inanılır.

Hicâb: (c. hucub) Perde, maddî âlem ile mânevî âlem arasında bulunan nefsâni ve zulmânî perdeler, hakikati görmeye engel olan örtü. Mahcûb: Hak ve hakikat ile arasında perde bulunan kişi «Hicab ve perde sadece nefistir».

Hikmet: Hak olan söz, tatbik edilen ilim, söz ve işte isabet, didaktik ve tavassufi şiir, felsefe.

Himmet, hemm: Kasd, yüksek irade, niyet, ilgi, mânevî, yardım, hüzün, dert.

Hiss: Duyarlık, beş duyu organı ile bilinen şeyler, mahsûsât.

Husûs: Özellik, ehl-i husûs havâs, Allah'ın has kulları ve dostları.

Huşû' ve Hudû': İnkiyad, boyun eğmek, itâat etmek, korkmak, dinin boyunduruğu altına girmek.

Huzûr: Kulun Hak ile olması kendinden geçmesi, vecd ve sekr hali veya tam tersine kulun halk ile olması vecd ve sekr halinin zâil olması, kendine gelmesi, **Huzûr-ı Hak:** kulun kalbi ile Hakk'ın huzuruna çıkması; huzûr-i kalb: Hakk'ın sevdiği kulunun kalbinde hâzır olması.

Hücum: Aniden gelen feyz ve tecelli.

Hürriyet - Ubudiyet: Kulluğun son mertebesi, nefse, hırsa ve tamaha kul ve köle olmaktan kurtulup sadece Hakk'a kul ve köle olmak: Allah'a kul olunduğu nisbette nefse kul olmaktan halas olmak mümkün olur ve hürriyete kavuşulur.

Hüzün - Şevk: Hüzün cehennemi, ilâhî azabı ve gazabı düşünerek üzülmek; Şevk, cenneti ve ilâhi nimetleri düşünerek, sevinmek. Hayfullahın neticesi hüzün, mahabetüllahın neticesi şevk ve iştiyaktır.

I - İ

İbadet: Rablarına tazim olsun di-

ye, mükellef kişilerin nefis ve arzularına aykırı olan şeyleri yapmaları.

İcazetnâme - Hilâfetnâme: Sülûkunu tamamlayan ve irşâd ehliyetini kazanan bir müride şeyh tarafından verilen şehâdetnâme, diploma, ehliyetnâme, silsilenâme.

İctibâ: Seçmek; Allah'ın, kuluna hususî bir feyz ihsan etmesi, çalışmadan verilen nimet.

İhâ: Vahyetme, gizlice ve süratla kalbe bir manâ koymak, ilham.

İhlas: Riyâkâr olmamak, samimiyet, her şeyi Hakk rızası için yapmak, yapılan ameli Allah'tan başkasının görmesini istememek. (Bk. Sıdk.)

İhsan: İyilik, ikram. Basîret nuru ile rubûbiyeti temaşâ etmek suretiyle ubûdiyet (kulluk) i gerçekleştirmek. Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmek.

İhtibar: Allah'ın sâdık kulunu sınaması ve denemesi, ibtilâ, belâ.

İhtiyar: İrade, Allah'ın kulu lehindeki tercihi.

İhvân: Kardeşler, dostlar, yoldaşlar, bir tarikata bağlı olanlar ihvan ve âşirâ; o tarikattan olmayanlar ağyâr, digerân, bigâneler, yabancılar adını alırlar.

İkan: Nazar ve istidlâlden sonra bir şeyin hakikatını bilmek, mahiyetini kavramak.

İ'lam: Kula bir hususun Allah tarafından işaret ve tenbih yoluyla bildirilmesi, insanın gönülden uyarılması.

İlham: Feyz yoluyla kalbe gelen manâ, kalpte meydana gelen ve nazar ve istidlâle ihtiyaç göstermeden insanı amele sevkeden ilim.

İllet: Sonradan olan şey, sebep ve vasıta, ameli kirleten şeyler, ma'lul amel, kirli ve sakat amel, sahih olmayan. (İllet: sıhhatın zıddı).

İmâ: Organlarla işaret.

İmâman: İki imam. Biri Gavs'ın sağında oturur ve melekût âlemine bakar, diğeri solunda oturur ve maddî âleme bakar. Gavs ölünce yerine bunlar geçer.

İnâbe: Tarikata girme, şeyhe bağlanma, el alma, gönül verme. Her şeyi bırakarak, o şeylerin sahibine dönme. Gafletten zikre, sıkıntıdan ünsiyete yönelme, kalpten şüpheleri atma.

İnkitâ - Ittisâl: Eşyadan, maddeden ve halktan ilgiyi kesmek, Hakk'a vâsıl olmak. Halktan kopmayan Hakk'a vâsıl olmak.

İnsan-ı kâmil: Olgun insan. Küllî ve cüzî olan maddi âlemlerle ilâhî âlemlerin hepsini toplayan kimse.

İnsıdâ: Ortaya çıkan çokluk (kesret) sebebiyle cem'den sonraki fark

İntibah: Uyanmak Allah'ın kuluna verdiği anlayış (fehm) sayesinde, onu bazan zorlayarak, bazan neşelendirerek aldanış hâlinden inâyet yoluna getirmesi.

İnzi'âc: Vaaz ve semânın tesiriyle

kalbi Allah'a doğru harekete geçirmek.

İrâde: Dilemek, istemek, dervişlik, müridlik, istek ve arzulardan nefsi alakoymak. Bk. Mürid.

İrfân: Marifet, irfaniye gnostizm (Bk. marifet ve ârif).

İrhâs: Peygamber olmadan önce, nebilerden zuhûr eden hârikulâde hususlar.

İsâr: Diğergamlık, altürizm, başkasının hak ve menfaatını kendi hak ve menfaatına takdim etmek, kendini değil başkasını düşünmek (takdimüke gayreke alâ nefsike). fütüvvet. civanmertlik. fedakârlık, feragat.

İsm-i a'zam: Allah'ın en büyük adı, bütün isimleri toplayan isim, Allah.

İstidad: Kabiliyet, kuvve halinde mevcut olan özellikler ve nitelikler.

İstidlâl: Bir meseleyi isbat etmek için delil getirmek.

İstidrac: Derece derece Allah'ın rahmetinden uzaklaşıp azabına yaklaşması için azgın ve günahkar kişilere verilen birtakım hârikulâde hâller. Düşmesi daha acıklı olsun diye azgın kişilerin yüksek mevkilere çıkmaları için verilen imkân.

İstifâ: Süzmek, ictibânın sâf ve hâlis şekli. Mustafa: seçilmiş, süzülmüş.

İstikamet: Doğru dürüstlük, dinî emirlere uyma, yasaklardan kaçma hâlindeki devamlılık. İyi ve güzel huyların, sarfedilen sürekli çabalar neticesinde ikinci bir tabiat hâline getirilmesi. Akla ve dine göre hareket etmek, hiçbir şeyi Allah'ın irâdesine tercih etmemek.

İstilâm: Galebe ve kendinden geçme hali, vecd ve istiğrak.

İstitâr: Setr ve örtü hali, hicâb hali, tecelli halinin olmayışı.

İşâret: Sembol, remz, kelime ile anlatılamayacak kadar ince olan mânalar, «Tasavvuf işarettir, ibare haline geldi mi anlaşılmaz». İşârî tefsir. Sembolik tarzda yazılan, tasavvufî tefsirler.

İşrâk: Aydınlatmak, mânevî bir aydınlanma ile hakikati idrak etmek, keşf, ilham.

İtibar: Dünyayı fenâ, dünyada çalışanları ölüme maruz hâlde görmek, bundan ibret ve ders almak.

İtikaf: İbadet niyetiyle oruçlu olarak mescid veya camide ikamet etmek, kalbi dünya meşgalesinden uzaklaştırmak, nefsi Mevla'ya teslim etmek. Af müjdesini alana kadar Allah'ın huzurunda diz çökmek.

İttihâd: Hakk'ın vücûdunu mutlak bir olarak görmek, cemu'l-cem hali.

İttilâ: Vakıf olmak, keşf ve ilhamla gaybe ait sırları bilmek.

İttisâf: İlâhî vasıflarla bezenmek. İttisaf bievsafillah, tahalluk biahlâkillah: Allah'ın vasıf ve ahlâkı ile ahlâklanmak, tasavvuf.

K

Kabz, bast: (Bk. bast).

Kâhin: Olacak şeyleri önceden haber verdiğine inanılan kişi.

Kalb. (c. kulûb) Et parçası, akıl, ruh, marifet mahalli, Allah'ın tecelligâhı.

Kalem: Mufassal ilim.

Kalender: Melâmetiliğin muayyen bir koluna mensup kişi, örf, adet ve teamüllere önem vermeyen, gönlünü hoş tutan, âdâb ve erkân tanımayan, fazla nâfile ibadet cihetine meyletmeyen, farzlarla iktifa eden, riyadan uzak kalan, huzur, sükûn ve ruh rahatlığı konusunu her şeyden üstün tutan. **Kalenderiyye:** Melâmetiliğin kollarından biri. Mutlak iyimserlik.

Kanâat: Kısmete razı olmak, alışılan şeyleri kaybetme hâlinde bile sızlanmamak, huzur içinde olmak, Allah'ın verdiği ile idare etmek.

Kazâ-kader: Allah'ın hükmettiği şeyin meydana gelmesi.

Kemâl: Olgunluk, kusursuz ve eksiksiz, olmak, **Kemâl-i mutlak:** İlâhî kemâl; İnsan-ı kâmil; veli, mürşid, ideal insan, örnek insan, kutub, gavs, gavs-ı âzam, kutbu'l-aktâb.

Kerâmet: Fevkalâde hal, hârikûlâde hal, tabiat ve tabiat kanunları üzerinde tasarruf etmek, velilerden zuhur eden olağan üstü hussular. a) kevnî ve madî keramet. b) sırrî ve mânevî keramet. (Bk. Tasarruf).

Kesb: Faydalı iş yapma ve zararı defetme hâli.

Keşf: Kapalı (müstetir, mestûr) olanı açık hale getirmek, his ve akıl ile idrak edilmeyen hususları kalb gözü ile görmek, ilhamla idrak etmek, mükâşefe, müşâhede.

Kevâmi: Sökücü şeyler. Alışkanlıklar ve nefsânî arzuları söküp atan şeyler.

Kevn - Bevn: Halktan bâin, Hak ile kâin olmak, zâhirde halk ile bâtında Hak ile olmak. (Bk. halvet der encümen. Sûfî kâin ve bâindir).

Keyd: Hile ve oyun etme, gizlice zarar verme. Allah'ın kulunu, ameline uygun şekilde ve beklemediği bir biçimde cezalandırması. Mekr.

Kışr - lübb: Kabuk - öz, Dış - iç, lafız - mâna, cesed - ruh, zâhir - bâtın, şerîat - hakikat. **Kışr:** zahirî, naklî ve aklî ilimler; **lübb:** tasavvuf ilmi, ledünnî ilim.

Kimya-yı sa'âdet: Kötü huylardan uzaklaştırmak ve güzel huylara alıştırmak suretiyle nefsi düzeltmek.

Kurb: Allah'a, emirlerine ve iradesine yakın olmak, Allah'a yaklaşmak. **«Kurb-i ferâiz»**, farz ibadetlerle Allah'a yaklaşmak, **«kurb-i nevâfil»** nâfile ibadetlerle sağlanan Allah'a yakınlık hali (Bk. bu'd).

L

Latife: Sezilen, fakat ifade edilmeyen çok gizli ve ince manâ.

Latife-i insaniye: Ruh, kalb, akıl.

Ledünnî ilim: Nakil ve aracılığı olmadan doğrudan doğruya Hak Teâlâ'dan öğrenilen ilim, tasavvuf.

Lâhza, mülâhaza: An, göz ucuyla bakmak, gamzeli bakış, düşünmek, kalb gözü ile tecelli nurlarını seyretmek.

Letâif-i hamse: Gittikce daha lâtif ve daha nurlu (eltaf ve enver) hale gelen ruhun beş tavrı: 1. Kalb, 2. Rûh, 3. Sırr, 4. Hafî, 5. Ahfâ.

Lâtife: (c. letâif) Söz ile ifade edilemeyen ince mâna, içe doğan mânevî işaret.

Levâih-laiha: Pırıltı, nûr.

Levâmi', lâmia: Işıltı, kıvılcım, nûr. Tevâli: içe doğan pırıltı ve ışıltılar.

Lisan-ı Hakk: Hakk'ın dili, insan-ı kâmil.

Lübb (çokluk şekli elbâb) Öz, kabukla ilgisi bulunmayan saf bir kudsiyet nuru ile aydınlanmış akıl.

M

Mahk: Kulun varlığının Hakk'ın vücudunda yok olması.

Mahv: Kulun şuurunu kaybedecek şekilde mutad vasıflarını ortadan kaldırması, aklın kontrolünde olmayan söz ve fiillerin kendisinden zuhur etmesi.

Mahvu'l - cem'-mahvu'l - hakikî: Kesretin vahdette yok olması.

Mahvu'l-ubûdiyet: Varlığı a'yana nisbet etmemek.

Makâm: (c. makâmât) Konak, dinî ahlâk ve seciye, Makâm irade ile kazanılır, riyâzet ve mücahede ile elde edilir; meleke, merhale, safha, manevi mevki. Yedi makâm: 1. Tevbe, 2. Verâ'. 3. Zühd, 4. Fakr, 5. Sabr, 6. Tevekkül, 7. Rızâ.

Marifet: (c. maarif) Keşf ve ilhamla hâsıl olan vasıtasız bilgi, mânevî ve iç tecrübe ile öğrenilen ilim, tasavvufî irfan, gnos.

Mâsivâ, mâsivallâh: Allah'tan başka her şey, mahlûkât, mümkinât, hâdisât.

Maûnet: Belâ ve sıkıntıdan kurtulmaları için halktan zuhur eden hârikulâde şeyler.

Mazhar: (c. mezâhir) Bir şeyin zuhur ettiği yer, eşya ve madde Allah'ın sıfat, isim ve fiillerinin mazharıdır, yani zuhur ve sudur mahallidir.

Meczûb, Me'hûz, Mecnûn: Cebzeye tutulan, deli sanılan fakat deli olmayan, akıllı deli (mecânin-i ukelâ, behâlil, pehlûller), Cenabı Hakk'ın lûtfu ve keremi ile hiç zahmet çekmeden bir hamlede bütün makamları geçen ve vuslata eren, vuslatın tesiri ile sermest olan.

Mekân: Yerleşmek, makâmın mü-

kemmel şekli, temkin ehlinin yeri.

Mekr: Hile, aldatma. Allah'ın muhalefet hâlindeki kuluna nimet ve kerâmet vermesi.

Melâmetiyye. Melâmiyye, ehl-i melâmet (ümenâ): Hamdun Kassâr (öl. 271/884) tarafından kurulan bir tarikat, ihlas, sıdk ve samimiyet esasına büyük bir ehemmiyet vermek, riyadan şiddetle kaçınmak, iyi işleri halktan gizlemek, kötülükleri açığa vurmak, hayrı izmâr, şerri izhâr etmek; günahkâr günahının ortaya çıkmasından korktuğu kadar sevapların ortaya çıkmasından ve duyulmasından korkmak, bütün bunları ihlas için yapmak, iyiliğin sadece Allah tarafından bilinmesi ile iktifa etmek, Hakk'ın makbulu olmak için halkın merdudu olmaktan çekinmemek, Hak nezdinde sıddîk olduktan sonra halk indinde zındık olmaya aldırış etmemek, halkın levmine, yermesine, kınamasına ve kötülemesine değer vermemek, örf ve adete önem vermemek.

Mevt: Ölüm. a) tabii ölüm, b) irâdî ölüm, ölmeden evvel ölmek, «ölmeden evvel ölünüz» esası, nefsi öldürmek; ruhu, aklı ve kalbi diriltmek için nefsânî arzuları öldürmek. 1. Mevt-i Ebyâz; açlık, cû', 2. Mevt-i Esved: halktan gelen ezâ ve cefâya tahammül etmek, 3. Mevt-i Ahmer: nefse muhalefet etmek, mücahede, 4. Mevt-i Ahdar; yama üstüne yama dikmek, elbiseye değer ve önem vermemek.

Mistisizm: Sırrıyye, mistik (sırrî).

Muamele: Amel ve taat yolu, Hak ve halk ile münasebetlerin şeriata uygun olması, tasavvuf.

Mucize: Peygamberlere verilen harikulâde şeyler.

Muhâdara: Kalb huzuru, akıl ve delil ile Allah hakkında yakîn sahibi olmak, setr ve hicab halinin sonu, tecelli ve zuhur halinin başlangıcı, keşfin açılmaya başlaması, ilme'l-yakîn mertebesi.

Mühâdese, mükâleme: İlhama mazhar olmak, sıddıklığın son mertebesi, meleklerin velilerle konuşması, Allah'ın ârîflere hitab etmesi makâmı, muhades, mükâlem ve mülhem. İlhama mazhar olan veli.

Murâd: Ârif, vâsıl, müntehî, seyr ve sülûkunu ikmâl eden, mürşid, rehber, delil.

Mutasavvıf - Sûfî - müteşebbih, hâdim, muhib - mustasvıf: Sûfî vuslata eren, sahib-i vusûl; Mutasavvıf vuslata ermek için tasavvuf yoluna giren ve bu yolun âdâb, erkân ve usûlüne samimiyetle riayet etmeye çalışan, sahib-i usûl; Müteşebbih, hâdim ve muhib, samimi şekilde sûfilere benzemeye çalışan, onlara hizmet eden ve onlara sempati duyan, (bir kavme benzeyen onlardan olur.)

Mübtedî: Tasavvuf yoluna azimle

giren, bu yola yeni giren, daha işin başında olan.

Mücahede: Cihad, nefs ile savaşmak, nefsi yenmek, ezmek, direnişini kırmak, hüküm altına almak, istediğini değil, istediğinin zıddını yapmak, perhiz ve riyazet, «nefsin istediği Hakk'ın istemediğidir, nefsin istemediği Hakkın istediğidir» diye inanmak ve ona göre hareket etmek, yemede, uyumada, konuşmada azlık esasına riayet etmek, çok ibadet ve taatta bulunmak.

Mükaşefe: Kalbin Hakk'ın huzurunda oluşu, açık şekilde ilâhî tecellileri temaşa, keşfin açılması ayne'l-yakîn mertebesi, muhadara derecesinden sonra gelen mertebe,

Münâcât: Fısıldaşma, sır söylemek, aşıkla maşukun gizli konuşmaları ve fısıldaşmaları, sırren ve ruhen Allah'a yalvarış, yakarış, kalben niyazda bulunmak, Allah'a yalvarmak için yazılan şiirler.

Mürâkabe: Denetleme, gözetleme, feyz, beklemek, kendini kontrol etmek. Mürâkabe-i nefs; Allah tarafından denetlenmekte olduğuna inanmak.

Mürid: İradesi olan, tasavvufta mürid iradesi olmayan, kendi iradesine göre değil Hakk'ın ve mürşidinin iradesine göre hareket eden, şeyhin önünde gassâlın önünde duran ölü gibi duran, şeyhin kendisine verdiği şekli ve istikâmeti hiç bozmadan muhafaza eden, derviş, müntesib, mensûb, başlangıç halini başarı ile bitiren.

Mürşid: Hâl ve doğru yolu gösteren.

Mürüvvet: Adamlık, insanlık.

Müsâmere: Gece sohbetleri, gayb ve sır âleminden Hakk'ın ârif-lere hitabı.

Müsterih: Kader sırrına vakıf olduğu için, rahat hâlde bulunan kul.

Müşahede: Hakk'ın kalbte hazır oluşu, kendini kaybederek Hakk'ı bulmak. Hakkı seyr ve temaşa etmek, hakke'l-yakîn hali. Muhâdara başlangıç, tevacüd ve ilme'l-yakîn; mükaşefe orta, vecd ve ayne'l-yakîn; müşâhede son, vücûd ve hakke'l-yakîn mertebesidir.

Mütâlaa: Bir taleb hali olmaksızın Hakk'ın ârifleri hilafetin yükünü taşımaya muvaffak kılması.

N

Naat: (c. Nuut) Vasıf, sıfat, Allah'ın sıfatları, Hz. Peygamberi övmek için yazılan manzumeler.

Nazar: Evliyanın hayat bahşeden ve ölü kalbleri dirilten bakışı, istidlâl.

Nefes: (c. Enfâs) Soluk, dem, yanan kalbi ilâhî lûtuflarla ferahlandırmak, evliyanın ölü kalbleri dirilten nefesi (bk. dem). Bektaşî tekkelerinde okunan ilâhiler.

Nefs: (c. nüfus) Kulun kötü ve günah olan [illegible] ve huyları, behimî, hayvânî, süfli arzular, enaniyet, nefs-i emmâre, ruh, insânî ruh, kalb. «Etvâr-i seb'a»: nefsin ve ruhun yedi tavrı, yedi şekli ve hali.

1 — Nefs-i emmâre: Kötü ve günah olan işlerin yapılmasını emreden nefs, hayvanî nefs, «şüphesiz ki nefs kötülüğü emreder» (Yusuf, 12/52).

2 — Nefs-i levvâme: Kınayan, yeren ve kötüleyen nefs. Yapılan kötü ve günah iş sebebiyle fâilini muaheze eden ve hesaba çeken nefs, vicdan azabı. İşlenen kötülük sebebiyle pişmanlık duyan, tevbe eden ve özür dileyen nefs (Kıyamet, 75/2).

3 — Nefs-i mülhime: İlham ve keşfe mazhar olan nefs. Neyin iyi ve sevap, neyin kötü ve günah olduğunu ilhamla bilen ve ona göre hareket eden, vicdanın sesini duyan ve dinleyen nefs. (Şems, 91/7, 8).

4 — Nefs-i mutmainne: Tatmin olunmuş, huzur ve sükûna kavuşmuş, faziletlerle donanmış, ilâhî fiillerin tecellilerine mazhar olmuş nefs (Nahl, 16/106, Fecr, 89/27).

5 — Nefs-i râziyye: Kendi ferdî iradesinden ve isteğinden vazgeçen, celâlî ve cemâlî tecellileri gönül hoşluğu ile karşılayan, kaza ve kaderin her nevi tecellisi karşısında mutlak olarak rıza durumunu muhafaza eden, sızlanmayan, şikâyetçi olmayan, lûtfün da hoş kahrın da hoş, diyebilen ve böylece rıza makâmına eren nefs. «Ve radû anh» (Mâide, 5/191, Fecr, 89/28).

6 — Nefs-i marziyye: Allah'ın kendisinden râzı olduğu nefs. «Radiyallahu anhüm». Bu makamda Allah râzî, kul marzidir, karşılıklı rıza hali. (Fecr, 89/28, Beyyine, 98/8).

7 — Nefs-i kâmile veya «nefs-i zekiyye» veya «Nefs-i safiyye»: Bütün kemâl sıfatlarını kazanarak insanları irşad mevkiine yükselen kâmil, temiz ve saf nefs, insan-i kâmil (Şems, 91/9).

Nefs: (Nüfus) can, ruh. a) Nefs-i tabiî veya «ruh-i cemâdi»: Cansız maddeyi bir arada tutan ve dağılmasına mani olan kuvvet ve kemâl. b) Nefs-i nebâtî veya «Ruh-i nebâti»: Bitkinin neşvünemasını, beslenmesini ve üremesini sağlayan kuvvet ve kemâl. c) Nefs-i hayvânî veya «ruh-i hayvânî»: Hayvanların his ve iradeli hareket sahibi olmalarını sağlayan kuvvet ve kemâl. d) Nefs-i İnsânî, nefs-i nâtıka veya «Ruh-i insânî», ruh-i menfûh, (ve nefehtü fihi min ruhî) Allah'a izafe edilen ve Allah tarafından üflenen ruh, lâtife-i Rabbaniyye, akıl, kalb, sır; insana düşünme, muhakeme ve istidlâlde bulunma kuvvetini ve kemâlini veren mânevi cevher.

Nücebâ: Ricâlü'l-gaybdan olan kırk kişi, kırklar.

Nükabâ: Ricâlü'l-gaybdan, insanları mânen murâkabe edenler. Sayıları üçyüzdür.

Nükte: Latif ve ince mesele.

P

Pir: (c. Pirân) Şeyh, ihtiyar, pir-i tarikat, tarikat şeyhi, pir-i sâni, tarikatta ikinci derecede önemli olan kişi, ikinci adam, dede, baba, peder, ata.

Post: Makâm, post —nişin veya seccâde— nişin, post makâmında oturan veli, şeyh.

R

Râbıta: Bağ, şeyhin suret ve şeklini zihinde tahayyül ve tasavvur ederek o suretten kalbe feyz geleceğine inanmak, **«râbıta-i mahabbet»**, şeyhi severek hatırlamak, **«râbıta-i telebbüs»**, kendini şeyh şeklinde hayal etmek, sıkışık zamanlarda şeyhten yardım ve imdad istemek, nerede olursa olsun şeyhin imdada koşacağına inanmak, başı derde giren müridin: **«yetiş ya pir»** demesi.

Rağbet: Nefsin seraba, kalbin hakikata, sırrın Hakk'a karşı aşırı istekli olma hâli.

Rahib: Halkı ve cemiyeti bırakarak, bütün vaktini Allah'la meşgul olma hâli ile geçiren, riyâzet yapan Hıristiyan din adamı ve âlimi.

Rakika: Ruhânî bir latife.

Rakikatu'n-nuzûl: Hakk'dan kula gelen meded, yardım, inayet.

Rakikatu'r-rucû': Kulun Hakk'a yönelmesine ve yaklaşmasına vesile olan ilim, amel ve iyi huy. Buna **rakikatu'l-irtikâ** da denir.

Rân: Kudsiyet âlemi ile kalp arasına giren perde.

Râzı: Rıza mertebesine eren, ârif, rind, kâinâta gülen.

Recâ: Ümit ve iyimserlik hali (Bk. Havf).

Rehbet: Endişe, Allah'ın azabından ve günahından korkma hâli.

Remz: (c. rumûz) Sembol, şifre, kelime ve cümledeki gizli mâna (Bk. İşaret).

Rıbât: Hudud karakolu, tekke, savaşcı dervişlerin serhatlardaki tekkeleri.

Rıza: Kadere ve kaderin tecellilerine razı olmak, kainatta ve sosyal hayatta cereyan eden hadiseleri gönül hoşluğu ile karşılamak, kaderin tecellisi karşısında şikâyet etmemek ve sızlanmamak, rindlik, iyimserlik.

Ricalu'l-gayb (ricalullah Merdan-ı Huda, Merdan-ı gayb, gayb erenleri, hükümet-i sûfiyye): Batını ve manevî hükümet, evliya, ermiş insanlar âlemi mânen veya hakikaten idare ettiklerine

inanılan manevî teşkilat ve velilerin hükümeti.

Gavs ve Kutub, gavs-ı azam, kutbu'l-aktâb. Bu hükümetin başında bulunan en büyük veli. **İmâmân:** Kutbun iki yardımcısı, biri sağında, diğeri solunda oturur, sağdaki melekût âlemini soldaki mülk âlemini idare eder, kutub vefat edince yerine iki imam. **«Evtâd»:** (direkler) dörtler: Biri şarkı, biri garbı, biri kuzeyi, biri güneyi idare eden dört büyük veli. **«Abdâl», «büdelâ», «ahyar»:** yediler, herbirisi yedi iklimden birini idare eden veliler heyeti. **«Nücebâ»:** kırklar halka yardım eden ve onların yükünü taşıyan veliler topluluğu. **«Nükebâ»:** Üçyüzler, insanları denetleyen ve gözetleyen veliler zümresi, mürakabe heyeti. **«Efrâd»:** müstakil çalışan veliler, kutbun kontrolunda olmayan gayb erenler.

Ridâ: Hakk'ın sıfatlarının kul üzerinde zuhûr etmesi.

Riya: Gösteriş için yapılan amel, ihlaslı olmama.

Riyâzet: İdman, temrin, spor, perhiz yapmak, atı yarışa hazırlar gibi nefsi mânevî yolculuğa hazırlamak, nefs ve tab'ın hükmünden çıkmak için yapılan muntazam idman ve ruh sporu, nefsin istediğinin zıddını yapmak, nefsi ezmek, kuvvet ve mukavemetini kırmak (Bk: Mücahede).

Ruh: Emir âleminden inerek, hayvânî ruh üzerine binen ve mahiyeti kavranamayan bilici ve idrak edici latife ve sır.

Ruh-ı a'zam: Akl-ı evvel ve hakikat-ı Muhammediye.

Ruh-ı hayvân: Menbaı ve mahalli, kalb boşluğu olan latif bir cisim. Hayvânî ruh, insânî ruhun bineğidir.

Ruh-ı nebâtî: Bitkilerdeki can, maddedeki ilk kemâl.

Ruhbanlık: Rahbaniyet. Dünyayı kesinlikle bırakmak, evlenmemek, rahiplik.

Ruûnet: Ahmaklık, nefsin hazzı ve tabiatın icapları ile bulunma hâli.

Rükûn: (c. erkân) Esas, kâide, prensip. **«Erkân-i sitte-i râh-ı irfân:** İrfan ve marifet yolunun altı esas kâidesi:

1. **Killet-i taâm, taklîl-i taâm.** Cû, açlık, az yemek, zaruret miktarından fazla yememek, hayatı idame ettirecek kadar yemekle iktifa etmek, mideyi boş tutmak.
2. **Killet-i menâm, taklîl-i menâm: Seher,** az uyumak, geceyi uyku ile değil, ibadet ve tefekkürle geçirmek.
3. **Kıllet-i kelâm, taklîl-i kelâm: Samt,** sükût, az konuşmak, zaruret bulunmadıkça konuşmamak, **kesret-i kelâm** sahibi olmamak, tefekkür ve teemmülde bulunabilmek için hâmuş, sâkıt ve sâmit olmak, yani susmak.
4. **Zikr-i müdâm:** Daima ve çok-

ca Allah'ı zikretme.. gaflet halinde olmamak.

5. Uzlet-i enâm: Halvete ve inzivaya çekilmek, ihtilattan sakınmak (Bk: halvet):

6. Tefekkür-i tâmm: Tam ve derin düşünce, teemmül, derin düşüncelere dalmak, tedebbür, tezekkür, taakkül.

Rü'yet: Görmek, vision, Allah'ı ve tecellilerini seyretmek, kalb gözü ile mânevî âlemi temaşa etmek, müşahede.

S

Safa: Saf ve safvet; temiz, arı ve duru olma hali, bulanık olmamak, nefsâniyet ve beşeriyetle karışık olmayan, ilâhî ve mânevî. **Tasfiye-i kalb:** Kalbi saf ve temiz hale getirmek. **Saf - derûn:** Kalbi temiz, istifa, süzmek.

Safvet: Bulanıklıktan ve kendinden uzaklaşarak saf ve duru hâle gelmek.

Sahv - sekr: Sarhoşluk ve ayıklık. Huzur ve gaybet halinin kuvvetli şekli. Sekr veya sükr: Dinî his ve heyecanlar içinde kendinden geçmek, sarhoş olmak, mest olmak, bihûş hale gelmek. Sahv: Kendine gelmek, ifakat bulmak, temkin hali.

Sa'k: Aniden çağırmak, düşmek, helâk olmak. Zatî tecellîye mazhar olan kulun kendinden fâni olması.

Sâlik: Allah'a ermek ve ulaşmak için yola çıkan ve tasavvuf yolunda yürüyen. Dört nevi sâlik vardır:

a) **Meczûb:** Bir anda külfetsiz bir şekilde Allah'ın lûtfû ile bütün hal ve makâmları geçerek Hakk'a eren (Bk. Meczûb).

b) **Meczûb-i sâlik:** Önce cezbelenen, sonra kendine gelen, daha sonra Hakk'a vâsıl olmak için yine gayret eden.

c) **Sâlik-i meczûb:** Önce sülûk eden, seyr ve sülûku ikmâl ettikten sonra cezbelenen.

d) **Sâlik:** Seyr ve sülûkunu tamamladığı halde cezbelenmeyen.

Savl: Saldırmak, tecavüz, başkalarının mânevî hallerini küçümsemek.

Savmaa: Küçük mescit, zaviye.

Sebep: (c. esbâb) Hak ile halk arasındaki vasıta, illet, aracı.

Sefer: (c. esfâr) Yolculuk, mesâfe katetmek, ilmî hareket ve inkışaf, kötü huyları terkederek iyi huylar edinmek için harekete geçmek, nefis menzilinden Hak ve hakikat hedefine doğru yolculuk yapmak, kalbin Hakk'a teveccühü, yönelmesi.

Esfâr-i erbaa: dört sefer nevi:

1. Seyr ilâllah: Nefs menzilinden kalb makâmının sonu olan ufuk-i mübin'e kadar olan yolculuk, eşya ve maddeye (ağyâr ve mezâhire) karşı duyulan ilgiyi ve sevgiyi gidererek Hakk'a doğru yönelmek, vahdetin yüzünden kesret perdesini kaldırmak.

2. **Seyr fillâh:** Allah'da seyr, kesretten vahdet hicabını kaldırmak. Allah'ın vasıfları ile vasıflanmak ve ahlâkı ile ahlâklanmak suretiyle vâhidiyet makâmının sonu olan ufuk-i a'lâya varıncaya kadar Hak'da Hak ile olan yolculuk.

3. **Seyr maallah:** Allah ile beraber seyr; zâhir ve bâtın ikiliğinden ve kayıtlarından kurtularak aynu'l-cem' ve ahadiyet makâmına yükselmek, ikilik hali bulundukça bu makâm «kâbe kevseyn» adını alır, ikilik hali ortadan kalkınca «ev ednâ» ismini alır. Velâyet makâmının sonu burasıdır.

4. **Seyr anillah:** Seyr billah, seyr fileşyâ; Allah'dan seyr, Allah ile Allah'tan seyr, eşyada seyr, Hak'dan halka dönmek, insanları irşad için halka geri dönmek, vahdeti kesret şeklinde, kesreti vahdet suretinde görmek. Bu makâma bekâ ba'de'l-fenâ, fark ba'de'l-cem', sahv ba'de's-sükr, temkîn ba'de't-telvîn, adı da verilir. İlk iki seyr ile velîlik makâmına, son iki seyr ile davet ve irşad makâmına erişilir.

Sehâ: Sahavet, semâhat, cüd, kerem, cömertlik.

Semâ: Allah'ın kelâmını işitmek ve dinlemek, Audision, dinî mûsikî, makamla şiir ve ilâhî okumak, raks, deverân, semâze.

Semâhat: Cömertlik, ikram.

Senâ: Övmek, methetmek, hürmet göstermek.

Sekr: Sarhoşluk, kuvvetli bir feyz ve tecelliye mazhar olan sâlikin kendini kaybetmesi, ruhî bir sarhoşluk. Neşe ve zevk hâli meydana getiren manevî bir sermestlik.

Setr ve Tecellî: Örtü ve zuhur hali, hicab ve keşf vaziyeti. Setr, manevî ve ilâhî âlemin kapalı olması; tecelli, açık olması hâli.

Sıdk: Doğruluk, «göründüğün gibi ol, olduğun gibi görün» esası, iç'in dış'a eşit olması, özün söze uyması, halkı mülâhaza etmeyi terkederek her şeyde Hakk'ı müşâhede etmek; Sıddıkiyet: veliliğin üstünde nebiliğin altında bulunan mertebe: Sıddîk: bu mertebede bulunan.

Sır: (c. Esrür) Saklı, gizli, ruh, kalb, mânevî ve bâtınî hakikatlar ve marifetler.

Sırr (çokluk şekli **esrâr**): Kalbe konulan bir latife. Bedendeki ruh ne ise kalbteki sır da odur. Kalb, marifet, ruh mahabbet, sır da müşâhede mahallidir.

Sırru's-sırr: Allah'tan başkasının bilmediği sır, şey.

Silsile: Sülûk senedi, tarikat şeyhlerinin Hz. Peygambere varan pîr ve üstâd zinciri, isnad, sened. Nakşî silsilesi: 1. Hz. Ebu Bekir, 2. Selmân Fârisî, 3. Hz. Ebu Bekir'in torunu Kâsım, 4. Ca'ferü's-Sâdık, 5. Bayezid Bistâmî, 6. Ebu'l-Hasen Harakâni... ilh. Bir şeyhten diğer bir şeyhe aktarıla aktarıla gelen dinî heyecan ve bilgiler (marifet) bu

silsile ile gelir ve «feyz-i isnâdi» adını alır.

Nisbet-i rûhiyye ve «tariki üveysiyet»: Ölü bir şeyhin maneviyâtından ve ruhaniyetinden terbiye görmek, ölü bir şeyhin ruhunun sağ bir adamı yetiştirmesi, irşad ehliyetine sahip kılması. Cafer Sâdık (öl. 148/765), Beyazîd Bistâmî'yi (öl. 261/874), Bayezîd Bistâmî, Ebu'l-Hasan Harakânî (öl. 425/1033)'yi, üveysiyet yolu ile mânen irşad ve terbiye etmişlerdir.

Silsilenâme, icâzetnâme: Tarikat şeyhlerinin isim listesi, tarikat şeyhlerinin isimleri ve kısa hayat hikayelerini ihtiva eden risale. Tasavvufta silsileye büyük önem verilir, silsilesi sahih olmayan bir şeyh nesebi sahih olmayan bir kimseye benzetilir.

Sum'a: Hakk rızası için değil de halk için konuşmak, riya.

Sumt: Sükût etmek, susmak, tefekkür, teemmül ve gayb âlemini tamaşa halinde olan bir velinin susması, mânalı susmak, hâl dili ile konuşan ârifin kâl dili ile sükût etmesi.

Sülûk: Yola girmek, nefsi düzeltmek ve vuslata ermek için tasavvuf yoluna girmek, bu yolun usul, âdâb ve erkânını icra etmeye başlamak. Seyr ve Sülûk: Usulüne uygun bir şekilde tasavvuf yolunda yürümek, ikâmet halinde olmamak.

Sika: Güvenmek, itimad etmek.

Ş

Şâhid: (c. Şevâhid) Hazır, delil, kalbte bulunan hal, gâib olanı gösteren ve kalbe huzur celbeden şey. Meşhûr şâhidin gösterdiği, görülen tecelli. Şûhud: Hakk'ı Hak ile görmek, müşahede.

Şarab: İçki, Allah sevgisi ve aşkı.

Şatah: Vecd ve cezbe halinde söylenen ve üzerinde benlik kokusu bulunan söz, zâhiren şeriata aykırı olan söz, Ene'l-Hak gibi. Şathiyye, içinde şatah sözler bulunan tasavvufî manzumeler.

Şehvet: Arzu, istek, nefsin tabiatına mülayim olan şey. Elde etmek için nefsi harekete geçiren duygu, cinsî arzu.

Şerîat: Yol, kulluğun icabını yapmak, emredileni ifa etmek, dinin zâhirî ve dünya işlerine ait hükümleri, fıkıh. Muteşerri: Şeriatcı, zâhirci, şekilci.

Şevâhid-i Hakk: Hakk'a şahitlik eden maddî âlemdeki deliller, tecelliler.

Şevk: Özlemek, iştiyak hali, cemâli ve likâyı özlemekten doğan his ve heyecan.

Şeyh: (c. şuyûh, meşâyih) İhtiyar, pir, baba, ata, dede, peder, mürşid, tarikatın başında bulunan ve sözü tartışılmadan kabul ve tatbik edilen, veli, ermiş. «Mürebbî şeyh»; Terbiye şeyhi, babanın çocuklarını terbiye etmesi gibi müritlerini terbiye eden ve onlar üzerinde mutlak bir

yetkiye sahip olan şeyh, insanları ahlâken yetiştiren ve edeplendiren şeyh. «**Muallim şeyh**»: Hoca, ilim öğreten üstâd, öğretmen. Menkibe; şeyhin fazileti, kerâmeti ve örnek hareketleri. Menâkibnâme: Şeyhlerin fazilet ve kerâmetlerini anlatan eserler.

Şirb, şürb ve şerb: İçmek, feyz ve nimete nâil olmak, tatmak, aşk kadehinden içmek, reyy, kanmak, zevk tatmak, cur'a yudum, yudum yudum içmek.

T

Taat: Gönüllü olarak emirlere uyma.

Tab': İnsanda irâdesi dahilinde olmadan mevcut olan şey.

Tahalli, tahliye: Boşaltmak, halvete ve uzlete çekilmek, kötü huyları terk etmek.

Tâhir: Allah'ın kendisine muhalefet etme hâlinden koruduğu kişi.

Tâhiru'l-bâtın: Allah'ın vesvese ve hevâcisten koruduğu şahıs.

Tâhiru's-sır: Bir an bile Hakk'dan gafil olmayan kişi: Hakk'ın da halkın da hukukuna riayet eden kişiye ise, **Tâhiru's-sır ve-l' alâniye** denir.

Tâhiru'z-zâhir: Allah'ın günahlardan koruduğu zat.

Takdis: Hakk'ı, O'na layık olmayan şeylerden tenzih etmek.

Takva: Korkmak, sakınmak, kaçınmak, emredileni yapmada, nehyedileni terketmede gösterilen ihtiyat, dikkat ve titizlik; vera', ittikâ: takvâ üzere olmak.

Tâlib: İstekli, muhib. Sülûk ehli iki kısımdır: a) Maksad ve muradı Hak rızası olan tâlibler, b) Maksad ve muradı cennet olan talibler. Hakk tâlibleri: 1. **Sûfîler**, 2. **Melâmîler**. Cennet tâlibleri: 1. **Zühhâd**, zâhidler, 2. **Fukarâ**, fakirler, 3. **Huddâm**, hizmetçiler, sâlih ve takvâ sahibi kimselere hizmet edenler, 4. **Ubbâd**, âbidler.

Târik: (c. tevârik) Hakikat ehlinin kalp ve kulak kapısını döven ve bilgilerini tazeleyen şey, gece vurgunu, uğrak yapan hal.

Tarikat: (c. turuk, tarâik) Yol, Allah'a giden yol, seyr ve sülûk esnasında tutulan yol, tasavvufi zümreler, «Allah'a giden yolların (tarikatların) sayısı bütün insanların solukları sayısı kadardır». Tarikatlar üç büyük gurupa ayrılır:

1. **Tarik-i ahyâr**: Hayırlı insanların yolu, zühd, ibadet ve taat yolu, çok ibadet ve zühd ile Allah'a ulaşma yolu.

2. **Tarik-i ebrâr**: İyi insanların yolu, tasfiye, mücahede ve riyâzetle Hakk'a vâsıl olanların yolu, Hak ve halk ile olan muamelelerinde sıdk, sadakat ve istikâmetten ayrılmayanların tuttukları yol, muamele yolu, nefs ile çekişme yolu.

3. **Tarik-i şuttâr**: Aşk, mahabbet, vecd ve cezbe yolu, âşıklar

yolu, aşk ile Hakk'a vâsıl olmak isteyenler tarafından tutulan yol. Bu yolun on esası «usul-i aşere» şunlardır:

1. **Tevbe:** Allah'a dönüş, iradesiz olarak mevt-i tabiî ile Hakk'a dönmeden evvel, iradeli ölümle Hakk'a rücû' etmek, Allah'ın huzuruna çıkmak (Bk: Mevt).

2. **Zühd:** Dünyayı ve dünyevî zevkleri terketmek (Bk: Zühd).

3. **Tevekkül:** Allah'a güvenerek sebebi terketmek, Allah'ı vekil kılmak, sebebe değil sebebi yaratana güvenmek, rızk kaygısı çekmemek.

4. **Kanaat:** Kısmete râzı olmak, yeme, giyinme ve mesken ihtiyacını zaruret haddinde tutmak, haris olmamak.

5. **Uzlet:** Halvete ve inzivaya çekilmek, yâr ile sohbet için ağyârın sohbetini terketmek (Bk: Halvet).

6. **Zikr:** Daima Allah'ı hatırda tutmak ve mâsivayı unutmak.

7. **Allah'a teveccüh etmek:** Mâsivadan yüz çevirmek, kulun bütün gücü ve mevcudiyeti ile Allah'a yönelmesi ve «la maksûde illallah» demesi.

8. **Sabr:** Mücâhede ve riyâzet ile nefsin haz ve arzusunu terketmek.

9. **Mürâkabe:** Kulun kendisine ait bir kuvveti olmadığı şuuruna varması, «lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh» demesi, tohumu eken çiftçinin yağmur beklemesi gibi Allah'ın rahmetini ve feyzini beklemek için Hak cihetine yönelmek.

10. **Rıza:** Kazaya rıza, kaderin tecellilerine razı olmak, nefsin rızasını terk ederek Hakk'ın rızasını kazanmak, «kahrın da hoş lûtfun da hoş» demek.

Tarik-i esma: İsim okuyarak Hakk'a vâsıl olmak yolu. **Tarik-i zât:** Fenâ ve mârifet yolu. Şeriata muvafık ve muhalif olma esasına göre tarikatlar: a) **Makbul tarikatlar,** hak ve bâ'şer' olan (nomist, ortodoks) tarikatlar: Melâmetiyye, Mevleviyye, Kübreviyye, Şâzeliyye, Bedeviyye, Desûkîyye, Sühreverdiyye, Halvetiyye, Bayramiyye, Nakşiyye, Kadiriyye, Rufaiyye... ilh. gibi. b) **Merdut tarikatlar,** bâtıl ve bî'şer' olan (anomist, heteredoks) tarikatlar: Hurûfiyye, Noktaviyye, Bektaşiyye, Hulûliyye, Evliyaiyye, Hubiyye, Hûriyye, İbâhiyye, Mütekâsiliyye, Mütecâhile, İlhamiyye, Vâkıfiyye... ilh.

Tasarruf: İdare etmek, kullanmak, velilerin eşya ve varlıklar üzerindeki mânevî tesirleri, kerâmet. «**Kevnî**» ve «**sûrî**» kerâmet: Madde üzerindeki kerâmet, gözle görülen kerâmet ve tasarruf. «**Mânevî** ve «**hakikî**» kerâmet: Ahlâkî ve ilmî kerâmet ve tasarruf, şeyhin müridlerinin hal, huy ve ahlâklarını iyiye doğru değiştirmesi.

Tasavvuf: Kalbe, ahlâka, nefse,

ruha, hale, makâma, marifete, sırra ve bâtına ait bilgiler, şeriatın iç yüzü, İslâm dininin ruhu, mânası, özü, iç âlemden bahseden ilim.

Tasfiye: Kalbi saf hale getirerek hakikatı idrâk etmek, mücâhede ve riyâzet.

Tatavvu': Farzların dışında kalan ibadetler.

Tecellî: Hakk'a yönelen kalblere teveccüh eden Allah'ın nurlarının içte parlaması, zuhur etmesi; işrâk: ziyalandırmak (izâe), ışıklandırmak (înâre, tenvir). a) **Tecellî-i efâl:** Allah'ın fiillerinden bir fiilin kalbte tecelli etmesi, b) **Tecellî-i esmâ:** Allah'ın isimlerinden bir ismin kalbte tecelli etmesi, c) **Tecellî-i sıfat:** Allah'ın sıfatlarından bir sıfatın kulun kalbinde tecelli etmesi. d) **Tecellî-i zât:** Allah'ın zâtının tecellisi.

1. **Celâlî tecellî:** Allah'ın azamet, kahr, kibriya ve gazab gibi isim ve sıfatlarla tecelli etmesi.
2. **Cemâlî tecellî:** Allah'ın lûtf, merhamet, af ve mahabbet gibi isim ve sıfatlarla tecelli etmesi.

Tecrîd: Maddî âlemden sıyrılan ve soyulan kalblerin ilâhî tecellileri temaşa etmesi, tevhid. Tecrîd mâsivadan ayrılmak, tefrîd ferd olan Allah'ı bulmak. Tecrid: insanlardan ayrı yaşamak, evlenmemek.

Tedânî: Hakk dostlarının miracı.

Tedellî: Sahv ve ifâkat hâline gelen Hakk dostlarının ulaştıkları ve yükseldikleri yerden geri dönmeleri.

Tefekkür: Maksadı kavramak için, zihni eşyanın manâsını anlama hâline yöneltmek, eşyaya ait bilgileri kalbe getirmek.

Tefrîd: Sonradan olan hâdis şeyleri ortadan kaldırarak Allah'ı ferd ve tek olarak görmek, tevhîd.

Tefrika: Dağılma, zihnin dağınık olması, kalbin değişik düşünceler içinde bulunması hâli.

Tefviz: Allah'a teslim olmak, tevekkül etmek.

Tehallî, hilye: Süslenmek, iyi huylarla bezenmek, güzel ahlâk sahibi olmak.

Telvin - temkîn: Telvin, seyr ve sülûk halinde bulunan sâlikin renkten renge, bir halden başka bir hale girmesi, değişmesi; temkîn ise istikrar bulması ve sâbit hale gelmesi. Telvin sâlikin hali, temkîn vâsılın halidir.

Teozofi: Keşf, kerâmet ve tasarruf, dinî hükümlerle bağlı olmadan kâinatın sırrını, kanunlarını ve bunlara tesir etme yollarını öğreten ekol.

Temkîn: İstikâmet üzere sâbit ve kararlı olma hâli. Talib telvin, vasıl temkin sahibidir.

Tenezzülât-ı hams veya «Hazarat-i hams»: Beş âlem, Allah'tan sudûr ve zuhur eden varlıkların geçirdiği beş safha:

1. **Gayb-ı Mutlak mertebesi.** Bunun da üç itibarî durumu vardır: a) Lâ taayyün, gaybu'l-

gayb, amâ-i mutlak, ke[illegible] mahfi, hazret-i cem' ve aha[illegible]yet mertebesi, b) İlk taayyün ve [illegible]k tecellî, mutlak ilim, vah[illegible]det, hüviyet, hakikat-i Muhammediye mertebesi, c) İkinci taayyün ve tecelli, Allah'ın bütün sıfatlarının açık ve seçik hale gelmesi, vâhidiyyet ve hakikat-i insaniyye mertebesi.

2. **Ruhlar mertebesi:** Emir âlemi, melekût âlemi mertebesi.

3. **Misâl mertebesi:** Bu âlem mutlak ruh âlemi ile mutlak cisim âlemi arasında bir berzah ve köprüdür.

4. **Cisim ve madde mertebesi:** His ve şehâdet âlemi, zulmânî âlem.

5. **Mertebe-i câmia:** Yukarıda bahsedilen vahdet, vâhidiyet, ruh, misâl ve cisim gibi zuhur ve tecellinin hepsini kendisinde toplayan insan mertebesi. Zuhur, sudûr ve tecellinin hepsini kendisinde toplayan insan mertebesi. Zuhur, sudûr ve tecellinin bu beş şekline yukarıdan aşağıya gelinirse tenezzülât-ı hams, aşağıdan yukarıya doğru gidilirse hazerât-ı hams derler. Hazerat-i hamsın kısaca ifadesi şöyledir: 1. **«Gayb-ı mutlak»** (a — ehadiyyet, b — vahdet, c — vâhidiyyet), 2. **Gayb-i mutlaka müzâf olan «ruhlar âlemi».** 3. **Misâl âlemi»**, şehâdet âlemine yakın olan ve gaybe müzâf olan âlem, 4. **«Şehadet-i mutlaka»**, yâni madde ve cisim âlemi 5. **«Mertebe-i câmia»**, insan mertebesi.

Tenzih: Beşeri vasıflardan Allah'ı uzak tutmak.

Terk: Dünyayı, hırsı ve tamahı terketmek. Terk-i dünya, terk-i ukbâ ve terk-i terk, Allah rızası hariç her şeyi terketmek.

Tesbih: Hakk'ı; mümkün, hâdis ve yaratılmış varlıklara ait kusurlardan tenzih etmek.

Teslimiyet: Allah'ın emirlerine boyun eğmek ve itiraz etmemek. Kazayı rıza ile karşılamak. Musibet anında için ve dışın değişmemesi.

Tevâcüd: İrâde ile vecde gelme, kendini vecde zorlama.

Tevâli', Tâlia: Işık, içe doğan nur, tulûât.

Tevbe: Hata ve günahta ısrardan vazgeçerek Allah'ın emirlerine itaat etme hâline dönmek. Pişmanlık, nedâmet.

Tevbe-i nasuh: Kesin ve bozulmayan tevbe.

Teveccüh: Yönelmek, şeyhin özel bir himmet ve irâde ile müridine yönelmesi, ona nazar ve nefes etmesi.

Tevellî: Ondan kendine dönmek.

Tevekkül: Allah'a güvenme ve dayanma.

Tevfik: Allah'ın kulun amelini rızasına uygun kılması.

Te'vil: Tercih, sözü zahirî manâsından alarak, ihtimal dahilinde bulunan başka bir manâda anlamak.

Tıbbu'r-ruhânî: Ruhî tabiplik, ta-

biplik. Mürşid ve şeyhe ise tabib-i ruhânî denir.

U - Ü

Ubûdiyet: Kulluk etmek. İbâdet, tapmak, ubûdiyet: kulluk yapmak. Ubudet: Hâs ve hâlis bir kul olmak.

Ucb: Kişinin hak ettiğinin üstünde bir mevki sahibi olduğunu zannetmesi, kendini beğenme hâli.

Ufuk:

Ufuk-ı a'la: Ruh makâmının sonu.

Ufuk-ı mübîn: Kalb makâmının sonu.

Ulemâ: Âlimler, zâhirî hükümleri ve ilimleri bilenler, bedene ait cismanî ve zâhirî amellerin dinî hükmünü bilen âlimler. Ulemâ-i rusûm: Şekilci, merasimci, kaideci ve zâhirci âlimler, muteşerriler. Ruhun ve kalbin fiillerini ve bunlara ait hükümleri bilmeyen ve ehemmiyet vermeyen, zâhiri bâtından, şekli ruhtan, lafzı mânadan üstün tutan bilginler.

Ulûhiyet: Var olan hakikatların hepsini toplayan teklik, tanrılık.

Ulu'l-elbâb: Her şeyin özünü alarak kabuğunu bırakan.

Usûl: Kaideler, tarikatlarda riâyet edilmesi gereken âdâb ve erkân «Usûlü zayeden vusûldan mahrum olur» Usûl-i âşere (Bk: Tarikat).

Uzlet: İnziva, cemiyeti terkederek bir köşeye çekilme.

Ümmü'l-kitab: Levh-i mahfuz, akl-ı evvel.

Üns - heybet: Üns: ülfet etmek, rahat etmek, safa hali, kalbin sevgili ile neşelenmesi, ruhun güzellikteki kemâlden zevk ve lezzet alması; haşmet, vahşet ve heybet halinin zıddı. Heybet: korku. endişe ve kaygı hissi. Üns ve heybet havf ve recâ halinin üstünde iki haldir.

V

Vahdet - kesret: Birlik - çokluk. Vahdet: her şeyi Bir olarak ve Bir içinde görmek, eşyayı Allah'la görmek, cem' hali; kesret varlıkları çok olarak görmek, fark hali. Gayb-i mutlakın lâtaayyun ve lâzuhûr mertebesine «**ahadiyyet**», ilk zuhur ve taayyun (taayyun-i sânî) «**vâhidiyyet**» adı verilir (Bk. tenezzülât-i hams).

1. **Vahdet-i kusûd:** Kasd ve iradenin birleştirilmesi, kulun kendi şahsî, ferdî ve beşerî iradesini bırakarak Allah'ın iradesini, muradını, maksudunu ve matlûbunu kendi muradı ve maksadı haline getirmesi, böylece tek bir irade[illegible]lenin hâkimiyetini sağlaması.

2. **Vahdet-i şuhud:** Vecd ve cem' halinde kulun her şeyi bir olarak görmesi, gördüğü şeylerin

birleştirilmesi ve tek varlık halinde görülmesi, güneş doğduğu zaman ay ve yıldızlar nasıl görülmüyorsa, ilâhî tecellilerin zuhuru anında Allah'tan başka hiç bir şeyin görülememesi, Allah zuhur ve tecelli ettiği için mâsivanın mahv olması hali, **enfüsî** (sübjektif) fenâ.

3. **Vahdet-i vücûd:** Varlıkların bir ve tek olduğu kanaatı, varlıkları bir bilme, bir olduğuna inanma, vecd ve sekr halinde olmaksızın varlıkların tek varlıktan ibaret olduğuna, her şeyin tek olan Allah'ın değişik tecellileri, zuhurları, taayyunları ve görünüşleri olduğuna inanmak, **âfâkî** (objektif) **fenâ.**

Vakar: Ağır başlılık, maksada ulaşırken temkinli hareket etmek.

Vakfe: İki makâm arasında duraklama hâli.

Vâki' (c. vâkiât) Sâbit ve daim olan hâtır, ilham, müşâhede kerâmet.

Vakt: Şimdiki zaman, hal, dem, insan üzerinde gâlib ve hâkim olan mânevî hal, sûfî ibn vakttir, geçmiş veya gelecek zamanla değil içinde yaşadığı hal ile meşgul olur.

Vâleh: Vecd ve istiğrak hali, vecdin aşırı şekli, şiddetli hayret, çılgınlık.

Vârid: (c. vâridât) Hak'tan gelen ve insanı Hakk'a götüren feyz, fuyûzât, ilhâm, sâik, neşe, hüzün, kabz, bast gibi tasavvufî ve mânevî haller.

Vâsıta: (c. vesâit) Hak ile halk arasındaki münasebetler, aracılar, engeller.

Vecd: (c. mevâcid). Bulmak, kalbe gelen feyz ve tecelli, tabiî bir şekilde kendinden geçmek, gayri iradî olarak coşmak, cezbelenmek, ibadet ve taatın meyveleri, iç temaşa, istiğrak hali. **Vâcid:** Vecde gelen. Fakd: Vecd esnasında bulunanı kaybetme, vecdin zâil olması, kendine gelmek. **Tevâcüd:** İrade ile vecde gelmek, semâ, deveran, raks. **Vücûd:** Vecdin en mükemmel şekli. **Mütevacid ve mütesâkir:** İrade ile vecd ve sekr haline gelen.

Velâdet: Doğmak, velâdet-i sâniyye ikinci doğuş, tasavvufa girmek, bir şeyhe intisab etmek, tasavvufu yaşama haline ulaşmak. **Vâlid:** Baba, peder, şeyh. **Rezâ' ve mass:** Şeyhin ilim, irfan ve faziletini emmek, ahz-i feyz, şeyhin sütü ile beslenmek, annenin çocuğunu beslediği ve terbiye ettiği gibi şeyhin müridini ilim, irfan ve faziletle beslemesi, yetiştirmesi ve terbiye etmesi. Tufeylilik: Çalışmadan ve emek harcamadan şeyh sayesinde tasavvufî hakikatları ve ilimleri öğrenmek, çocuk (tıfl) gibi emek sarfetmeden mânen beslenmek. **Fitâm, infitâm:** Sütten kesilmek, seyr ve sülûku tamamlamak, icâzet ve hilâfet almak, şeyhin müridine irşad ehliyeti vermesi.

Velî: (c. evliya) Dost, seven, âşık,

ârif. Hakk Teâlâ'nın dostu ve sevgilisi olan, kul, evliyau'llâh, Hak dostu; aduvvu'llâh ve evliyâ-i şeytanın zıddı. Allah'ı seven ve dost edinen. (feil bimânâ fâil), Allah tarafından sevilen ve dost ittihaz edilen (feil bimânâ mefûl), keşf, kerâmet, ahlâk ve fazilet sahibi olan ideal müslüman, duası makbul olan mü'min, Allah'ın koruduğu şahıs.

Verâ': Takvanın ileri merhalesi, emredilen ve menedilen bütün dinî emirleri teferruatiyle ve incelikleriyle tatbik etmek.

Veraset: Ölen bir akrabanın malına konmak, çalışmadan mal sahibi olmak, verâset ilmi veya ilm-i mîrâs, vehbî ilim, çalışmadan kazanılan, Allah tarafından hediye olarak verilen tasavvuf ilmi. «Bildiği ile amel edeni Allah bilmediğine vâris kılar.»

Verkâ: Güvercin, külli mesele.

Vesile: İnsanı Allah'a yaklaştıran vasıta.

Vıhdet - Hıltat: Yalnızlık ve ihtilât. (Bk. Halvet).

Vilâyet: Velilik, evliyâlık, Hak ile dost olmak, kulun Hakkı, Hakk'ın kulunu dost edinmeleri.

1). Vilâyet-i Amme: Umumî velilik, bu mânada mü'min ve müslim herkes Allah'ın velîsidir.

2. Vilâyet-i Hassa: Özel velilik, bu mânada sadece ilham, keşf, kerâmet, yüksek ahlâk ve fazilet sahibi olan müslümanlar velîdir.

Vird: (evrâd) zikr, hizb, gelmek, varmak, muayyen zamanlarda muayyen miktarda muayyen duâların zikir olmak üzere muayyen biçimde ve müntazam bir şekilde okunması.

Vukûf: Durmak, bilmek.

1. «Vukûf-i zemânî»: Kulun her zaman halini bilmesi, nefis muhasebesi yapmak, vird ve zikrini vaktinde icra etmesi.

2. «Vukûf-i adedî» Vird ve zikrin adedine riayet etmek. Sayıya dikkat ederek kalb ile zikir yapmak.

.3 «Vukûf-i kalbi»:

a) Kalbin Hakk'ın huzurunda olması, yâd - dâşt.

b) Zikir yapan müridin kalb üzerinde durması ve başını sol memesinin üzerine, kalbinin üzerine eğmesi, gönlüne yönelmesi, kalbini denetlemesi, mâsivayı kalbine sokmaması.

Vuslat, visâl, vusûl: Maksad ve murada ulaşmak, ermek fırak, fırkat ve hicran halinin zıddı. Vâsıl, vâsılûn: Ermiş, erenler, Hakk'a ulaşan.

Y

Yakaza: Uyanık olma hâli, Allah'ın yasaklamadan neyi kasdettiğini kavramak.

Yakîn, îkân, teyakkün: Açık, seçik ve kesin bilgi. Üç yakîn hali (yakînât-ı selâse): a) «İlme'l-yâkîn»: Bir şeyi ilim ve delille kesin

olarak bilmek. (Istanbul vardır). b) «**Ayne'l-yâkîn**»: Bir şeyin var olduğunu uzaktan görerek ve seyrederek öğrenmek. «Görmek duymak gibi değildir» (Leyse'l-iyân ke'l-haber). (İstanbulu uzaktan görmek). c) «**Hakk'el-yâkîn**»: Bir şeyi yaşayarak, içine girerek ve temas ederek öğrenmek. (İstanbulun içinde yaşamak). (Bk. Muhâdara, mükâşefe, müşâhede).

Z

Zâcir: Mümin kulun kalbinde bulunan ve onu Hakk'a davet eden vaiz, gönüldeki Hakk'ın vaizi.

Zamîr: (c. zemâir) İç, derûn, vicdân, kalb, bâtın.

Zâviye: (c. zevâyâ) Açı, küçük tekke.

Zevk: Tatmak, içmeye başlamak, aşkullah kadehinden içmek (Bk. Şirb). Zevk-i tasavvufî: Tasavvufî halleri yaşamak. «Tasavvufu tatmayan bilmez» (men lem yezûk lem ya'rif).

Zehâb: Kendinden geçmek, vecde gelmek, hissini ve şuurunu kaybetmek.

Zevâid: Fazla ve ziyâde olan, yakînin ve gaybe iman halinin artması, yakîn arttıkça makamlardaki sıdk ve ihlas halinin de artması. «Şükrederseniz nimetimi ziyadeleştiririm».

Zıll: Gölge. İzâfî ve nisbî olduğuna inanılan mâsiva, âlem.

Zıll-ı evvel: Akl-ı evvel.

Zıllu'llah: Allah'ın gölgesi, insan-ı kâmil.

Zıya: Başkalarını Hakk'ın gözü ile görmek.

Zikir: (c. ezkâr) Allah'ı zikretmek, hatırlamak, isyân, nisyân ve gaflet halinde olmamak. Belli zamanlarda belli duaları, belli miktarda ve belli şekilde okumak (Bk. Vird). **Kâiden zikir**: Oturarak zikir yapmak. **Kâimen zikir**: Ayakta yapılan zikir, deverân, semâ. «**Müstemian zikir**»: Dervişlerin toplu olarak yaptıkları zikir. «**Deverân**»: Semâda olduğu gibi dervişin hem kendi mihveri etrafında hem de bir daire üzerinde döne döne zikir yapması, tevâcüd.

a. **Zikr-i cehri**: Açık ve yüksek sesle yapılan zikir. «**Turuk-i cehriye**»: Hz. Ali'den gelen ve açık zikir esasına dayanan tarikatlar. Mevlevîlik.

b. **Zikr-i hafi**: Alçak sesle, müridin ancak kendisinin duyabileceği bir sesle zikir yapması. «**Turuk-i hafiyye**: Hz. Ebû Bekir'den gelen ve gizli zikir esasına dayanan tarikatlar.

Zuhûr: Varlıkların Allah'tan sudûr, tecelli ve feyezân etmesi, görünmek. Mazhar ve mezâhir: İlâhî isim ve sıfatların tecelli ve zuhur ettiği yerler.

Zulmet: Karanlık, ilâhî nurun olmaması hâli, ışıksız.

Zühd: Dünyaya ve maddeye karşı

sırt çevirmek; maddeye ve dünyaya karşı kalbte duyulan soğukluk ve isteksizlik hali; dünya sevgisinden ve hırsından (hubb-ı dünya) uzak kalmak, rağbet, intiras ve tamah halinin zıddı, nefsânî, behîmî ve dünyevi arzuları terketmek. Cennete girmek için ibadet etmek. Zâhid: Zühd hayatı, yaşıyan.

Zü'l-akl: Akıllı. Zâhirde halkı, bâtında Hakk'ı gören, Halkı Hakk'ın aynası olarak kabul eden kişi.

Zü'l-ayn: Basiret sahibi. Zâhir de Hakk'ı, bâtında halkı gören, halkı Hakk'ın aynası olarak kabul eden kişi.

Zü'l-akl ve'l-ayn: Hakk'ı halkta gören. Hakk'ı halkta görmeye **kurb-i nevâfil**; halkı Hakk'da görmeye **kurb-i ferâiz** denir.

KARMA FİHRİST

Abdest, 94
ABDULLAH b. Mesud, 83
Âbid, 105
Açlık (cû), 89, 90
Âdâbu's-sûfiyye/N. Kübrâ, 27
Âfet, 128
Ağyar, 19, 93, 126
Ahlâk, 35
Ahyâr, 66
AİŞE Hz. 58, 156
Akıl, 106, 107, 111, 116, 148
ALAUDEVLE Simnanî, 21, 26
Âlem, 67
ALİ Hz., 47, 100, 101
ALİ Hemedanî, 21, 26
Amel, (Amel-i salih), 65, 69, 79, 88
AMMAR Yasir, 13, 112, 137, 148
AMMAR-I Bitlisî, 14, 26
Ârif, 62, 69, 127, 137, 161
Âşık, 42, 130, 140, 146, 161
Aşk, 42, 65, 99, 110, 120, 121, 129, 141, 146, 158, 161
ATEŞ Süleyman, 26
Avam, 148
Aydarusiye, 22
Ayn, 133
Aynu'l-hayat/N. Kübra, 26
AYNUZZAMAN Celaleddin, 16
AZİZ Mahmud Hüdaî, 47
AZİZ Nesefî, 26

BABA Ferec Tebrizî, 13
BABA Kemal Cendî, 16
Bağdat, 154
Baherziye, 21
Bahru'l-hakâik/N. Kübra, 26
Basiret, 97, 107, 115, 134, 148
Bast, 116, 124, 125, 128, 133, 146
Bâtın, 41
Battal, 41
BAYEZİD Bistamî, 52, 53, 154
Bekâ, 41, 57, 61, 122, 127, 128, 142, 152
Belâ, 128 130, 141, 144
BENEFŞE, 150
Berzah, 43
BROCKELMAN, 24
BUHTURÎ, 130
Burhanu'l-kebîr, 117

Ceberût, 67, 98, 125, 126
Cehd, 19
Celâl, 84, 131, 133, 142, 144, 147, 156
Celvet, 61
Cem' (Cemiyet) 34, 114, 131
Cemâl, 67, 69, 84, 123, 126, 127, 131, 132, 133, 142, 143, 144, 156
Cevher, 113, 114, 115, 116
Cezbe, 42, 43, 46, 67, 88, 115
Cihad, 16
Cumûd, 139
CÜNEYD Bağdadî, 19, 62, 63, 94, 120, 126, 132, 137, 145

ÇİLE, 52

Dehşet, 148
Derviş, 15, 50, 145, 146, 148
Deveran, 126
Dua, 79, 154

Ebrâr, 67
EBU Bekir, Hz., 35, 36, 87
EBU Bekir Aydarus, 22
EBU Bekir Vasıtî, 115
EBU Hasan Harakanî, 101
EBU Hasan Nuri, 126
EBU Mansur, 40, 41
EBU Medyen Mağribî, 50
EBU Necib Suhreverdî, 138, 145
EBU Said Harraz, 67
EBU Süleyman Daranî, 66
EBU Tahir Sileffî, 11
EBU'L-Ali, 11
EBU'L-Mealî, 11
Ekberiye, 21
Ene'l-Hakk, 43, 119
Erbâb-ı kulûb, 114
Erbaîn, 52

FAHRUDDİN Razî, 11
Fakir, 81
Fakr, 74
Fark, 104
Fasıl, 160
Fazl, 125
Fenâ, 41, 43, 44, 46, 57, 66, 106, 119, 120, 122, 127, 142, 152, 159
Ferdaniyet, 119, 143
Fetih, 57
Fetret, 133
Fevâihu'l-cemâl/N. Kübra, 18, 20, 25, 91, 161
Feyz, 54, 65
Firaset, 69, 146
Firdevsiye, 22
Firkat, 66
FUDAYL b. İyaz, 38
Fûrhatu'l-ebrar, 117

Gaflet, 140
Galebe, 88, 158, 160
Gark, 110
Gayb, 61, 106, 113, 117, 118, 143, 150, 155, 157, 158, 159
Gaybet, 98, 100, 110, 111, 112, 113, 117, 119, 133, 135, 140, 147, 149, 150
Gayriyet, 54
GAZALÎ, 46
Gına, 74
Guraba-yı hakikiye, 61

HADRAMÎ, 105
Hakikat, 18, 46, 61, 106, 156
Hâl, 42, 46, 122, 125, 129, 147, 149
Halife, 147
HALLAC-I Mansur, 19, 43, 119, 120
Halvet, 52 56, 57, 58, 76, 94, 99, 108, 112, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 147, 154
Hamse-i mutehayyir, 149
Harezm, 14, 17
Hasret, 146
Hâtır, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 99, 100, 101, 102, 103
Havass, 67, 69, 104, 148, 149
Havf, 100, 123, 124, 125, 127, 128
Havl, 64
Hayal, 106
Hayat-ı hakkaniye, 68
Hayret, 57, 73, 119, 135, 146, 148, 158, 159
Hayvek, 11
Hazret-i rubûbiyet, 135
Hemedaniye, 21
Heva, 56
Heybet, 119, 122, 123, 125, 126, 127, 133, 134, 159
Hıfz, 153
Hırka, 151
HIZIR Hz., 87
Hızlan, 48
Hidayet, 35, 36
Hikmet, 52, 118
Hilat, 146, 153
Himmet, 97, 112, 121, 130, 131, 140, 144, 149, 156, 157, 159
Hiyelu'l-merîd ale'l-mürid, 86, 103
Hizmet, 53
Humûd, 139
Huzur, 58, 101, 110, 135, 144
Hücum, 147, 148, 158
Hüviyet, 142
Hüzün, 146
İbadet, 102, 104

İBN Abbas, 84
İBN Teymiye, 21
İbnu'l-vakt, 130
İBRAHİM b. Edhem, 40, 49
İBRAHİM Havvas, 40, 41, 47
İBRAHİM Hz., 45, 46, 68
İDRİS, Hz., 52
İğtişaşiye, 21
İhlas, 46, 80, 102, 107, 134, 158, 160
İhsan, 69, 123, 153
İhtiyar, 94, 133, 147
İhvan fillah, 53
İkan, 118, 127
İlham, 83, 100, 150
İlim, 65, 83, 97, 108, 124, 125, 127
İlm-i ledün, 100, 117
İman, 118, 127
İnâbe, 111, 123
İnsân-ı kâmil, 35
İntisab, 53
İnziva, 52
İrâde, 43, 94, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 144, 145, 146, 147, 155, 156
İrfan, 118, 128, 129, 143, 159
İrşad, 15, 26, 88
İSA Hz., 77, 102, 109, 156
İsâr, 130
İsbat, 58, 59, 60, 78, 143
İsim, 36
İskenderiye, 150
İslâm, 127
İsm-i azam, 118, 154, 156
İSMAİL Hakkı Bursevî, 23, 70
İSMAİL Hz., 68
İsmet, 152
İsraf, 51
İsteftîyn, 150, 156
İstiğfar, 88
İstiğrak, 107, 108, 109, 110, 134, 138, 152
İstihlâk, 120
İstikamet, 64, 87, 97, 108, 124, 125, 127, 143
İstiva, 131
İştiyak, 65, 89, 109, 159
İttisaf, 114
İttisal, 145
İzzet, 116

Kâbe kavseyn, 34
Kabz, 99, 116, 124, 126, 127, 128, 133
Kahr, 68
Kalb, 59, 60, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 86, 87, 90, 97, 98, 101, 104, 107, 109, 110, 114, 118, 121, 123, 127, 130, 131, 132, 134, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 158, 159
Kanaat, 51
Kanterûn, 150, 156
KATİP Çelebi, 24
Kasvet, 79
Kaza, 83
Kenan, 60
Kerâmet, 39, 67, 88, 119
Kerbelâ, 146
Kesîf, 106, 126, 136
Kesret, 59, 60, 64, 144
Keşf, 43, 57, 137, 143, 144, 160, 161
Kevn, 130
Kırmızı, 97
Kimya, 96
Kitabu'l-azâim, 117
Kudret, 99, 113, 144
Kurb, 66, 102, 143
Kübreviye, 11, 15, 16, 20, 26

Lâhut, 67, 119
Latîfe, 109, 127
Lutuf, 65, 68, 154, 156, 161

Mağfiret, 67
Mağrib, 140
Mahabbet, 42, 65, 118, 119, 121, 127, 128, 129, 153
Mahv, 128, 143
Makâm, 45, 47, 63, 67, 113, 119, 123, 129, 153
Makbûl, 150
Mal, 122
Mantıku't-tayr, 93
Marifet, 39, 61, 96, 118, 127, 128, 129, 158
Mâsiva, 46, 47, 57, 108, 157
Mavi, 97

MECDÜDDİN Bağdadî, 16, 26
Mecma'u'l-esrar, 117
Mecnûn, 146
Meczûb, 60, 159
Mekke, 112
Melek, 99
Melekût, 67, 98
MELİK Salih, 45
MERYEM Hz., 77
Mevlevîlik, 16
Mevt, bk. Ölüm
Mirsâdu'l-ibad/N. Dâye, 16
Mizan, 123
Mizanu'l-gayb, 115
Moğollar, 16
Muhakkık, 53
MUHAMMED b. Hüseyin Sülemî, 85
MUHAMMED Nurbahşî, 21
MUHYİDDİN b. Arabî, 21, 47
Mukaddem, 115
Mukarrebîn, 67
Murakabe, 64, 65, 66, 130, 149
MUSA Hz., 45, 81, 87, 88, 143
Mücahede, 19, 39, 64, 66, 81, 85, 86, 88, 93, 98, 137, 155
Mülkü'l-hâl, 147
Mürid, 14, 43, 46, 47, 53, 54, 86, 87, 94, 136, 138, 148
Mürşid, 36, 57, 158
Müsebbib, 152
Müsemma, 37
Müşahede, 34, 43, 48, 65, 67, 69, 90, 94, 96, 97, 105, 106, 111, 113, 114, 115, 127, 128, 135, 147, 152, 154
MÜŞTAKU'L-Ekber, 65

Namaz, 88, 89, 90, 142
Nasût, 119
Nazar, 106
NECMÜDDİN Dâye, 16, 26
NECMÜDDİN Kübra, 11-23, 93
Nefehütu'l-üns/Cami, 16, 17
Nefs, 40, 45, 46, 48, 55, 56, 59, 63, 66, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 93, 94, 97, 99, 100, 102, 110, 111, 114, 120, 122, 135, 137, 139, 141, 145, 151, 152
Nefy, 58, 59, 60
Nefyu'l-havatır, 140
Nûr, 99, 114, 115, 116, 131, 161
Nurbahşiye, 21
Nuriye, 21
NURUDDİN Abdurrahman, 21
NURUDDİN Bedahşî, 26
NURUDDİN Zengî, 45

Oruç, 38, 77

Ölüm, 43, 44, 45, 47, 68, 96, 159
ÖMER Hz., 74, 82

Perde (Hicab), 45, 46, 60, 68, 69, 93, 105, 106, 110, 114, 115, 138, 146, 158

Rabıta, 87, 94, 103, 107, 130, 131, 140
RADİYÜDDİN Ali Lala, 16, 17
Rağbet, 109
Rahîm, 131, 132
Rahman, 131, 132
Rahmet, 115, 134
Rahmet-i hassa, 66
Rakîb, 130
Raks, 126
Reca, 124, 127
Rıza, 36, 45, 68, 80, 123, 128, 157
Risâle ile'l-hâim/N. Kübra, 18, 24, 25, 71
Risâle-i Necmüddin, 27
Risâle-i sefine/N. Kübra, 27
Riyazet, 39, 66, 86, 89
Rubûbiyet, 99
Ruh, 61, 89, 99, 112, 121, 122, 130, 132, 135, 145, 147, 148, 149
RÛZBİHAN Kebir Mısrî, 14
Rükniyye, 21
RÜKNÜDDİN Firdevsî, 22
Rüya, 89
Rü'yet, 67

Sabah-ı tecellî, 57
Sabır, 63, 64, 87, 107, 117, 128, 130, 144, 157
SADEDDİN Hamevî, 16, 17

Safâ, 139, 146
Sahv, 34, 128, 158
Sâlik, 42, 50, 54, 60, 65, 66, 129, 147
Sarı, 97
Sebeb, 152
Secde, 88, 135, 143
SEHL b. Abdullah Tüsterî, 141, 143
Sekînet, 77, 84, 99
Sekînetu's-salihîn/N. Kübra, 27
Sekr, 34, 43, 128, 156, 158
Semâ, 19, 26
SEMNUN Muhib, 118
SENAÎ, 33
SEYFÜDDİN Baherzî, 16, 21, 26
Seyr, 42, 44, 54, 67, 111, 113, 115, 133, 135, 160
Seyyar, 81, 95, 97, 99, 100, 101, 107, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 152, 155, 157, 158, 159, 160,
Sıdk, 107, 136, 158, 160
Sır, 67, 106, 110, 117, 121, 130, 131, 142, 144, 148, 151, 158
SİLEFÎ Isfahanî, 150
Silsile, 152
Sofist, 106
Sohbet, 52, 87, 88, 105, 161
Sûfî, 33, 43, 130, 151
Sûret, 106
Susmak, 53, 76, 94, 140
Sükût, 109
SÜLEYMAN Hz., 82
Sülûk, 26, 42, 43, 47, 48, 53, 54, 67, 87, 111, 113, 135, 138, 159, 160

Şahid, 60, 116, 121, 138
Şehvet, 56, 122, 123
ŞEMS-İ Tebrizî, 16
Şevk, 65, 66, 101, 122, 128, 129, 135, 137
Şeriat, 18, 118
Şeyh, 43, 53, 54, 87, 88, 94, 103, 126, 127, 128, 136, 138, 148
ŞEYH İsmail Kasrî, 13
Şeytan, 94
ŞİBLÎ, 60, 90
Şunuziye, 118, 154
Şükür, 128, 130, 157

Takva, 39, 40, 81, 122, 138, 151
Tarîk-i ahyar, 23, 38
Tarîk-i ebrar, 23, 39
Tarîk-i şuttar, 23, 43
Tarikat, 16, 18, 53, 61, 64, 87, 96, 108, 118, 159
Tasarruf, 149
Tayy-ı mekân, 39
Tayy-ı zaman, 67
Tebzîr, 51
Tecellî, 34, 37, 60, 61, 62, 78, 98, 99, 114, 119, 142, 159
Tecrid, 143
Tefrika, 131
Tefvîz, 123, 128, 157
Tekke, 53, 151, 154
Teklif, 104, 105
Tekvîn, 131
Telvin, 97, 124, 125
Temaşa, 89, 140
Temizlik, 75
Temkin, 97, 124
Terk, 47, 48, 135
Tesbih, 88, 113, 134
Teslimiyet, 36, 45, 54, 80, 84, 123
Tevbe, 44, 45, 110, 139, 151
Teveccüh, 36, 62, 129
Tevekkül, 40, 41, 48, 49, 50, 156, 157
Tevhid, 152
Te'vilât-ı Necmiye, 26
Tezkiye, 101, 102, 113, 122, 131

USEYD b. Hudayr, 77
Usûlu aşere, 22, 24, 31
Uyku, 88, 89, 135
Uzlet, 52, 53, 55, 56

ÜFTADE, 47
Ülfet, 146
Üns, 123, 127, 128, 134, 137, 146

Vahdaniyet, 120, 143, 160
Vahdet, 37, 47, 63, 64

Vahdet-i vücud, 60
Vakar, 125, 148
Vâkıa, 147
Vakıât, 112
Vakt, 130
Vârid, 107, 109, 134, 156
Vasıl, 160
Vecd, 160, 161
Velâyet, 54, 69, 104, 155
Veli. 48, 54, 117, 153, 154
Verâ, 90
Vicdan. 127
Vird, 59. 150
Vuslat, 36, 48, 120, 141
Vusûl, 44. 61
Vücut, 94, 96, 98, 105, 106, 107, 135, 147

YAHYA Hz., 76
Yakaza, 98
Yakîn, 90, 144, 147, 153, 159
YAKUB Hz., 82
Yedi semâ, 132
Yenbu'u'l-ebrar, 117
Yeşil, 97
Yunak, 151, 156
YUNUS Emre, 60
YUSUF Hz., 82, 98

Zâhir, 41, 42
Zâkir, 62
ZEKERİYA Hz., 76
Zevk, 97, 100, 103, 104, 105, 119, 127, 130, 132, 143, 146, 147, 156
Zikir, 52, 57, 58, 62, 76, 78, 79, 83, 88, 95, 96, 102, 103, 107, 108, 110, 111, 117, 118, 122, 135, 137, 138, 140, 144, 148, 152, 157
Ziyaret, 148
Zühd, 42, 47, 48

Necmüddin Kübra tarikatlar sonrası tasavvufu için mühim bir isimdir. Kübreviye tarikatının kurucusu olan Kübra, eserlerini kaleme alırken, tasavvufî ıstılahları mücerred olarak değil de, tasavvufa yeni intisab etmiş bir kişiye yol gösterecek bir usûl takip etmeyi tercih etmiştir.

Elinizdeki eserde tercümelerini bulacağınız üç risâleden ilk ikisi olan **Usûlu aşere** ile **Risâle ile'l-hâim**, sûfilerin ehemmiyet atfettikleri on ıstılah esas alınarak kaleme alınmıştır. Bunlar aynı zamanda **âdâb-ı sûfiye** kitabı olarak da değerlendirilebilir.

Üçüncü risâle olan **Fevâihu'l-cemal** ise Necmüddin Kübra'nın en mühim risâlesi olarak bilinmektedir. Bu risâlede seyr u sülûk esnasında karşılaşılacak ruhî-batınî-sırrî olaylar, zorluklar ve bunlara karşı sûfînin geliştirmesi gereken tavırlar ortaya koyulmaktadır. Kübra bunları ortaya koyarken zaman zaman kendisinin karşılaştığı olayları da anlatmaktadır.

Risâlelerin tercümesinin önüne ilâve edilen «Giriş» kısmında ise Necmüddin Kübra'nın hayatı, Kübreviye tarikatı ve eserleri hakkında yeterli bilgiler verilmektedir. Bu «Giriş» kısmı Necmüddin Kübra hakkında Türkçe yapılan en derli toplu araştırma özelliğini de taşımaktadır.